

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LII

ELS MÈTODES EN DIALECTOLOGIA: CONTINUÏTAT O ALTERNATIVA?

I JORNADA DE L'ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL PROFESSOR
ANTONI M. BADIA I MARGARIT
(Barcelona, 11 de març de 2004)

BARCELONA
2005

ELS MÈTODES EN DIALECTOLOGIA:
CONTINUÏTAT O ALTERNATIVA?

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LII

ELS MÈTODES EN DIALECTOLOGIA:
CONTINUÏTAT O ALTERNATIVA?

I JORNADA DE L'ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL PROFESSOR
ANTONI M. BADIA I MARGARIT
(Barcelona, 11 de març de 2004)

BARCELONA
2005

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit.

Jornada (1a : 2004 : Barcelona)

Els Mètodes en dialectologia : continuïtat o alternativa? : I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004). — (Biblioteca filològica ; 52)

Textos en català, italià i castellà. — Bibliografia

ISBN 84-7283-798-X

I. Veny, Joan, ed. II. Institut d'Estudis Catalans III. Títol

1. Dialectologia — Metodologia — Congressos

2. Català — Dialectologia — Metodologia — Congressos

800.87(061.3)

804.99-087(061.3)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Joan Veny,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© dels autors de les ponències

© 2005, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: setembre de 2005

Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-798-X

Dipòsit Legal: B. 40692-2005

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

Abreviacions emprades pels autors	7
Introducció, <i>per M. Teresa Cabré i Castellví</i>	11
Dialectologia sinuosa, <i>per Antoni M. Badia i Margarit</i>	13
Qüestions de morfologia derivativa segons els materials de l' <i>Atlas lingüístic del domini català: els gentilicis</i> , <i>per Lúdia Pons i Griera</i>	41
L' <i>Atlas oronimic de les Illes Balears</i> (AOIB). Objectius, metodologia i brevíssim tast dels resultats <i>per Cosme Aguiló i Antoni Mestre</i>	59
Formazioni fonosimboliche negli zoonimi dell'area romanza. Riflessioni sulle carte dell'ALiR, <i>per Michel Contini</i>	67
TAULA RODONA	
Presentació, <i>per Ramon Sistac</i>	91
Sobre los métodos en la dialectología actual, <i>per Manuel González González</i>	93
El variacionisme contemporari. Síntesi d'un debat interdisciplinari, <i>per Miquel Àngel Pradilla</i>	103
La dialectologia avui. Realitat i perspectives, <i>per Joaquim Viaplana</i>	115

Antoni M. Badia i Margarit, dialectòleg, <i>per Emili Casanova</i>	127
Alguns ensenyaments de la geolingüística, <i>per Joan Veny</i>	155

ABREVIACIONS EMPRADES PELS AUTORS

*	forma incorrecta o no documentada	ALEIC	<i>Atlante linguistico etnografico italiano della Corsica</i> , de Gino Bottiglioni
%	[partit] per cent		
§	paràgraf, paràgrafs	ALEP	<i>Atlas lingüístico de España y Portugal</i> , de Manel Alvar
a.	<i>ante</i> ('abans de')		
AIS	<i>Atlante italo-svizzero (Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz)</i> , de Karl Jaberg i Jakob Jud	ALEPG	<i>Atlas lingüístico-etnográfico de Portugal e da Galiza</i>
		ALEPO	<i>Atlante linguistico ed etnografico del Piemonte occidentale</i>
al.	<i>alii</i> , en l'expressió <i>et al.</i> ('i d'altres')	ALERU	<i>Atlante linguistico-etnografico regionale dell'Umbria</i>
ALBI	<i>Atlas lingüístico de El Bierzo</i> , de Manuel Gutiérrez Tuñón	ALES	<i>Atlas lingüístico y etnográfico de la provincia de Santander</i> , de Manuel Alvar
ALC	<i>Atlas lingüístic de Catalunya</i> , d'Antoni Griera	ALF	<i>Atlas linguistique de la France</i> , de Jules Gilliéron
ALD	<i>Atlante linguistico del ladino dolomítico e dialetti limitrofi</i> , de Hans Goebel	ALFM	<i>Atlas lexical du français médiéval</i>
ALDC	<i>Atles lingüístic del domini català</i> , de Joan Veny i Lúdia Pons i Griera	ALG	<i>Atlas linguistique de la Gascogne</i> , de Jean Séguy
ALE	<i>Atlas linguarum Europae</i>	ALGa	<i>Atlas lingüístico galego</i> , de l'Institut da Lingua Galega
ALEARN	<i>Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja</i> , de Manuel Alvar	ALI	<i>Atlante linguistico italiano</i>
		ALiR	<i>Atlas linguistique roman</i> , de Michel Contini (director)
ALeCMan	<i>Atlas lingüístico (y etnográfico) de Castilla - La Mancha</i> , de Pilar García Mouton i Francisco Moreno Fernández	ALLI	<i>Atlante linguistico dei laghi italiani</i>
		ALPI	<i>Atlas de la Península Ibérica</i> , de Tomás Navarro Tomás

ALR	<i>Atlasul lingvistic român</i> , de Sextil Pușcariu (director)	DAT	<i>digital audio tape</i> ('casset d'àudio digital')
ALRM	<i>Micul atlas lingvistic român</i> , de Sever Pop	DCECH	<i>Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico</i> , de Joan Coromines i José Antonio Pascual
ALS	<i>Atlante linguistico della Sicilia</i> , de Giovanni Ruffino	DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i> , d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll
ALT	<i>Atlante lessicale toscano</i> , de Gabriella Giacomelli	DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i> , de Joan Coromines
AOIB	<i>Atles ornitomímic de les Illes Balears</i> , de Cosme Aguiló i Antoni Mestre	DEI	<i>Dizionario etimologico italiano</i> , de Carlo Battisti i Giovanni Alessio
<i>ap.</i>	<i>apud</i> ('al costat de')	DES	<i>Dizionario etimologico sardo</i> , de Max Leopold Wagner
APV	<i>Atlas des patois valdôlitaïns</i>	DESF	<i>Dizionario etimologico storico friulano</i> , d'Alberto Zamboni
ASLEF	<i>Atlante storico-linguistico-etnografico friulano</i> , de Giovan Battista Pellegrini	DIEC	<i>Diccionari de la llengua catalana</i> , de l'Institut d'Estudis Catalans
BDC	<i>Butlletí de Dialectologia Catalana</i> [Barcelona]	dir.	director, directora, directores, directores
BDELC	<i>Breve diccionario etimológico de la lengua castellana</i> , de Joan Coromines	ed.	editor, editora, editors, editores
BDLC	<i>Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana</i> [Palma de Mallorca]	eiv.	eivissenc
BRABLB	<i>Boletín de la Real Academia de Buenas Letras</i> [Barcelona]	ER	<i>Estudis Romànics</i> [Barcelona]
BSCEH	<i>Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics</i> [Barcelona]	etc.	etcètera
<i>ca.</i>	<i>circa</i> ('al voltant de')	ex.	exemple
cast.	castellà	fr.	francès
cat.	català (m.) / catalana (adj.)	GEC	<i>Gran enciclopèdia catalana</i>
CD-ROM	<i>compact disk - read only memory</i> ('disc compacte de memòria només de lectura')	germ.	germànic
cf.	confronteu-ho [amb]	GOB	Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa
CNRS	Centre National de la Recherche Scientifique	IEC	Institut d'Estudis Catalans
col.	columna, columnes	IEW	<i>Indogermanisches etymologisches Wörterbuch</i> , de Julius Pokorny
colh.	collecció	IGI	índex general d'identitat / índex relatiu d'identitat
CSIC	Consell Superior d'Investigacions Científiques	it.	italià
cur.	curador, curadora, curadors, curadores		

LMP	<i>Léxico de los marineros peninsulares</i> , de Manuel Alvar (dir.)	pron.	pronunciat
		PS	present de subjuntiu
loc.	localitat, localitats	Q.	Qüestionari
mall.	mallorquí	Qsem	<i>Quaderni di Semantica</i> [Florència]
MC	mitjà de comunicació	REL	<i>Revista Española de Lingüística</i> [Madrid]
men.	menorquí	REW	<i>Romanisches etymologisches Wörterbuch</i> , de Wilhelm Meyer-Lübke
ms.	manuscrit, manuscrits	RFE	<i>Revista de Filología Española</i> [Madrid]
N	nom	RLiR	<i>Revue de Linguistique Romane</i> [Estrasburg]
NADIR	<i>Nuovo atlante del dialetto e dell'italiano regionale</i>	s.	segle, segles
NAFL	<i>Nuovo atlante fonetico luca-no</i>	SAV	Slovenská Akademiá Vied ('Acadèmia Eslovaca de Ciències')
NALC	<i>Nowvel atlas linguistique et ethnographique de la Corse</i> , de Marie-José Dalbera-Stefanaggi	SdOr	<i>Serra d'Or</i> [Barcelona]
NORMs	<i>non-mobile older rural males</i> ('homes rurals més grans i sedentaris')	SPrep	sintagma preposicional
núm.	número, números	suf.	sufix
occ.	occità	TERMCAT	Centre de Terminologia per a la Llengua Catalana televisió
p.	pàgina, pàgines	TV	Universitat Espanyola d'Ensenyament a Distància
PatRom	Patronymica Romanica (programa de recerca)	UNED	Universitat Espanyola d'Ensenyament a Distància
PI	present d'indicatiu	v.	volums (en aposició al nombre)
PLIM	<i>A pictorial linguistic interview manual</i> , de Stanley M. Sapon	vid.	<i>vide</i> ('vegeu')
port.	portuguès	vol.	volum, volums (precedint el primer número)
PPU	Promociones y Publicaciones Universitarias		

INTRODUCCIÓ

M. Teresa Cabré i Castellví

Presidenta de l'Associació d'Amics del Professor
Antoni M. Badia i Margarit

Aquesta obra inclou les ponències, comunicacions i intervencions en la taula de la I Jornada organitzada per l'Associació d'Amics del Professor Antoni Maria Badia i Margarit, en aquesta ocasió dedicada a la dialectologia.

L'Associació d'Amics del Professor Antoni Maria Badia i Margarit (AAAMB) es va crear l'any 2003 amb el propòsit de reunir els amics i deixebles del doctor Badia interessats pels temes científics que ell ha conreat al llarg de la seva trajectòria, i més específicament per a donar visibilitat a aquells àmbits de la lingüística que avui dia tenen un pes poc important o fins i tot nul en els programes universitaris, i també obrir un debat entre les concepcions i mètodes més tradicionals i els més contemporanis.

Els àmbits que el professor Badia ha conreat, i encara continua fent-ho avui dia, són molts: la lingüística romànica, la dialectologia, la sociolingüística, la gramàtica descriptiva i normativa, la fonètica i la fonologia o la gramàtica històrica i la història de la llengua formen part de l'ampli ventall dels temes científics tractats per Badia i per a l'abordatge dels quals la lingüística actual ha adoptat nous mètodes, ha introduït noves perspectives d'anàlisi, ha fet teories i ha incorporat les noves tecnologies de la informació. És en tots aquests àmbits que l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit vol promoure una discussió interactiva entre els mètodes i conceptes tradicionals i els actuals. La idea fonamental que rau en aquesta discussió és que la ciència no sol progressar des de zero. Les aportacions anteriors que s'han fet al llarg de la seva història són un ingredient fonamental per a l'avançament científic, ja sigui per a descartar possibilitats d'enfocament o descripció, ja sigui per a prendre els coneixements establerts com a base d'aprofundiment de la disciplina. Per una raó o altra, el coneixement acumulat forma part de la seva pròpia progressió. I la discussió oberta sobre els canvis no pot fer més que consolidar la disciplina.

No sense una mica de nostàlgia, recordem els temps en què la discussió científica, i política, entre professors i estudiants d'una llicenciatura era bastant comuna. La massificació de les aules universitàries i els canvis en la concepció del paper que ha de tenir la universitat en les societats han capgirat força el model universitari actual, més preocupat per la recerca d'un lloc de treball en un panorama d'escassetat laboral i per l'adquisició d'unes habilitats orientades que centrat en l'assoliment d'una formació de base que valori el coneixement en si mateix i no solament en funció de les seves possibilitats d'aplicació eficient.

En aquest paisatge, les Jornades de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit pretenen estimular una discussió reflexiva sobre un tema científic o una disciplina, que, sobre la base de contrastar visions diferents —de vegades enfrontades— sobre els temes que es proposen, voldrien posar en relleu el que hi ha de compartit o de divergent entre les aportacions tradicionals i les actuals.

El llibre que teniu a les mans, ELS MÈTODES EN DIALECTOLOGIA: CONTINUÏTAT O ALTERNATIVA? recull les intervencions de la I Jornada Filològica organitzada per l'Associació. Les ponències d'Antoni M. Badia i Margarit («Dialectologia sinuosa»), Lúdia Pons («Qüestions de morfologia derivativa segons els materials de l'*Atles lingüístic del domini català: els gentilicis*»), Cosme Aguiló («L'*Atles ornitònic de les Illes Balears* (AOIB). Objectius, metodologia i brevíssim tast dels resultats»), Michel Contini («Formazioni fonosimboliche negli zoonimi dell'area romanza: Riflessioni sulle carte dell'ALiR») i Joan Veny («Alguns ensenyaments de la geolingüística») presenten aspectes diversos de la dialectologia general, romànica i catalana. La ponència d'Emili Casanova («Antoni M. Badia i Margarit, dialectòleg») descriu les aportacions de Badia a la dialectologia. I finalment, es recullen les intervencions a la taula rodona coordinada per Ramon Sistac que posa èmfasi en la innovació metodològica de la dialectologia actual: «Sobre los métodos en la dialectología actual», de Manuel González; «El variacionisme contemporani. Síntesi d'un debat interdisciplinari», de Miquel Àngel Pradilla, i «La dialectologia avui. Realitat i perspectives», de Joaquim Viaplana.

Si de totes aquestes contribucions se'n pot desprendre una presentació panoràmica sobre la dialectologia en conjunt, un retrat de les aportacions d'A. M. Badia a la dialectologia i una síntesi dels aspectes metodològics que resten vigents i dels nous o renovats que els dialectòlegs actuals proposen d'incorporar a la disciplina, podem dir que s'han aconseguit els objectius d'aquesta primera Jornada.

DIALECTOLOGIA SINUOSA

Antoni M. Badia i Margarit
Institut d'Estudis Catalans

1. PRELUDI

De bell antuvi, el meu agraïment més sentit i més pregon a vosaltres, que avui us declareu formalment «amics meus» en aquesta associació que s'apuntala en tants lligams que refermen les nostres relacions. Per la meva part, faig vots perquè l'amistat que us uneix a mi sigui també la que us uneixi els uns als altres, i tots plegats puguem tirar endavant la nostra feina, cadascú la seva, sota el signe que ha cohesionat, generacions fa, la que jo anomeno *Romania amica*. Sovint he dit que, malgrat que no em plaguin els homenatges, mai no he tingut coratge per a refusar els que sorgien del món acadèmic, que me'n garantia l'autenticitat i la sinceritat. Ara heu assolit de fer realitat un niu d'amistat humana i de companyonia professional. Us en regracio de cor i us asseguro que el grup de persones que us hi heu congregat serà per a mi un confort indestructible en els anys que em quedin de vida. I el deixaré amb l'esperança que allò que heu ordit pensant en mi sabreu continuar-ho en benefici del que tots us deveu els uns als altres.

Sembla que teniu el propòsit que jo cada any esculli el tema de la jornada i que l'extregui entre els que m'han cridat l'atenció en la meva llarga peregrinació a la cerca de la veritat (una ruta tan seductora i encisera com incerta i arriscada). Si és així, confesso que tenim feina assegurada per molt de temps. Manta vegada m'he definit com un tastaolletes, paraula que el DIEC defineix com la 'persona que comença moltes coses i no en segueix cap'. Dit amb franquesa, potser no sóc l'exemple ideal per a fer entendre a algú el significat precís del mot, car, si n'he començades moltes, de coses, no he deixat d'acabar-ne unes quantes, més o menys encertadament. Tanmateix, ja veig que, gràcies a la vostra amable insistència anual, així en reprendré, n'arrodoniré o n'acabaré alguna més. I tots contents.

Ara bé, el meu papalloneig no deixa de tenir una cara delicada, si més no per a mi. I amb això passo ja al tema d'aquesta jornada d'avui. El dialectòleg intermitent que sóc jo avui fa una constatació que no deixa d'inquietar-lo: sempre que he fet els meus primers tempteigs en camps diferents del meu en les ciències del llenguatge, jo deixava d'exercir com a dialectòleg, i així em passaven per alt l'augment d'informacions recollides i les conquestes de mètode que, petites o grans, de detall o fonamentals, s'anaven apuntant els meus companys dialectòlegs d'una peça. Resultat: a l'hora suprema de passar comptes (una hora que ja està a punt d'encalçar-me), *a*) d'una banda, només podré presentar aportacions esparses que no signifiquen gaire (bé que sovint —ho reconec— continguin interpretacions després reconegudes) i *b*) de l'altra, això sí, una colla de plans i orientacions adreçats als qui un dia constituïrien (i avui ja constitueixen) una veritable «escola catalana de dialectologia» i al seu prestigiós creador i director.

Permeteu-me, encara, una darrera remarca prèvia. Heu vist que aquesta jornada està orientada preferentment vers el futur de la dialectologia. I és d'esperar que ningú no se n'anirà defraudat. Jo, però, dissonaré, en aquest aspecte primordial, dels treballs i del clima que hi són previstos. Lligat inexorablement al passat, faré un relat crític dels contactes que he tingut amb la dialectologia, els quals, si en rigor s'enceten per a mi en els primers anys quaranta del segle passat, de fet remunten fins als començos de la centúria, amb l'espectacular aparició de Jules Gilliéron. Penso en romanistes de qui vaig sentir parlar o de qui he llegit sobre el genial autor de l'*Atlas linguistique de la France*, perquè havien escoltat les seves famoses i truculentes conferències fetes, a partir de 1910, a l'École Pratique de Hautes Études, de París. Per tant, d'una manera o altra, avui pesa damunt nostre tot un segle de dialectologia romànica. I quan, cap a la fi del meu discurs d'avui, miraré vers el futur, temo que també aleshores dissonaré del parer de molts dels qui m'escolteu (que potser em titllareu de poc lleial a la dialectologia).

2. COM M'INTRODUEIXO EN LA DIALECTOLOGIA I EN LA GEOGRAFIA LINGÜÍSTICA

A començos dels remots anys quaranta, la nostra penible formació universitària de romanística es feia en un camp de fertilitat escarrassida, en el qual, si brotaven plantes d'aparença vària, en realitat totes pertanyien a l'espècie *menendezpidalanis*, que aleshores copava el mercat. Els fruits que llevava el camp eren bons, però tots obeïen a un únic model, que aleshores encara no anomenàvem «lingüística diacrònica». Els prototipus del camp eren la *Gramática histórica española* del mestre Ramón Menéndez Pidal i, provinient

d'un espai de conreu més selecte, els *Orígenes del español* del mateix autor, apte sobretot per als qui volien lliurar-se de ple a la carrera universitària. Per si algú somriu de sentir el que dic, m'apresso a respondre-li que no és cap broma. Penseu que aquests dos llibres (i certament, diguem-ho tot, unes quantes cosetes més, algunes ben remarcables) bastaven per a obtenir una càtedra universitària.

Els dos llibres esmentats de Menéndez Pidal, que aviat vaig conèixer a fons, mesclaven un aplec de matèries, en rigor indestriables, però que sovint, i avui encara, en la compartimentació administrativa dels ensenyaments hom ha separat en disciplines diferents, com són la gramàtica històrica, la dialectologia i la història de la llengua. No serà presumptuós de dir que jo vaig assimilar les matèries al·ludides en el conjunt de l'evolució de les llengües romàniques, especialment el castellà (la llengua que n'era el centre objectiu d'atenció) i el català (l'aplicació personal que en fèiem, baldament tot, al voltant nostre, ens suggerís que la tal llengua no existia). No per fer-me l'interessant respecte als continguts de la jornada d'avui, sinó per fidelitat a la història personal, reconec que vaig retenir, amb un interès que no sabia justificar, les al·lusions als parlars dialectals. I dient això, insisteixo que tant m'atreien els dialectes antics (que devien amagar la clau d'evolucions posteriors) com els moderns (que ens en mostren el resultat actual). Em permeto de presentar-ne alguns exemples. Pel que fa a aquells, l'esplèndid panorama lingüístic peninsular del segle XI segons Menéndez Pidal, que, si em seduï durant anys, jo mateix, arribat a una etapa de major reflexió, no deixaria de criticar, o l'enigmàtica llengua dels documents de la Seu d'Urgell de Pere Pujol, que em brindava més dificultats que possibilitats. Quant als parlars moderns, citaré les dues modalitats de l'andalús, que un dia il·luminaria Manuel Alvar, o les diferències entre el català oriental i el català occidental, tan innòcues en aparença com significatives en realitat, i que un dia m'inspirarien una teoria que portaria cua. Un bon nombre d'estudiants d'aquells anys quaranta ens sentíem interpellats per molts buits que marcaven l'estudi de la llengua i que ens reptaven a fer-los desaparèixer.¹

1. No oblidaré mai la impressió que em produí de llegir (en paraules de Menéndez Pidal) que «deseo que alguien estudie el dialecto de Énguera [a la Canal de Navarrés, en terra valenciana de parla castellana] con la amplitud y competencia que fue estudiado el dialecto extremeño por A. M. Espinosa, hijo, *Arcaísmos dialectales. La conservación de s y z sonoras en Cáceres y Salamanca*, 1935 (anejo XIX de la RFE)». Així s'expressava el mestre en una nota a peu de pàgina de la seva citada *Gramàtica històrica*, p. 115-116. Confesso que, en aquells primers anys de la carrera, jo tenia una idea molt vaga sobre qui era Sanchis Guarner (que era qui, en tot cas, podia sentir-se destinat a tal recerca). Tant m'impressionà, que amb tota la ingenuïtat del món vaig escriure una carta al mateix Menéndez Pidal. El meu pare, que aleshores, per raons professio-

L'atracció que l'estudiant que jo era sentia per la dialectologia no s'acabava amb Menéndez Pidal. També hi havia una dialectologia catalana. No debades la llengua catalana era la que m'havia impellit a cursar filologia romànica. Em vaig engrescar amb el *Bolletí del Diccionari* de mossèn Alcover i les seves *eixides filològiques*, una veritable crida a treballar amb generositat. També vaig empassar-me els articles que Antoni Griera havia reunit en la seva *Contribució a una dialectologia catalana* (1921), però la barreja de dades i la manca de síntesi me'ls feia de digestió difícil.² Per fortuna, sense trigar vaig anar descobrint més bibliografia lingüística referida al català. No era molt abundosa, però es movia dins el període de prop d'un quart de segle que separava *Die Mundart von Alacant* de Pere Barnils (1913) i *El parlar de Cardós i Vallferrera* de Joan Coromines (1935), d'altra banda, ben deslligats, l'un de l'altre, per la concepció, el medi escollit, el mètode, l'anàlítica. Això, sense comptar altres treballs que pagaven el just tribut a l'escola de *Wörter und Sachen*, per part de Fritz Krüger, Francesc de B. Moll, Walther Spelbrink i d'altres, que tant miraven al Pirineu com a les Illes. Tot incitava el filòleg novençà a llançar-s'hi. Tanmateix, abans i tot que les meves altres lectures a què estic al·ludint, vaig tenir ocasió de confrontar la tesi de Griera, llegida a la Universitat de Zuric, sota els auspicis de Jakob Jud (*La frontera catalanoaragonesa*, 1914) amb la recensió que li dedicà Menéndez Pidal el 1916 (dins la *Revista de Filología Española*), i puc dir que aquest instructiu examen fou una de les primeres lliçons de metodologia que vaig assimilar.

Encara estudiant, i esperonat per Griera (que ens havia contat que ell i Walther von Wartburg havien anat, junts, a visitar Jules Gilliéron i l'impacte que els produí de fer-ne la coneixença personal), vaig fullejar diversos mapes de l'*Atlas linguistique de la France* (1902-1910). Amb sinceritat diré que m'hi perdia i que no vaig passar d'endevinar l'enorme valor que sens dubte tenia

nals, viatjava molt a Madrid, la hi portà personalment. L'il·lustre destinatari de la meua agosarada lletra somrigué i recomanà al meu pare que em posés en contacte amb Dámaso Alonso. Anys després, en començar de relacionar-me amb Menéndez Pidal, li ho vaig comentar; però, com és natural, ell en tenia un record molt confús. No cal dir que em faltà temps per a adreçar-me a Dámaso Alonso, amb qui vaig entaular un contacte que, el 1943, em permeté de demanar-li que acceptés de dirigir la meua tesi doctoral, comesa que ell acceptà (cf. ací, núm. 3).

2. Antoni Griera (1887-1973), que endebades havia esperat del Ministeri una mena de nomenament de professor extraordinari, s'hagué d'accontentar que la Facultat de Filosofia i Lletres el fes encarregat de curs. La seva tasca com a docent, ja molt marginada en el *cursus studiorum* dels anys quaranta, era mediocre. Quan jo vaig ésser-ne alumne, ens col·locà el seu discurs sobre els orígens romànics de l'euscar, que ens deixà estupefactes, i, quan parlava del català, el que ens en deia era simplement llastimós. En canvi, m'ajudà molt a informar-me dels romanistes del moment (que ell coneixia personalment), bé que sovint, en tractar-los jo mateix més tard, vaig haver de rectificar el concepte que ell tenia d'alguns, perquè no hi era prou objectiu.

aquella obra que a mi em queia de les mans. En canvi, les teories de Gilliéron, emanades de l'atles i les seves elucubracions homonímiques, m'incitaren, no sense reserves, a una tasca que entreveia, però que no sabia en què podria consistir. A la Biblioteca de Catalunya vaig trobar les seves reputades conferències parisenques, a les quals suara feia al·lusió: *Généalogie des mots qui désignent l'abeille* (1913), *Pathologie et thérapeutique verbales* (1915) i *La faillite de l'étymologie phonétique* (1919). Segurament avui se'm farien insuportables, però en aquella època de descobertes m'induien a cavillar i a somniar. Que a certs indrets de la monolítica França diguessin *mouche à miel* com a nom de l'abella era una meravella.

De tot el que he dit fins ací es desprèn que, en acabar la carrera, jo tenia unes quantes idees clares (i esparses) sobre dialectologia, i no per haver-meles retransmeses uns professors que... simplement no existien.

3. APRENTATGE I PRÀCTICA DEL TREBALL DE CAMP

Ara bé, les idees, bé que aprehensibles, són immaterials. En canvi, el llenguatge és so articulat, cosa que el fa tant perceptible com aprehensible. Perdó per aquesta frase així de petulant, que, traduïda al parlar corrent, vol dir que les meves idees clares sobre dialectologia no haurien anat enlloc, si no disposàvem de paraules i de formes dialectals que, escoltades i transcrites, fossin susceptibles d'estudi. Més breu: no es concep un dialectòleg que no hagi fet enquestes *in situ*. La primera lliçó pràctica que en vaig rebre fou capolant i decebedora. Encara en els primers anys quaranta, Antoni Griera organitzà uns cursos d'estiu de filologia, a Ripoll.³ Crec que era en el curs de 1944 i jo, llicenciat d'un any. Ens fou anunciat que hi fariem enquestes amb un informador, que Griera interrogaria, mentre que nosaltres en prendríem notes. Així se'ns presentà un home, tirant a vell, comunicatiu. Encara no havia passat mitja hora d'enquesta, els pocs assistents al curs ja ens dèiem en veu baixa que era «un Fabra disfressat de pagès». Interrompia el discurs de Griera, el contradeia, li retreia que ell tenia un diccionari que no duia el mot en qüestió, etc. Una riota. Però la cosa més greu era que, malgrat la defensa que Griera feia de

3. Els cursos de Ripoll ja tenien història. Se n'havien fet diversos abans de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) i els organitzaven mossèn Antoni Griera (Barcelona) i l'*abbé* Joseph Salvat (Tolosa de Llenguadoc). No en puc donar cap informació. Griera els repengué en els anys quaranta i, a precís d'ell, vaig intervenir-hi alguns estius, primer com a alumne i després com a docent. En l'any de la restauració dels cursos vaig conèixer-hi Salvat. Griera hi féu venir filòlegs de relleu (com Rafael Lapesa el 1946). Després aquests cursos passaren a mans de Marià Bassols (catedràtic de Llatí), qui, de més a més, els traslladà a Puigcerdà, on adquiriren més relleu i on també vaig ésser docent.

la pregunta indirecta, ell mateix, que anava per feina, si aquell bon home trigava a comprendre-la, li feia, per exemple: «D'això que us descriu, no en dieu *els clemàstecs?*» En vaig concloure que jo havia après com *no* s'havien de fer les enquestes. La primera lliçó havia estat un desastre o, si volem, eficaç, molt eficaç, *per negationem*.

Per sort, no havia de passar molt de temps sense que jo hagués de fer seriosament enquestes dialectals. Com m'ha passat en altres avinenteses, també ara vaig haver de basquejar-me'n jo sol l'aprenentatge. Dic «seriosament», perquè hi tindria compromesa la tesi doctoral, i no podia estar per brocs. La meua tesi versava sobre els adverbis pronominals *hi* i *en*: conservats en castellà fins a les acaballes del segle xv i d'ús corrent en català fins als nostres dies (és ara que *hi* i *en* es troben amenaçats de mort i que molta gent ja no els fa servir), ambdós adverbis es mantienien en aragonès, d'on constava que ambdues formes encara estaven en ús a l'alt Pirineu (entre els confins d'Aragó amb Navarra i la Ribagorça) i en una estreta zona vertical de l'Aragó oriental (de Benasc a Montsó), com estintolant-se en el català veí. Vaig preparar un qüestionari d'unes dues dotzenes d'usos d'aquests adverbis i, amb una motxilla a l'esquena, vaig llançar-me a l'aventura. Això s'esdevingué a l'estiu de 1944.⁴ De més a més, com que el transport públic aleshores era molt precari a l'alt Aragó, i preveient que tindria moltes hores buides per a adaptar-m'hi, vaig endur-me el qüestionari de l'*Atlas lingüístic de Catalunya* de Griera (qui feia temps que m'havia autoritzat a copiar-lo i a usar-lo on i com volgués). Retornat sa i estalvi de la proesa aragonesa, la feina feta es descomponia així: *a*) enquestes a 14 localitats (a sabuda que n'hi comprenia algunes del domini català, a causa del meu itinerari i per a poder fer comparacions), sobre formes

4. La campanya durà del 14 de juliol al 6 d'agost de 1944. Vaig fer enquestes als llocs següents (tots de la província d'Osca): Hecho, Ansó, Biescas, Buesa, Oto, Lavalle, Bielsa, Benasc, Campo, Graus, *Benavarri, *Peralta de la Sal, Fonz i *Sanui (els punts precedits de * pertanyen al domini lingüístic català). A Hecho vaig conèixer Veremundo Méndez Coarasa, autor de poesies costumistes en *cheso*, algunes d'elles publicades a la *Zeitschrift für Romanische Philologie*, gràcies a Alwin Kuhn. També per tot l'alt Pirineu vaig trobar gent que es recordava de l'«alemany de la mula» (que era Gerhard Rohlf). Tot em sortí bé, malgrat la curosa vigilància de la Guàrdia Civil (érem a l'època del *maquis*, conegut moviment de resistència armada que aleshores refermava, de resultes de l'esfondrament de la França ocupada pels alemanys); davant un eventual control de seguretat, jo sempre podia exhibir un paper de la Facultat de Filosofia i Lletres barcelonina, que acreditava la meua filiació universitària i la raó de la meua presència per aquelles terres. No puc oblidar la fatiga física dels meus desplaçaments, amb llargues etapes a peu i amb tot l'equipatge a l'esquena. Se n'endugué la palma la caminada que vaig fer, en un sol dia, de Bielsa a Benasc, la qual incloïa de travessar el Puerto de Sahún (o coll de Saünc), de 1.989 metres. Fa pocs anys vaig pujar-hi en cotxe partint de Benasc (per una carretera que fa seixanta anys no existia) i, veient a banda i banda l'accidentat panorama muntanyenc, em feia creus que ho hagués pogut portar a cap en una sola jornada.

i usos dels derivats de *ibi* i *inde* (el material així recollit bastà de sobres per a redactar el capítol pertinent de la tesi), i *b*) una collita no insignificant de dades de lexicografia i de morfologia aragoneses (no a totes les localitats dites ni, entre les que vaig visitar, arreu amb la mateixa durada de treball, que sempre depenia dels horaris dels autobusos de línia). Aquestes dades quedaren reflectides en un article sobre formes gramaticals (1947) i un llibre de vocabulari (1948). Tanmateix, si em deixeu parlar amb sinceritat, diré que el fruit més gustós i més gratificant de la meva excursió dialectològica de 1944 foren els contactes humans que s'estableixen de bona hora entre la persona que fa l'enquesta i la que li forneix la informació. És una situació que, per més que es repeteixi en enquestes successives, sempre presenta aspectes nous i estimulants. Aquell estiu jo hauria afirmat que la meua vida de recerca giraria preferentment entorn d'aquesta dialectologia que acabava de tastar i d'assaborir. Quin contrast amb la realitat que se m'imposaria, que jo mateix m'imposaria! Avui comprendreu el títol d'aquesta conferència. Si ja no l'heu endevinat abans de venir.

Entre 1943 i 1945 vaig fer abundosos viatges breus a Madrid, amb el fi de tenir canvis d'impressions amb Dámaso Alonso, director de la meua tesi. Com és natural, allí vaig entaular relacions amicals amb professors i amb companys que compartien amb mi la situació d'obrir-se camí en la carrera universitària (a desgrat que tots ens miréssim una mica de reüll, car cadascú recelava de veure en els altres uns possibles competidors a les oposicions a càtedra). I bé, en una gran majoria, llurs tesis eren monografies dialectals. El model inductor llunyà era *El habla de Cespedosa de Tormes*, de Pedro Sánchez Sevilla (1928), i el patró més immediat, *El habla de Mérida y sus cercanías*, d'Alonso Zamora Vicente (1943), amb qui, d'altra banda, ens creuàvem cada dos per tres pels passadissos i les escales del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (seu del Centro de Estudios Históricos fins al 1939). Exagerant, diré que filòlegs i lingüistes es revestien de dialectòlegs per a fer la tesi sobre el parlar de la contrada nadiua o freqüentada. No en donaré noms, perquè la llista es faria molt llarga. Sí que en diré un, de nom: el meu. Ja en el meu pas per Aragó el 1944 m'havia cridat l'atenció la singularitat del parlar de Bielsa, que, de més a més, era objecte d'una adhesió ferma per part dels comarcans. El 1947 se'm presentà l'ocasió de demorar-hi amb més calma (de la fi de juliol a començos d'agost) i vaig fer-hi una enquesta força completa.⁵ De fet era una conversa lliure, basada més o menys en el qüestionari de Griera,

5. Lluís Solé Sabarís, director de l'Institut d'Estudis Pirinencs del CSIC, que coneixia la meua excursió dialectal de 1944 i com m'havia interessat el parlar de Bielsa, m'oferí un ajut de la institució per a dur-hi a terme una enquesta dialectal monogràfica. La vaig realitzar entre juliol i agost de 1947.

amb un grup de belsetans, capitanejats per la «tia Roseta» (una dona que s'acostava molt a l'«informant ideal», amb qui treballarien un dia Manuel Alvar i el seu equip de l'atles d'Aragó, de resultes de les informacions que jo en forniria al meu llibre). Aquest, *El habla del Valle de Bielsa*, guardonat amb el Premi Antonio de Nebrija (1948), aparegué el 1950.⁶ Amb aquesta publicació i amb les activitats relacionades a la nota 6 es cloïa l'etapa que podríem anomenar «aragonesa» en el meu aprenentatge i en les meves pràctiques de dialectòleg.

4. EL NOU ATLES LINGÜÍSTIC DEL DOMINI CATALÀ

Amb el projectat *Atles català* canviaria el meu escenari, però no canviarien els objectius ni la satisfacció humana per les enquestes. Quant als mètodes, tant la preparació com la realització de l'obra ens en farien innovadors. Però comencem pel començament. Existia l'*Atlas lingüístic de Catalunya* (ALC) d'Antoni Griera,⁷ una obra sobre la qual planaven dubtes greus i crítiques franques, des de tots els angles. Amb la meua dèria de salvar el que es pugui de les coses discutides, jo hi havia acudit en diverses ocasions per a consultes concretes. La primera vegada fou justament per indicació de Ramon Aramon (qui, d'altra banda, no deixava d'ésser un dels detractors de l'atles). Era en el curs de filologia catalana que ell professava als clandestins Estudis Universitaris Catalans (com a complement d'allò que no trobàvem a la universitat). Aramon m'hi encarregà un treball de curs sobre el mapa 184 —*L'aviram*— de

6. Vid. «Bibliografia». De l'enquesta i del llibre em quedà una enyorança i una simpatia per Bielsa, que avui encara dura dins meu (i a casa meua he rebut belsetans i n'he rebudes lletres). Amb tot, no hi he tornat mai més. Entre 1944 i 1954 vaig encetar i mantenir fructíferes relacions amb romanistes coneguts dels parlars del Pirineu, gràcies als Congressos d'Estudis Pirinencs (Sant Sebastià, 1950; Luchon-Pau, 1954), als congressos de romanística i altres ocasions (reunions, cursos, conferències, etc.). Penso, entre d'altres, en Jean Séguy, W. D. Elcock, Alwin Kuhn, Gerhard Rohlfs. Molts anys després, em commogué que Brian Mott em demanés de prologar la seva tesi doctoral, que versava sobre el parlar de Gistaín, a la vall de Gistau. Era un paratge que jo havia creuat, a l'hora de dinar, el dia de la meua llarga travessia de Bielsa a Benasc (cf. nota 4 i «Bibliografia»).

7. Vid. «Bibliografia». L'ALC ronsegà durant anys, de resultes que l'IEC en retirà la partida pressupostària (no per raons personals, sinó tècniques). S'hi afegí que, arran de la revolta de 1936, Griera perdé el manuscrit de la segona meitat de l'original. Sense descoratjar-se, acabada la Guerra Civil (1936-1939) féu repetir, per obra d'altri, les enquestes que mancaven i així l'atles pogué ésser publicat totalment. Ara bé, ja en els mateixos anys vint havia començat la pluja de crítiques a l'atles. No era rar que els qui en feien una recensió, després de subratllar-ne el conjunt (un atles lingüístic sempre colpeja per les dimensions i per la munió de dades aplegades), subratlessin els defectes i els errors que ells hi trobaven pel que feia a la part (geogràfica) que coneixien bé. I els qui no eren especialistes, feta la presentació del conjunt, no deixaven de donar per bona l'obra, à *cause du loïn*, com digué mant romanista.

l'ALC (entorn de mots com *aviram*, [*a]feram*, *polalla*, *gallinam*, *volatam*, etc.). El vaig fer tan bé com em fou possible, i em vaig quedar amb les ganes de reprendre el tema amb dades noves i més fidedignes.

Una segona consulta vaig fer a l'ALC, ara duta a terme *motu proprio*. En aquesta avinentesa era amb el fi d'elaborar un article sobre els mots *alcalde*, *batll[ll]e* i sinònims, que aparegué a l'homenatge a Josep M. Millàs i Vallicrosa (1954). Per la natura simple del concepte objecte de la pregunta, reconec que aquest mapa no feia patir i estic convençut que els materials fornits no em feren quedar malament. Ben mirat, però, noves consultes a l'atles (amb vista a conferències i altres comeses) aviat em palesaren que treballar amb els mapes de Griera volia dir estar sempre amb l'ai al cor en un camp que no era gens de fiar. Per tant, malgrat les meves bones intencions, vaig haver de retre'm a l'evidència: l'ALC era mal concebut, mal preparat i mal realitzat. Pel fet de no disposar d'altres fonts d'informació, encara vaig recórrer-hi l'any 1975, per a constatar que la propagació, en els parlars del Principat, de *patata* i *mongeta* (en menyscapte de *trumfa* i *fesol*, respectivament) es feia evident en comparar les dades de cap a 1920 (ALC) amb les de prop de mig segle més tard (1960-1970) (ALDC). El procés d'anivellament del vocabulari era ben manifest, com ho era que la substitució es feia a favor de les solucions barcelonines, empeses, doncs, pel centre de poder (polític, demogràfic, econòmic, comercial, cultural, de vies de comunicació, etc.). Aquesta fou l'última vegada que vaig obrir l'atles de Griera.

El judici negatiu sobre l'ALC a què per fi vaig arribar no era exclusivament meu, ans al contrari: era compartit (i superat) per tots els qui s'havien format al meu entorn, començant per Germà Colón. Més, encara: nosaltres, que aleshores (per raons d'edat i professionals) pesàvem poc en una qüestió com aquesta, sabíem què n'opinaven persones de l'ofici que fruien de prestigi indiscutit (com Francesc de B. Moll, Joan Coromines, Ramon Aramon, Manuel Sanchis Guarner). D'ací que aviat Colón i jo mateix comencéssim d'acaronar el propòsit d'omplir el greu buit que s'havia produït amb el fracàs de l'únic atlas lingüístic de tot el domini. Hi donàvem voltes, debatíem aspectes de mètode. Així estàvem, quan Colón se n'anà a Lovaina, on passà el curs 1951-1952. El seu tutor era justament Sever Pop, dialectòleg que havia col·laborat a l'atles de Romania. Mentrestant, Colón i jo ens escrivíem sobre el que un dia seria el nou atlas català, fins que, un xic impellits per Pop, n'anunciàrem formalment el projecte i una «orientació metodològica» en un article breu, que sortí a la revista *Orbis* (vol. 1, 1952, Lovaina). Els daus ja estaven tirats. Ens posàrem mans a l'obra i, al Congrés de Romanística de Barcelona (1953), tots dos presentàrem una comunicació, on glossàvem i divulgàvem la dita orientació metodològica i precisàvem els objectius i els procediments de l'empresa.

Anunciat el projecte, calia aprofundir-lo i, al mateix temps, adaptar-nos a certes modificacions que es produïen en l'equip que aspirava a fer realitat el projecte. D'una banda, el 1954 Germà Colón s'establí a Basilea, on transcorria tota la seva vida docent i acadèmica. Ell no trencà mai la seva relació amb Barcelona i, pel que fa a l'atles, hi continuàrem en estret contacte en els delicats primers anys, durant els quals convenia decidir certes qüestions que determinarien la sort de l'aventura i fer enquestes de prova per a la fixació definitiva del qüestionari. I bé, en tots dos aspectes, Colón estava al costat nostre. D'altra banda, l'equip s'enriquí amb la incorporació de Joan Veny, que hauria de tornar-se l'«home de l'atles», en el sentit que ell és qui l'ha fet i que, sense ell, l'atles no existiria. Llicenciat el 1954, i ja ben conegut aleshores a la Facultat per la seva excel·lent preparació, no s'ho féu dir dues vegades i es llançà amb ardor a la tasca. No oblidaré mai la llarga temporada que consumírem Veny i jo en la confecció del qüestionari. Era el 1957. Ens reuníem pràcticament cada dia un parell d'hores a casa meua i seleccionàvem i formulàvem les preguntes. De mi puc dir que hi vaig aprendre molt de lexicografia catalana, i m'atreveixo a dir que Joan Veny també. Ambdós publicàrem el *Qüestionari* l'any 1965.⁸ La incorporació de Joan Veny no fou sola. També se'ns presentà Manuel Companys, recomanat pel seu mestre Jean Séguy, de la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, on elaboraven l'atles lingüístic de Gascunya. L'entrada de Companys trasbalsà el nostre petit món, amb l'enardida defensa que ens hi féu, de reduir *tot* el treball de camp al seu enregistrament al magnetòfon. Tota la informació (preguntes, respostes, textos espontanis) restaria així emmagatzemada dins l'aparell i les transcripcions es farien després (quan ens fos més còmode), a la universitat (o al lloc que convingués). L'autenticitat estava garantida. Ells acabaven d'aplicar aquest mètode al volum iv de l'atles gascó i ara es penedien de no haver-ho fet des del primer. Nosaltres jutjàvem molt important la presència activa de l'explorador a l'enquesta, i la seva transcripció (de sons, mots, formes i frases) era el que ens en garantia l'autenticitat. Després de dies de dubtes i vacil·lacions, ens inclinàrem (i jo el primer) a fer ús del magnetòfon sense renunciar, emperò, a la transcripció manual immediata a càrrec de l'enquestador.⁹ La situació de compromís entre les dues grans alternatives (enquesta viscuda o enquesta enregistrada) quedà reflectida en la comunicació

8. *Vid.* «Bibliografia». Quan n'aparegué la segona edició (1993), evidentment preparada per Joan Veny i Lúdia Pons, vaig sentir la vergonya que, per fidelitat, ells no n'haguessin esborrat el meu nom, cosa que continuava fent-me'n formalment coautor.

9. No solament no ens penedírem mai de no renunciar a l'enquesta personal *sur place*, sinó que, temps després, en revisar els materials aplegats per a preparar-ne els mapes, resultà que hi mancaven certes respostes (o les respostes de què hom disposava presentaven llacunes o dubtes) en algunes enquestes que només havien estat fetes amb el magnetòfon. Calgué que alguns exploradors es desplaçassin a diversos indrets amb l'únic fi d'omplir buits o esvair dubtes.

que Badia, Colón, Companys i Veny presentàrem al Congrés de Romanística de Lisboa, el 1959. Tanmateix, aviat ens anàrem convenent que l'enquesta personalitzada és insubstituïble, i d'ací que Joan Veny procedís a fer fer les enquestes suplementàries de què he parlat a la nota 9.

Sembla que ja és arribada l'hora de recordar com ens llançàrem a la peripècia de les enquestes. Hi seré breu, car jo personalment no vaig trigar gaire a passar de l'entusiàstic enrolament a la vergonyosa deserció. Ja teníem el qüestionari. Calent encara, el mateix any 1957 n'assajàrem l'aplicació a Sant Boi de Llobregat, amb el fi de fer-hi eventuais retocs i de precisar les maneres de conduir el diàleg. Hi érem tots quatre. Les coses no podien anar millor i així nosaltres mateixos ens autoatorgàrem una bona qualificació (que seria efectiva després de procedir als canvis suggerits pel mateix simulacre d'enquesta). L'any següent férem una segona prova, ja pràcticament definitiva, a Cervera (Segarra), que ens confirmà el qüestionari i els criteris d'interrogar. A Cervera hi hagué una altra novetat, abans no prevista: la presència de Stanley Martin Sapon, psicòleg nord-americà doblat de dialectòleg, que s'interessava per la nostra empresa.¹⁰ Tot estava a punt. De totes maneres, encara haguérem de lligar caps des de diversos angles (sempre en quedaven de tipus tècnic, però també, i sobretot, organitzatius, personals, pressupostaris, etc.), situació que ens obligà a un nou ajornament de mitja dotzena d'anys. Per fi, Joan Veny i jo férem la primera enquesta a Sant Pere de Ribes (Garraf), del 3 al 5 de juliol de 1964. Tot anà com una seda i, satisfets, tinguérem aquesta enquesta com un signe eloqüent de bon auguri.¹¹ El mateix any 1964 Joan Veny i jo enquestàrem a Cànoves (Vallès Oriental) i a Cervelló (Baix Llobregat) i, el 1966, a Lleida (més ben dit, a Butsènit, a tocar de la capital del Segrià).¹² Ara bé, en un

10. Stanley Martin Sapon havia preparat *A pictorial linguistic interview manual* (PLIM), Columbus, Ohio, 1957. Com diu el títol, es tractava d'una col·lecció de dibuixos senzills, que, en una enquesta dialectològica, havien d'ésser «llegits» per l'informant, a qui es demanava que digués en veu alta què veia en cada dibuix. Per la seva banda, l'explorador no havia de dir-hi res: es limitava a senyalar els detalls del dibuix i a enregistrar les respostes de l'informant. Sapon n'havia fet proves en occità i aleshores estava aplicant-ne el mètode per diversos indrets de Catalunya. A Cervera férem la prova del PLIM, en presència de Sapon. En principi, l'experiència interessava, però aviat haguérem de prescindir-ne, per tal com molts informants d'una certa edat no comprenien o no sabien interpretar els dibuixos.

11. Joan Veny, amb motiu de la presentació del primer volum de l'ALDC (2002), divulgà una anècdota que explicava la satisfacció amb què ell i jo havíem conclòs la primera enquesta de l'atles l'any 1964. Baixant de Sant Pere de Ribes cap a Sitges, li vaig dir quelcom així: «Coratge, Joan, que ja només ens en queden cent noranta-nou!» (en aquell moment estàvem obsedits amb el nombre de dues-centes enquestes que tindria l'obra). La fatiga de la feina feta s'havia tornat il·lusió estimulante.

12. Recordo bé l'enquesta de Butsènit perquè, ultra Veny i jo, hi actuaven dos nous col·laboradors, que s'estrenaven en la tasca d'enquestar. Ah, i també perquè hi fórem obsequiats generosament i reiterada per la família de l'informant, amb unes peces de la celebrada fruita del Segrià.

contrast flagrant i sospitos, mentre Joan Veny treballava de valent pertot arreu, jo, escolat un nou any d'inactivitat geolingüística, el 1967 només vaig ésser capaç de fer una enquesta sencera, ara a la Llosa de la Plana (Plana Baixa).¹³ Afegiu-hi una enquesta parcial que vaig dur a terme a l'Alguer, on vaig passar uns dies el 1975 (i que un dia seria completada per Joan Veny i Jaume Corbera). En pocs mots: el balanç de la meva tasca a l'ALDC es redueix a mitja dotzena d'enquestes fetes per mi.

«En contrast sospitos», dic. La sospita era també pressentiment. I la realitat pressentida es confirmà: gairebé sense adonar-me'n, i sense formular-m'ho mai d'una manera explícita, vaig abandonar l'atles estimat i entranyable, tant pels continguts de l'empresa com per les persones que hi estaven implicades. Acabaré aquest paràgraf, només dient dues coses: *a*) una, que mai ningú no m'ha fet cap retret pel meu capteniment desconcertant (cf. núm. 5) (i és el primer cop que en revelo la meva gratitud), i *b*) l'altra, que allò que alleujava la meva pena immensa era la convicció que l'obra se salvaria per Joan Veny (com així ha estat). Felïçment, l'atles ja existeix (i aviat n'apareixerà el segon volum, el segon dels nou previstos) i la represa dels *Etnotextos* es troba en estat avançat de preparació. *Laus Deo*. Ja em puc morir tranquil.

5. DISPERSIÓ PROFESSIONAL, PREOCUPACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA I COMPROMÍS UNIVERSITARI I CÍVIC

Malgrat que he vingut ací a parlar de la meva dialectologia (i no de la meva «no dialectologia»), honestament em sento obligat a descriure amb brevetat una època de la meva vida que, d'altra banda, ja és prou coneguda (per haver-la fet pública jo mateix en un escrit autobiogràfic).¹⁴ Entorn dels anys seixanta confluïren dins meu uns forts condicionaments, d'aquells que deixen rastre en les persones i que n'alteren maneres de fer i de treballar. Sobretot, cinc: *a*) d'entrada, el xoc violent que el 1939 em representà la irrupció del règim franquista que, als meus vint anys, trastocà la *Weltanschauung* que m'identi-

13. Vaig fer l'enquesta amb dues altres exploradores: la meva filla Montserrat i Lídia Pons i Griera. Tots tres havíem anat a la Llosa en cotxe. Acabada la tasca, les vaig acompanyar a Benifairó de les Valls (Camp de Morvedre), on elles dues havien d'enquestar i d'on prosseguirien vers altres localitats. Les hi vaig deixar amb recança, per tal com s'haurien d'espavilar soles, amb els transports públics i carretejant el famós magnetòfon del qual, per molt útil que fos, encara acusàvem més el pes que la utilitat...

14. En vaig parlar a «Ensayo de autobiografía» (dit també «Autopercepción intelectual de un proceso histórico», pels editors), aparegut dins *Anthropos: Revista de Documentación Científica de la Cultura*, núm. 81, febrer de 1988, Barcelona (Antoni M. Badià i Margarit, *Amor y pasión por una lengua y una cultura*), paràgraf 15: «Un cierto agotamiento», p. 22-23.

ficava amb unes idees (convivència i solidaritat, civisme i diàleg, llibertat i responsabilitat, cultura i catalanitat), les quals així es convertiren en tots els conceptes oposats, i en llengua castellana, un món nou que se'm féu més palès en ingressar a la universitat (quan la ferida encara era oberta); *b*) davant aquesta ignomínia, vaig trobar un bon refugi llançant-me als estudis que se m'hi oferien (d'ací la meua dedicació a ultrança a la lingüística historicista, com ho hauria fet amb una altra especialitat); la qüestió era resistir al clima públic que tot ho envaïa, tot fent quelcom de profit; *c*) la meua innata (i també cultivada) curiositat intel·lectual, que m'atreïa a tastar i a aprofundir nous camps de treball, així que els anava coneixent, malgrat que durant temps trobàvem moltes portes closes (ens mancaven relacions personals exteriors, no disposàvem de bibliografia que sabíem existent, era difícil de viatjar fronteres enllà, etc.); *d*) la defensa de la llengua catalana (amb la qual jo havia nascut, m'havia format, hi pensava, m'hi expressava), que jo veia com patia i es corrompia; era una defensa de la qual, essent jo el docent més antic a la Secció de Romàniques, em sentia principal responsable, i *e*) l'oposició a les estructures socials i polítiques en vigor, que esbalaiïen els estudiants (quan aquests ja eren de generacions que no havien viscut la Guerra Civil i no comprenien la duresa de la dictadura). Jo estava confabulat amb altres companys professors i tots cercàvem com podíem treure profit de les esquerdes que s'insinuaven en el règim polític imperant.

En els anys seixanta, com dic, tots aquests factors feren una gran bola que m'atuïa i m'ofegava. Haurien passat debades vint anys intensos de docència i de recerca? Malbarataria un cert renom que, pel que veia, se'm reconeixia per tot arreu? Àdhuc en la meua especialitat em sentia mancat d'iniciativa, només reprenia temes ja tractats per mi mateix, no duïa a terme articles embastats, i aviat em dominà una desgana de preparar comunicacions a congressos i de fer enquestes per a l'atles. Tenint ja pràcticament redactada tota la gramàtica per a l'Editorial Gredos, vaig trigar uns anys a escriure'n els darrers capítols (que vaig haver de trametre per correu d'Amèrica del Nord estant, perquè no havia aconseguit d'enllestir-los abans de marxar). A propòsit, val a dir que aquesta gramàtica la vaig fer perquè Dámaso Alonso me la demanà amb insistència (quan a mi no se m'hauria acudit mai de compondre-la).

Per a desfer la bola, vaig acudir, d'entrada, a la meua ja esmentada curiositat, amb provatures amb l'estructuralisme, sense procurar-me'n els fonaments indispensables. Prescindint del valor que tinguin els meus treballs en aquest terreny, m'hi vaig sentir bastant acompanyat per a remuntar la meua tasca sobre la llengua catalana. La veritat és, però, que ni així no me'n sortia. Tanmateix, la ruta que se m'adverà més propícia per a recobrar antigues actituds d'esperit fou la sociolingüística. Aquí sí que podrien cristallitzar els meus desigs de no abandonar i de recobrar la vida d'universitari fidel a la vocació originària. Vaig fer-me, doncs, sociolingüista, sense saber prou bé on

em ficava: pensava sobretot en els factors que mouen la vida de les llengües (llengües en contacte, l'aprenentatge per part d'immigrants, la cruel disjuntiva entre normalització i substitució, qüestions de llengua i poder, etc.). Aquest camí fou el que més m'ajudà a redreçar-me i que culminà amb la preparació de l'enquesta sobre la llengua dels barcelonins (llançada durant les vacances de Nadal de 1964). És curiós que l'arreplega i la interpretació de dades em recordessin tant les enquestes dialectològiques! Una vegada més, l'enyorat contacte amb les persones! El llibre corresponent aparegué l'any 1969.

El nostre ideal era transformar la universitat, prenent molt en consideració la Universitat Autònoma del Patronat dels anys trenta. Però la institució estava greument malalta i, d'una cosa a l'altra, sempre en concloïem que el gran plantejament era de natura política general. I ja em teniu a mi, que, sense sentir la vocació d'un polític, em commovia d'escoltar uns atractius cants de sirena que volien atraure-m'hi. Sortosament, vaig poder reconduir els meus neguits dins el marc universitari, tot harmonitzant la temptació ocasional d'unes circumstàncies i la dedicació professional d'una vida sencera. El gran parèntesi, que s'havia obert a començos dels anys seixanta, se'm concretava el 1975 en forma d'un claustre universitari, laboriós però esperançador (1976-1977) i un rectorat de vuit anys, no menys laboriós ni menys esperançador (1978-1986), i es tancava amb un llibre sobre la gestió acomplerta a l'*alma mater* barcelonina (1989). El balanç fou una marrada de vint-i-cinc anys en la meua vida docent i de recerca, que pocs anys abans m'hauria semblat inconcebible.

Vint-i-cinc anys. Parlo a persones que entenen molt bé què significa, en la nostra professió, de restar al marge de la vida habitual durant un quart de segle. I més per a qui ja s'havia llançat a simultaniejar (de moment, per curiositat intel·lectual; després, per necessitat psíquica) objectius i mètodes diferents dins el vast terreny de la professió. Perdoneu-me la sinceritat i la inoportunitat de les meves paraules. M'ha semblat, amb tot, que potser us ajudarien a comprendre les giragonses i les llacunes de la meua dialectologia.

6. ENTRE LA GEOLINGÜÍSTICA I LA SOCIOLINGÜÍSTICA

En el període crític de què acabo de parlar, la Sociedad Española de Lingüística m'invità a fer una conferència al seu V Simposi, el tema del qual era «Variedades sociales i espaciales de las lenguas». No cal dir que vaig acceptar sense vacillar: miraria de posar en relació la meua raquítica experiència de l'atles amb els factors sociològics que han afectat llengües i dialectes en el decurs del segle xx i que encara continuen afectant-los avui. El meu text es deia *Nivelación geolingüística y lenguas en contacto*, i fou dit a Madrid el 16 de de-

sembre de 1975 (en versió catalana aparegué el 1985). En rellegir-lo ara, m'ha emocionat de veure com jo hi parlava del «nostre atlas»: el 1975, passats ja deu anys de les meves enquestes, jo m'hi sentia tan lligat... (deixeu-m'ho dir) com lligat m'hi sento encara ara mateix! Quant al seu contingut, jo hi retreia el respecte excessiu que tots havíem tingut envers l'«estat dialectal rebut», fins a considerar-lo intocable, quan de fet aquest estat trontollava per l'acció d'uns agents socials que menaven vers un anivellament geolingüístic, propagat des dels centres de poder. Hi esmentava factors polítics (ja efectius des dels volts de 1930), administratius, culturals, la mateixa Guerra Civil (1936-1939), la transformació socioeconòmica haguda en el decenni 1950-1960. Ara bé, la veritat és que amb la meva conferència madrilenya jo havia descobert el Mediterrani. Sense estar al corrent de la rica bibliografia que anava apareixent, no m'havia adonat que els dialectòlegs de pertot arreu ja havien constatat aquest desplaçament: en els nostres dies la dialectologia és una disciplina que, nascuda com a branca de la lingüística històrica (aspecte que ningú no nega i continua essent conreat com a tal), hom arrenclera ensems entre les anomenades *ciències socials* (llenguatge, sociologia, etnologia, antropologia). I encara, com si fos per a confirmar-m'ho jo mateix, vaig atrevir-me a presentar i glossar aquest desplaçament en una altra conferència, aquesta feta a Oviedo, publicada el 1987. Malgrat tot, m'aconsola de constatar que, a casa nostra, no he restat a la saga dels qui s'han ocupat del passatge de la dialectologia historicista a la dialectologia sociolingüística.

7. ULLADA A UNA POSSIBLE DIALECTOLOGIA DE LA LLENGUA ANTIGA

Abans (núm. 2) he dit que la dialectologia m'havia calat a fons en l'època d'estudiant. Sempre l'he vista com un dels pilars essencials de la meva formació. I això, fins al punt que, en un moment d'eufòria, vaig aventurar-me a teoritzar sobre els conceptes de *llengua* i *dialecte*, com donant lliçons, a qui volgués rebre'n, sobre les funcions que ambdós mots suggereixen.¹⁵ Tornant a la realitat, subratllo, una vegada més, la meva flaca per la dialectologia, tant l'antiga com la moderna. Prou em plauria d'engatjar-me ara en unes quantes consideracions sobre la dialectologia en les etapes de la formació de la llengua. Nogensmenys, avui només n'apuntaré un aspecte. La llengua antiga no està exempta de qüestions que se'ns presenten tan importants com problemàtiques. A quin moment de la història de la llengua podem considerar efectiva

15. Fou publicat a la miscel·lània en homenatge a Eugenio Coseriu (1981). *Vid.* «Bibliografia».

una dialectologia catalana? La resposta a aquesta pregunta és compromesa, per tal com una datació relativament tardana implicaria una greu solució de continuïtat amb la presumpta dialectologia antiga dels segles XI i XII (i del segle XIII i tot), la qual, per més que no manqui de dades, es resisteix a ésser interpretada com desitjaríem. I bé, malgrat les conseqüències negatives que llur posició pot arrossegar, els erudits es resisteixen a admetre que hom pugui parlar de trets dialectals en català abans del segle XV (o, tot al més, de la fi del segle XIV).¹⁶ Segons això, estaríem abocats a donar per bo que un pregon abisme separava la llengua dels orígens (que, contra les aparences, caldria imaginar indivisible i compacta) i la llengua del segle XV (que hauríem de veure com una unitat que tot just aleshores començava de clivellar-se en trets que la fragmentaven).

A parer meu, aquesta interpretació manca de lògica i de justificació. Com és sabut, les llengües romàniques es forjaren a partir del *sermo vulgaris* de cada unitat geogràfica, el qual donà peu a modalitats de parla que adés consonaven adés diferien les unes amb les altres, fins que anaren agrupant-se entorn d'una estructura mínimament unificada i sòlidament recolzada en un centre de poder, que fou la base de la nova llengua. Constituïda aquesta nova llengua, sembla que simples raons de mètode aconsellen de distingir dues èpoques en el seu procés evolutiu: la llengua arcaica (segles XI i XII) i la llengua primitiva (segle XIII). Vegem-ho breument.

a) El català arcaic, malgrat ésser l'única forma de llenguatge parlat en tot el domini, participa exigüament en la comunicació escrita, ja que s'hi troba marginat per l'ús habitual del llatí a tots els nivells. A Catalunya posseïm una riquesa documental bastant abundosa en la llengua culta¹⁷ i, aleshores, les peces en llatí fan com una barrera que atura o frena els possibles testimonis en llengua vulgar, que així moren abans de néixer. De moment, la majoria de les

16. Durant el I Colloqui de Català (Estrasburg, 1968) (*vid.* «Bibliografia»), i no pas perquè hagués estat previst en una ponència, sinó d'una manera marginal (en comentar algú un punt de la conferència de R. Aramon i Serra «Problèmes d'histoire de la langue catalane»), fou plantejada la qüestió del moment a partir del qual hom pot parlar d'una dialectologia catalana. La majoria dels assistents havent-s'hi pronunciat a favor d'una data tardana (el segle XV o, com a màxim, la fi del segle XIV), només jo en vaig dissentir, tot defensant que una sèrie de trets arcaics que pullulen en manuscrits lullians eren ensems mallorquinismes antics (i tot recordant que Francesc de B. Moll —absent del colloqui— compartia amb mi la mateixa opinió). No s'havien escolat encara deu anys, vaig reprendre el tema dels dialectalismes baleàrics en Ramon Llull, en un volum de *Randa* dedicat a Moll (1979) (*Vid.* «Bibliografia»).

17. Penso, com a mostra, en l'estol d'actes de consagració de catedrals i altres esglésies. Així mateix, en els documents, sencers o fragmentaris, publicats o comentats, entre altres, per Pere Pujol, Miret i Sans, Russell-Gebbett, Cebrià Baraut, Philip D. Rasico, Josep Moran. També, encara, en l'impressionant aplec de documents de què consta l'obra *Catalunya carolíngia* (diversos volums, *vid.* «Bibliografia»), per més que moltes de les peces escrites que hi figuren foren redactades fora del naixent domini lingüístic català.

mostres de la llengua incipient que se'n salven són trossos solts, expressats en romanç, però sense que qui escriu en tingui consciència (ho fa perquè ignora el mot llatí escaient o perquè, sense adonar-se'n, se li escapa el mot en vulgar que empraria espontàniament, etc.). Altres fragments escrits ja no amaguen la intenció de fer servir el romanç (amb el fi que siguin entesos per més gent o perquè transcriuen fets dels quals sembla que aixequin acta). A hores d'ara, disposem d'una arplega no desdenyable de mostres de català arcaic (jurídiques, processals, litigioses, successòries, litúrgiques), algunes de les quals ja franquegen de fet la frontera vers el segon període (que anomeno «del català primitiu»). En suma, el català arcaic consta de relíquies que anem engrossint en nombre, però que encara no són allò que haurien d'ésser, i ens reca de comparar l'obscur català dels balbuceigs inicials amb l'estat més documentat del seu paral·lel castellà, que permeté Menéndez Pidal de redactar els *Orígenes del español* (primera edició: 1926).¹⁸ Per raó de greus limitacions (de quantitat, de llocs de provenença, de dates, de temes), encara som lluny de poder fer un tractat congru dels *orígenes* del català. Ja en la feble frontera que separa llengua arcaica i llengua primitiva, fa temps vaig assajar de descobrir particularismes dialectals a l'antic comtat d'Urgell, en un treball que, si aportava dades útils des d'altres angles, reconec que, concernent aquest propòsit, contenia més bones intencions que resultats positius.¹⁹

b) Superada la fase arcaica, la llengua primitiva ja compta amb textos escrits sencers i coherents, expressats en romanç, a consciència que són en romanç, és a dir, de manera volguda. Vistes les seves manifestacions escrites, sembla que no hagi d'ésser difícil de detectar-hi certs trets que, propis d'una comarca, no siguin compartits pels parlars d'altres comarques (i sempre sense sortir dels confins de la llengua total). D'ací que, per exemple, els primers textos de les literatures castellana, francesa i, no cal dir-ho, italiana, no fossin escrits en les encara inexistent llengües comunes respectives, sinó en modalitats dialectals. I, pel que fa al català, què s'esdevé? En català cal tenir presents, si més no, tres circumstàncies que afecten la vida de la llengua novençana i que expliquen per què no la podem comparar amb aquestes tres

18. Menéndez Pidal explica (dins *Orígenes del español*, «Al lector», p. VII-VIII, *vid.* «Bibliografía») que Erik Staaff i ell mateix havien recollit i publicat (entre 1905 i 1915) alguns documents del segle XII, però que, en voler remuntar més amunt en el temps (més amunt de ca. 1170), els barrava el pas el llatí més congruent de les peces escrites. Fou el 1915 que, en intentar d'examinar els documents de Lleó començant per l'extrem oposat, descobrí el «tresor documental» de moltes formes en romanç del segle X, que vers la fi del segle XI iniciaven un descens, fins a esgotar-se en la baixa llatinitat que en els dos primers terços del segle XII els havia repel·lits abans.

19. Conferència feta al IV Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1979) (*Vid.* «Bibliografía»).

altres llengües i literatures. *a)* De primer, el català primitiu era (com ho és encara avui el català modern) una llengua de demografia modesta, en relació amb les tres esmentades, de manera que seria il·lusori d'esperar-ne textos en un nombre desproporcionadament elevat. *b)* En segon lloc, pel que fa a la poesia, els poetes catalans s'incorporaven al món de la literatura trobadoresca i, en conseqüència, el gènere poètic autòcton també reduïa considerablement les possibilitats d'una altra comparació (llevat de l'èpica de les prosificacions i la incerta lírica popular). *c)* Per fi, Ramon Llull, amb la seva personalitat i amb la difusió de la seva obra, fou l'aglutinador d'unes maneres d'escriure que ja prenunciaven la modalitat superficial unificada de la llengua,²⁰ amb la qual, sense trigar, operaria la Cancelleria reial.²¹

I bé, aclarit així el panorama, en l'endemig haurem de tornar a examinar, ara amb ulleres de dialectòleg, altres textos de data coneguda o versemblant i de localització provada o intuïble, que ens permetin d'acostar-nos a una dialectologia històrica més o menys entelada, però d'existència raonable. S'entén: textos literaris o d'altra índole. D'antuvi, la mostra més preciosa que en podem esmentar és prou coneguda: la *Crònica* de Desclot (segle XIII), a trenc d'alba de la llengua comuna. Aquest text, estudiat a fons per Miquel Coll i Alentorn,²² seria un espècimen de la llengua catalana en la seva particularitat del nord-est del domini lingüístic (entre el Rosselló i l'Empordà) i se'ns mostraria com una entitat dialectal consistent. I encara, segons el mateix Coll, el grau de dialectalització del text de Desclot ja seria minorat en part per l'influx de la Cancelleria, que devia fer-se sentir de bona hora damunt la gent que escrivia. Amb aquest text (i espero que abans de gaire ja no ho direm d'aquest tot sol), la llengua obria el camí vers una llengua literària estàndard, que aviat ocultaria una dialectologia diversificada latent. No haurem d'acceptar, doncs, que no és imprecident de parlar de dialectologia catalana abans del segle XV?

Mirem de recapitular. En principi, fa de mal acceptar que la dialectologia que apareix al segle XV no tingui res a veure amb els parlars que es troben en

20. I tot això, sense excloure que la prosa dels manuscrits lullians es fes ressò de certs dialectalismes mallorquins. Cf. ací, nota 16.

21. De bona hora (si més no, ja l'any 1943), Joan Coromines havia cridat l'atenció sobre el fet que el català a l'edat mitjana era la llengua més unificada de la Romània. En el decurs d'uns tres-cents anys, aquesta llengua presenta un llenguatge euable, pràcticament sense variants dialectals. «Impera pertot arreu un idioma idèntic: el llenguatge de la cancelleria reial. [...]. Però qui ha estudiat històricament la dialectologia catalana s'ha hagut de convèncer que, sota aquella *koiné* literària i administrativa [...], havia d'amagar-se una llengua viva més variada, encara que ho fos menys que d'altres». Cf. el seu treball «Les *Vides de sants* rosselloneses del ms. 44 de París» (*vid.* «Bibliografia»).

22. Bernat DESCLOT, *Crònica*, a cura de Miquel Coll i Alentorn, vol. I, Barcelona, Ed. Barcino, 1949 (Els Nostres Clàssics, col·l. A; 62), «Introducció», p. 107-115, especialment 113-114.

procés de maduració en els segles XI i XII (llengua arcaica) i que, d'una manera o altra, devien prefigurar la llengua ja més endreçada dels textos que gaudien de versions manuscrites congruents al segle XIII (llengua primitiva). Que aquells parlars se'ns presentin confusos i borrosos és un defecte d'informació, no de visió històrica.

Fa temps que em preocupa aquesta qüestió. Sempre m'he dit que l'evolució de la llengua ha de mesurar-se per les vies de la dialectologia. A propòsit, voldria fer-vos saber que ara estic treballant en aquesta dimensió, i d'una manera més precisa, en el tractament català de la vocal *e* tancada del llatí vulgar (*e* llarga i *i* breu del clàssic) en posició tònica. Sembla que les transcripcions de noms de lloc fetes als volts del segle XI ens menen a creure que, fa mil anys, la *e* ja s'hauria bifurcat en les dues solucions dialectals posteriors i modernes, ço és: la *e* es mantenia com a tal a les terres que avui són de català occidental, però ja s'hauria tornat vocal neutra allí on ara es parla català oriental. Reconec que la lectura dels documents no és fàcil, que planteja no pocs dubtes a l'hora d'interpretar-los i que sempre hem de parlar a reserva de noves lectures. Malgrat que dispo de d'un cert nombre d'ocurrències referides a topònims que contenen la dita *e* tancada, avui em limitaré a presentar-ne dues o tres mostres, una del futur domini del català occidental i un parell del que un dia seria territori del català oriental. Així ens estalviem disquisicions sobre la idoneïtat dels exemples, que no escaurien en aquesta sessió. Tanmateix, no pareix massa aventurat d'inferir-ne que la dita *e* llatina: *a*) sempre es conserva com a *e*, en els noms de parròquies de l'Alt Urgell (si més no, fins ara no he trobat cap grafia que ho desmenteixi); exemple: la *e* de la forma arcaica *Castrum Fontaneti* (any 1040) continua essent *e* tancada avui en el topònim *Fontanet*, del municipi de Cabó (Alt Urgell);²³ en canvi, *b*) la mateixa *e*, la trobem representada sia per *e*, sia per *a*, sia per *o*, en els noms de parròquies del bisbat de Vic (la qual cosa indica com vacil·laven els qui escrivien, quan es trobaven davant el so *schwa*, que ningú no sabia identificar amb cap vocal reconeguda); un parell d'exemples: el nom actual *Espinelves* (municipi d'Osona) era escrit *Spinalves* l'any 1186;²⁴ el nom modern *Argençola* (municipi de l'Anoia, que era —i és— del bisbat de Vic i que fou repoblat el 1012) figurava escrit adés *Argincela*, adés *Argenzola*, a les llistes de parròquies del segle XII.²⁵ Els temp-

23. *Catalunya Romànica*, vol. VI, «Alt Urgell. Andorra», Barcelona, 1992, p. 46-47.

24. *Catalunya Romànica*, vol. II, «Osona, 1», Barcelona, 1984, p. 190.

25. *Catalunya Romànica*, vol. II, «Osona, 1», Barcelona, 1984. Em refereixo a tres llistes de parròquies del bisbat de Vic, dues de les quals, pertanyents a l'Arxieu Diocesà vigatà, són datades entre 1026 i 1050 l'una, i anterior a 1154 l'altra, respectivament; la tercera, de l'Arxieu de la Corona d'Aragó, és així mateix del segle XII. Aquestes llistes són presentades a les p. 72-76 en tres columnes paral·leles, que permeten de comparar horitzontalment les variants gràfiques d'un mateix topònim.

teigs que tinc en curs aparenten obrir-nos un camp que caldrà explorar a fons. Com sabem, la vocal neutra tònica fou, durant llarg temps, la pronunciació pròpia de tot el català oriental (i, arribat el moment, fou duta a les Illes, on perviu encara avui), però un dia seria transformada en *e* oberta en català central. En tot cas, ja en sentireu a parlar. I prepareu-vos, perquè jo tinc l'especial gràcia d'encendre polèmiques a tot arreu on em fico.

Per ara, la meva excursió pels dialectes antics s'acaba amb aquestes insinuacions. Simplement per prendre alè i... tornar-hi.

8. ELS DIALECTES I LA LLENGUA ESTÀNDARD

Arribat al darrer paràgraf de la meva exposició, m'adono que en serà l'única part que s'adiu amb el dissenyi de la sessió d'avui (que s'orienta vers el futur), però que al mateix temps serà una part que motivarà reserves serioses entre els qui m'escolteu. Ho lamento profundament, però no puc deixar de parlar-ne amb la sinceritat amb què sempre he expressat les meves opinions. D'altra banda, el que diré respon a una preocupació meva que esdevé més intensa quan penso que no sembla tenir una solució que satisfaci del tot. Xoquem, una vegada més, amb les amargues seqüeles de la nostra dura història com a collectivitat, la qual fa cinc segles que veié truncada o desviada la seva unitat i, amb ella, la seva comuna progressió vital.

Anem al gra. A parer meu, tant a la llengua com a la lingüística catalana, els dialectes hi pesen més del que objectivament hom podria esperar. Per comprendre el que vull dir, n'hi haurà prou d'obrir qualsevol publicació de caràcter general (una enciclopèdia, un atlas geogràfic, pòsters de presentació del país, guies de turisme, etc.), per exemple, de França, Espanya o Itàlia. Els efectes que tots tres estats elaboren i difonen amb aquests objectius contenen muntanyes, planes i rius; regions, províncies i ciutats; ferrocarrils, carreteres i aeroports, i altres indicacions útils i necessàries. En cap d'ells no s'hi indiquen límits lingüístics ni dialectals. No ho fan els mapes de la França gelosa de la seva llengua d'ús obligatori arreu del país. No ho fan els mapes d'Espanya, en els quals no sorprendria de veure-hi indicats les llengües reconegudes (i alguns parlars, com l'andalús i altres); el cas és, emperò, que no s'hi troben. Ni ho fan tampoc els mapes d'Itàlia, malgrat tractar-se d'una terra que conserva una rellevant vitalitat dialectal. Parlo, ho torno a dir, de mapes generals o de fulls de reclam turístic, etc. Agafeu, però, una geografia general o mapes solts de Catalunya o dels Països Catalans, o pòsters de presentació o difusió del territori. Sovint hi veureu la ratlla que, del Pirineu al Camp de Tarragona, separa el català occidental i el català oriental, continuada per una línia de punts sobre el mar, perquè el lector no s'oblidi que les

Illes van amb el català oriental. En el cas d'un mapa, no és rar que també hi figurin els noms dels dialectes i parlars més característics. És cert que un mapa no es perdrà mai per un excés d'informació, però no és menys cert que la geografia dialectal hi passa al davant d'altres criteris (forestals, agrícoles, sanitaris, escolars, econòmics, comercials, etc.), que també hi farien un bon servei. No em pronuncio sobre aquest tema; simplement faig una constatació: l'home del carrer de casa nostra està bastant preparat en matèria de dialectologia.

Sí, una constatació. Més, encara: tots sabem molt bé per què existeix aquesta necessitat de subratllar els components geografolingüístics de la llengua. Poderoses i perllongades raons històriques ho abonen. Tots les coneixem, cosa que ara ens estalvia de parar-nos-hi. És curiós de constatar la contradicció en què caiem tots plegats: d'una banda, ens omplim la boca que la nostra llengua és de les més unitàries de la Romània, però, de l'altra, ens morim de ganes de presentar-la fragmentada en dialectes. I això, atès que estem desposseïts de la condició de llengua d'estat, ens perjudica qui-sap-lo, tant davant la societat com en el mateix món professional dels romanistes (bé que aquests, malgrat tot, generalment no deixin de prendre'ns en consideració).

Els dialectes no sols predominen en la vida de la llengua. També predominen en la mateixa lingüística catalana. Quan aquesta quedà establerta amb pretensions d'un nivell científic primmirat, el seu portaveu fou el *Butlletí de Dialectologia Catalana* (1913). Cal recordar que, a començos del segle xx, el fet d'intitular una revista de lingüística amb el nom de *dialectologia* era un senyal que els qui la feien estaven al corrent de la ciència del moment. Pocs anys abans, Bernhard Schädell havia creat l'anomenada Société de Dialectologie Romane, que publicava, és clar, la *Revue de Dialectologie Romane*. Aquesta tendència es feia ressò del paper que els dialectòlegs havien tingut en la famosa polèmica sobre les «lleis fonètiques» (*die Lautgesetze*). Tan important era la dialectologia, que pràcticament monopolitzava, amb la gramàtica històrica, els estudis de lingüística i, per tant, no hi havia altres escoles o mètodes que compensessin el seu paper abassegador, o, si hi eren, tenien un predicament minso entre els romanistes. No oblidem que el llibre crucial de Saussure aparegué el 1916 i que trigà llargues anyades a ésser rebut entre bon nombre d'historicistes, que es resistien a acceptar-lo. Se'n desprèn que, durant un bon quart de segle, la lingüística catalana es desenvolupà especialment des d'un angle evolutiu.

Si tenim en compte, doncs, el clima científic historicista que imperava en els estudis sobre el llenguatge, són molt de lloar l'actitud i la reforma de Pompeu Fabra. Si calia endegar la llengua moderna, lògicament s'havia de partir d'aquesta llengua moderna, perquè la reforma hi fos coherent. Fabra, que prou havia mostrat la seva capacitat per a treballar en el vessant històric de la

llengua, tan bon punt prengué consciència del paper que li corresponia de jugar en la restauració del català, no dubtà: partiria de la descripció de la llengua moderna, prèvia la neteja de castellanismes i vicis que l'enlletgien (i només recorreria subsidiàriament a la llengua clàssica i a l'etimologia per resoldre certs punts de gramàtica i sobretot per fixar l'ortografia). La gramàtica de 1912 n'és una prova manifesta. Tanmateix, aviat entrà en joc una circumstància concreta: el barcelonisme. I amb aquesta menció faig referència a dos elements que, certament diferents, conflüen en l'obra fabriana. *a*) Primerament, la història cultural moderna, de la Renaixença ençà, havia girat sobretot entorn de Barcelona (on indefectiblement atenyien els màxims l'ús de la llengua, la presència activa d'escriptors, l'adhesió dels parlants, l'eufòria de la normalització, la politització del moviment cultural, les edicions de llibres i revistes, etc., i on no debades Alcover havia decidit de celebrar el Congrés de 1906). *b*) En segon lloc, Pompeu Fabra, per un costat, coneixia i vivia aquest clima cultural, i per l'altre, tenia una formació que li impedia de veure'n com calia la projecció fora del Principat i d'informar-se a fons sobre les particularitats dialectals. Les seves mateixes relacions personals (amb els poetes de l'escola mallorquina i amb els valencianistes observants), no desplegades d'igual a igual, no l'ajudaven a conèixer la llengua sense certs desequilibris d'informacions geografolingüístiques.

Malgrat tot, és indiscutible que Pompeu Fabra prengué en consideració aquesta llengua total d'una manera global, com es fa palès en l'ortografia (1913), en la gramàtica (1918) i en el diccionari (1932); però una anàlisi acurada de tota l'obra fabriana enxiqueix els percentatges dels trets idiomàtics que no són propis del català central. No oblidem, d'altra banda, que fins a 1936, els neguits per una estandardització efectiva, que no mancaven enlloc, no tenien pertot la mateixa vigoria. Fou durant l'ombrívola època del franquisme (amb la seva política destructora), i sobretot després (a l'hora del recobriment), que es reforçaren els contactes d'un cap a l'altre del domini lingüístic, cosa que posà de manifest les deficiències de la normativa vigent i la necessitat de posar-hi remei. Confesso que els barcelonins sovint han fet ús d'una mena de superioritat que més aviat ha complicat les coses. I em cito jo mateix. Penso en una reunió de la Comissió Interdiocesana de Textos Litúrgics que establia les formes catalanes de l'ordre de la missa, seguint les instruccions del Concili Vaticà II (Constitució de Litúrgia de 1963). Per a la versió de *Kyrie eleison*, jo, tot recordant la traducció que habitualment es feia servir a Barcelona, vaig proposar *Senyor, tingueu pietat*. Francesc de B. Moll, que també era de la Comissió, contraproposà *Senyor, teniu pietat* (que seria la versió més adient a les Illes). No ens posàrem d'acord i així foren aprovades dues versions diferents per a la mateixa llengua (l'una per a Catalunya, l'altra per a les Illes). Més tard, vaig comprendre que, atès que de fet encetà-

vem allò que prest es convertiria en tradició, jo hauria pogut acceptar la proposta de Moll (car en català del Principat també diem, per exemple: *teniu això!*). Però ja no hi vaig ésser a temps. (Per cert, lamento de no recordar si o com la versió valenciana hi fou implicada; Sanchis Guarner pertanyia també a la dita Comissió.)

Els treballs de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans en els darrers anys mostren les ganes d'ampliar el patrimoni lingüístic total amb aportacions provinents de totes les terres de la llengua. El *Diccionari* (1995), ultra fer desaparèixer les marques dialectals dels mots d'àmbit parcial (justament amb l'objectiu que tots ells siguin tinguts per generals), incrementà considerablement el nombre de paraules provinents del País Valencià, les Illes Balears, el català nord-occidental i també el Rosselló. No cal dir que aquesta posició, que és mantinguda ara que hom en prepara la segona edició, ha obtingut un encomi general.

La mateixa política ha estat observada respecte a les parts restants de la normativa, és a dir: la fonètica, l'ortografia i la gramàtica. Només cal recordar l'àmplia acceptació que han tingut els fascicles sobre l'estàndard oral de la llengua, d'una manera especial entre professionals dels mitjans de comunicació i de camps afins. Jo formo part de la Comissió del Català Estàndard i puc donar testimoni del nostre afany per prestar un servei que ablanís formes encarcerades i massa canòniques. La nova gramàtica de l'Institut, en curs d'elaboració, es fa així mateix eco del desig col·lectiu que hi siguin recollides particularitats regionals de la llengua.

Ara bé, aquí sí que haig de comunicar-vos la meua circumspècció. Quant al diccionari, benvinguts hi siguin els mots que enriqueiran el cabal lexicogràfic de la llengua. Pel que fa a l'estàndard oral, tampoc no hi tinc res a dir, per tal com l'oralitat implica una certa laxitud en l'ús de la llengua, una laxitud que retrobarem en aspectes de la gramàtica referits als nivells familiar o col·loquial. En canvi, tinc dubtes greus sobre l'obertura de la morfologia a trets que afecten l'estructura de la llengua, sempre reconeguda formalment com a única. A la Secció Filològica de l'Institut he viscut escenes que costen d'entendre. En una ocasió, una discussió sobre els temps verbals en valencià, que podrien convertir certes mostres de variació (històriques, diatòpiques, diastràtiques) en un quadre polimòrfic desconcertant en una normativa. En una altra, algú es demanava si caldria admetre-hi les formes del subjuntiu nord-occidental, totes amb drets (d'antiguitat o de localisme). En el català central, l'anarquia amb què els usuaris de la llengua malmeten les formes de la segona conjugació o l'ús dels temps en les oracions subordinades. Tot caldria regular-ho segons patrons fornits per escriptors de prestigi.

En un altre pla, ja estem acostumats als quatre morfs (-o, [-u], -e, zero) de la primera persona del present d'indicatiu. S'ha dit que Pompeu Fabra havia

pensat ben de debò a reduir-los tots a la solució baleàrica, però que s'espantà amb els grups consonàntics finals. Hi estem acostumats; però, en quina llengua de cultura es repeteix un cas semblant? Nosaltres sabem molt bé per què sofrim aquesta casuística i per què, com deia abans, la dialectologia pesa tant en la nostra llengua. Dins nostre, la unitat psicolingüística de la llengua total s'imposa a la diversitat geolingüística de les parts, puix que preferim aquella a aquesta. Però, i de fora estant, com es veu la variació convertida en regles gramaticals? I això, quan som gent que cita sens parar els grans dialectes de la llengua, i aquesta manca del suport d'una sobirania d'estat... Segurament exagero. Això no obstant, en el temps de la informàtica i de les noves tecnologies, podem anar pel món amb una normativa consistent i ensems clivellada? Els noms dels nombres de 1 a 20 presenten uns quants casos de variació, que ja no comentaré. Quan la llengua catalana es troba amenaçada pels quatre costats i no sabem si ens en sortirem o, si ens en sortim, a canvi de què serà, nosaltres, impertèrrits, anem entretenint-nos amb el català oriental i el català occidental. No podria passar que un dia ens veiéssim afrontats al dilema cruel de salvar els dialectes o salvar la llengua?

Ara bé, deixem cabòries torbadores i perspectives negres, i mirem d'ordenar idees i d'imaginar unes vies de solució. Ho faré breument.²⁶ Per un costat, crec que la dialectologia i els dialectes no tenen, a casa nostra, el perill de desaparèixer, a diferència d'allò que ja assola les altres llengües romàniques o s'hi consumarà abans de gaire. Sí que es perdran, d'una manera ineluctable, formes i mots de la catalana, presoners, com som tots, del progrés i de la tècnica. Tanmateix, no oblidem que la nostra dialectologia avui es cotitza a l'alça: els grans fautors en són el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll, que darrerament ha guanyat molts punts i ha estat revalorat científicament, i l'*Atlas lingüístic del domini català* de Joan Veny i Lídia Pons, del qual jo, després de concebre'l i de llançar-lo, vaig convertir-me en un modest escolanet poc complidor, i que en pocs mesos ha adquirit l'excel·lent prestigi que ja es mereixia. Afegiu-hi les magnífiques tesis doctorals que van sorgint i la incessant bibliografia que estudia temes concrets. La dialectologia està salvada.

Per l'altre costat, el català estàndard té moltes possibilitats de tirar endavant. Ací voldria cridar l'atenció dels presents sobre l'incertada definició de *estàndard* que dona el *Diccionari de la llengua catalana* (1995) de l'Institut d'Estudis Catalans, *s. v.* Fa així: «Varietat lingüística que, per un procés es-

26. (Confesso ingènuament i sincerament que en aquest moment voldria no ésser barceloní.) Estic convençut que, feta l'abstracció de condicions personals, en la hipòtesi que acabo d'imaginar, si jo fos valencià o illenc, m'expressaria en els mateixos termes en què m'expresso en això que segueix.

pontani o dirigit, ha assolit un alt grau d'anivellament, de codificació, de confluència i d'acceptació en què es tendeix a eliminar al màxim les diferències dialectals i que utilitzen normalment, en els diversos registres i nivells, els membres d'una comunitat». Interpretant la definició, jo veuria bé que l'Institut continuï la seva política lexicogràfica i la seva proposta per a un estàndard oral, sense modificar-ne res. En aquest terreny no hi ha d'haver cap col·lisió entre llengua estàndard i parlars dialectals. Ara, pel que fa a l'estructura morfològica, la meua opinió personal (i recalco l'adjectiu de *personal*) es dividiria proposant tres menes d'actuació, que serien les següents. *a)* Confirmar els aspectes de la gramàtica que cal tenir per irreversibles (com l'esmentada desinència verbal de la primera persona del present, que probablement mai no s'haurà de rectificar ni matisar —i els forasters, que ho aprenguin—). *b)* Orientar la labor d'estandardització en dos nivells de llengua: l'un, més elevat, que seria reservat a les solucions unificades al màxim possible, amb la previsió d'anar-hi arribant per etapes no precipitades; l'altre, més obert a una situació com la que ja recull la gramàtica vigent). *c)* Procurar que, en tots els canvis que hom jutgi convenient d'introduir, les solucions adoptades no vinguin només d'una part dels dialectes o parlars en qüestió, sinó ara de l'un ara de l'altre, per raons històriques, culturals o d'altra mena, que també serien esmentades. Aquest procediment (o qualsevol altre de semblant) permetria d'anar unificant la normativa, sense enterrar solucions que mereixen de sobreviure.

Potser així aconseguiríem (i ara parafrasejo la definició transcrita del DIEC) que, per un *procés* amablement *dirigit*, la modalitat estàndard que propugno assolís la *confluència* i l'*acceptació* dels catalanoparlants, que així *tendrien a eliminar al màxim possible les diferències dialectals* en els registres i nivells més elevats de la llengua. En dos mots: potser així salvaríem la llengua i els dialectes.

9. ACABAMENT

Ací arriba a terme la meua dissertació. M'adono que, per una banda, hi manquen dades que l'arrodonirien i, per l'altra, que n'hi ha que fóra millor que no hi fossin. Excuseu-me. Potser sí que es pot parlar, sempre amb sordina, d'una modesta aportació meua a la dialectologia. En tot cas, no sóc jo qui ho ha d'avaluar. En canvi, sí que puc fer una afirmació franca i sincera: la dialectologia ha marcat, amb una finor notòria i indeleble, la meua vida professional i humana. És aquesta empremta la que m'ha dut ací i la que us hi ha dut a vosaltres. Gràcies de tot cor per haver-vos-hi sentit cridats i per haver-hi vingut.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA, ALLUDIDA O RELACIONADA

1) *De l'autor*

- «Algunas notas sobre la lengua de Juan Fernández de Heredia». RFE, vol. XXVIII (1944), p. 177-189. Reproduït a *Archivo de Filología Aragonesa*, vol. LII-LIII, Saragossa, 1996-1997, «Relecciones», p. 257-266.
- Los complementos pronominalo-adverbiales derivados de ibi e inde en la Península Ibérica*. Madrid, 1947.
- Contribución al vocabulario aragonés moderno*. Saragossa, 1948.
- «Sobre morfología dialectal aragonesa», BRABLB, vol. XX (1947), p. 57-123.
- El habla del Valle de Bielsa (Pirineo Aragonés)*. Barcelona, 1950.
- «Sobre metodología de la encuesta dialectal». Comunicació al I Congrés d'Estudis Pirinencs (Sant Sebastià, 1950). Actes publicades a Saragossa el 1952, 32 p.
- «Sobre unos nombres de plantas en aragonés (A propósito de un reciente libro de J. Séguy)», a *Via Domitia*, vol. I. Tolosa de Llenguadoc, 1954, p. 31-40.
- «Alcalde. Difusión de un arabismo en catalán», a *Homenaje a Millàs-Vallcrosa*. Vol. I. Barcelona, 1954, p. 67-82.
- «Sobre los extranjerismos léxicos en el aragonés de Juan Fernández de Heredia», a *Homenaje a Fritz Krüger*. Vol. II. Mendoza, 1954, p. 193-197.
- «Precisiones sobre las concordancias léxicas entre gascón y catalán». Comunicació al II Congrés d'Estudis Pirinencs (Luchon-Pau, 1954). Actes publicades el 1956 (Tolosa de Llenguadoc), p. 23-40.
- «Tres notas de sintaxis medieval aragonesa», a *Weltoffene Romanistik. Festschrift Alwin Kuhn zum 60. Geburtstag*. Innsbruck, 1963, p. 325-332.
- La llengua dels barcelonins: Resultats d'una enquesta sociològico-lingüística*. Vol I: *L'enquesta. La llengua i els seus condicionaments*. Barcelona, 1969.
- «Nivelación geolingüística y lenguas en contacto», *Revista Española de Lingüística*, any 6 (1976), p. 269-300. Versió catalana a *Llengua i poder: Textos de sociolingüística catalana*. Barcelona, 1986, p. 217-249.
- «Sobre el procés d'anivellament del vocabulari rural català. Presentació i comentari d'un cas concret», a *Hommage à Jean Séguy*. Vol. I. Tolosa de Llenguadoc, 1978, p. 99-120.
- «Fronteres dialectals i fronteres comarcals», a *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag 17. November 1979*. Vol. II. Tübingen, 1979, p. 687-699. Reproduït a *Ilerda [Lleida]*, núm. XLII (1981), p. 281-293. També a *La llengua catalana: un procés multiseccular*. Sant Cugat del Vallès, 1988, p. 37-42.
- «Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull? Una qüestió de mètode», *Randa*, núm. 9 (1979); *Homenatge a Francesc de B. Moll*, p. 31-49. Reproduït a *La llengua catalana*, op. cit., p.59-69.
- «L'Alt Urgell i el català occidental naixent». Conferència al V Col·loqui de Català (Andorra, 1979). Actes publicades el 1980, p. 349-377. Reproduït a *La llengua catalana*, op. cit., p. 18-29.
- «Entorn dels conceptes de 'llengua' i 'dialecte' aplicats sobretot al català», a *Logos Se-*

- mantikos. Studia ling. In honorem Eugenio Coseriu (1921-1981)*. Vol. V. Madrid; Berlín, 1981, p. 19-25. Reproduït a *La llengua catalana, op. cit.*, p. 48-51.
- «De la dialectologia historicista a la dialectologia sociolingüística», *Lletres Asturianes: Boletín Oficial de l'Academia de la llengua asturiana*, núm. 26 [Pricipat d'Astúries] (1987), p. 7-21.
- «Lengua, dialectes i trets lingüístics i dialectals», a *Romania Ingeniosa. Festschrift für Prof. Dr. Gerold Hilty zum 60. Geburtstag*. Berna, 1987, p. 287-294.
- «La llengua catalana mil anys ha. Dues fronteres que no separen», a *Catalunya. De l'any 1000 a l'any 2000* [per diversos autors]. Barcelona, 1989, p. 11-23.

2) *Altres publicacions citades, alludides o relacionades*

- ALF = *Atlas linguistique de la France*, par Jules Gilliéron. Consta de vuit volums, publicats a París entre 1902 i 1912.
- ALC = *Atlas lingüístic de Catalunya*, per Antoni Griera: vol. I a IV, Barcelona, 1923-1926; vol. V (incomplet), s. a.; vol. VI a VIII, Sant Cugat del Vallès, 1962-1964.
- «Atlas Linguistique du Domaine Catalan. I: Orientation méthodologique», per A. M. BADIA I MARGARIT i Germà COLÓN, *Orbis*, núm. I [Lovaina] (1952), p. 403-409.
- «L'Atlas Lingüístic del Domini Català», per A. M. BADIA I MARGARIT i Germà COLÓN. Comunicació al VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica (Barcelona, 1953), Actes publicades el 1955, vol. II, p. 655-660.
- «Atlas Lingüístic del Domini Català. Estado de los trabajos. Aspectos metodológicos», per A. M. BADIA I MARGARIT, Germà COLÓN, Manuel COMPANYYS i Joan VENY. Comunicació al IX Congrés Internacional de Lingüística Romànica (Lisboa, 1959). Actes publicades el 1962, vol. III, p. 43-49.
- Atlas lingüístic del domini català. Qüestionari*, per A. M. BADIA I MARGARIT i Joan VENY. Barcelona, 1965, 98 p. Segona edició, ampliada i reelaborada, per A. M. BADIA I MARGARIT, Joan VENY i Lúdia PONS I GRIERA. Barcelona, 1993. 249 p.
- ALDC = *Atlas lingüístic del domini català*, per Joan VENY i Lúdia PONS I GRIERA. Vol. I: *Introducció. 1: El cos humà. Malalties*. Barcelona: IEC, 2001.
- BARNILS, Pere. *Die Mundart von Alacant*. Halle; Barcelona, 1913.
- BDC = *Bulletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona].
- BDLC = *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* [Palma de Mallorca].
- BRABLB = *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* [Barcelona].
- Catalunya carolíngia* = Magna obra, concebuda, fundada i iniciada per Ramon d'Abadal i de Vinyals, avui dirigida per Josep. M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ i patrocinada i publicada per l'Institut d'Estudis Catalans. En curs de preparació i de publicació. Fins avui n'han aparegut cinc volums.
- COROMINES, Joan. *El parlar de Cardós i Vall Ferrera*, a BDC, vol. XXIII (1935), p. 241-331.
- «Les *Vides de sants* rosselloneses del ms. 44 de París», a *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 1971, p. 276-277. Aquest article havia estat publicat abans en castellà als *Anales del Instituto de Lingüística* de la Universidad Nacional de Cuyo, vol. III, Mendoza (Argentina), 1943, p. 126-211.
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona; Palma de Mallorca; València, 1995.

- GILLIÉRON, Jules. *Généalogie des mots qui désignent l'abeille*. París, 1913.
 — *Pathologie et thérapeutique verbales*. París, 1915.
 — *La faillite de l'étymologie phonétique*. París, 1919.
- GRIERA, Antoni. *La frontera catalano-aragonesa*. Barcelona, 1914.
 — *Contribució a una dialectologia catalana*. Barcelona, 1921. Edició conjunta dels articles que, sobre els grans dialectes de la llengua («El dialecte balearic», «El català oriental», «El català occidental», «El valencià» i «El rossellonès»), l'autor publicà al BDC entre els volums V (1917) i IX (1921).
- IEC = Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. Barcelona, 1990; *II: Morfologia*, Barcelona, 1992. D'ambdós fascicles han estat fetes diverses reimpressions.
- La Linguistique Catalane. Colloque international... Université de Strasbourg (23-27 avril, 1968)*. Edició a cura d'A. M. BADIA i MARGARIT i Georges STRAKA. París, 1973.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Manual de gramática histórica española*. 6a ed. Madrid, 1942. [1a ed., 1904]
 — *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*. 3a ed. Madrid, 1950. [1a ed., 1926]
- MOTT, Brian. *El habla de Gistaín*. Osca, 1989. El pròleg hi ocupa les p. 11-13.
- RFE = *Revista de Filología Española* [Madrid].
- SÁNCHEZ SEVILLA, Pedro. *El habla de Céspedes de Tormes*. Madrid, 1928.
- ZAMORA VICENTE, Alonso. *El habla de Mérida y sus cercanías*. Madrid, 1943.

QÜESTIONS DE MORFOLOGIA DERIVATIVA SEGONS ELS MATERIALS DE L'ATLES LINGÜÍSTIC DEL DOMINI CATALÀ: ELS GENTILICIS

Lídia Pons i Griera
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

1. PRESENTACIÓ

Em plau especialment dedicar la meua intervenció a l'anàlisi d'un mapa de l'*Atles lingüístic del domini català* (ALDC), perquè es tracta d'una obra que, sense la iniciativa del doctor Antoni M. Badia i els seu mestratge, no existiria. L'objectiu d'aquesta exposició consisteix a presentar algunes consideracions de tipus morfològic sobre un mapa del primer volum d'aquest atles. Es tracta del mapa VI de la primera part, que té com a enunciat *Nom dels habitants*;¹ el mapa representa fonèticament les dades que van donar els informadors quan, després de respondre el nom habitual de la localitat, que era la pregunta immediatament anterior, els enquestadors els preguntàvem a continuació: *I quin nom us diuen* (o *...us donen*) *als que sou de...?*, seguit del nom de la localitat que acabaven de pronunciar.

El comentari d'aquest mapa pretén posar en relleu alguns aspectes sobre els procediments que serveixen per a la formació dels gentilicis catalans i assenyalar quines són sobre la geografia del domini lingüístic les tendències dominants. Es tracta de determinar si, efectivament, hi ha tendències dialectals en l'ús dels procediments que, de manera intuïtiva, fan servir els parlants del català a l'hora de formar els propis gentilicis; per tant, no es tracta de fer consideracions sobre els processos de formació de gentilicis a partir de noms estrangers.

1. En els mapes que s'adjunten com a materials d'aquest article figura amb el número 1.

Volia destacar especialment: *a*) el fet que les dades no procedeixen d'inventaris oficials, sinó que són el resultat de la percepció que tenen els parlants d'una localitat determinada sobre la pròpia identitat; i *b*) el fet que una part important dels informadors només tenien instrucció escolar primària (un 81 %) o no havien anat mai a escola (un 12 %). En el curs de l'enquesta per a l'obtenció de les dades de l'ALDC, normalment cap al final, després de dos, tres o quatre dies de treball, quan ja s'havien vençut els prejudicis inicials, l'informador era requerit sobre una sèrie de dades generals que servien per a identificar la localitat i les relacions amb les localitats veïnes (nom habitual o popular de la localitat, nom dels habitants, nom humorístic que els donen els pobles veïns, nom habitual de la comarca, llocs de proveïment, festes patronímiques, etc.). Són dades que, en general, formen part del coneixement col·lectiu dels habitants de cada lloc i reflecteixen les denominacions més habituals, que sovint no coincideixen amb les oficials. Ara bé, en el cas concret del mapa que presento, la necessitat de respondre posava en joc la competència creativa dels informadors en el procés de formació de paraules, perquè no necessàriament tots coneixien prèviament la resposta o tenien una resposta única. Penso que la importància de l'anàlisi d'aquest mapa se centra justament en el fet que les respostes combinen el coneixement patrimonial dels propis topònims amb la capacitat individual per a posar en funcionament, en un moment determinat, els recursos interns de la llengua en el procés de creació de noves paraules.

2. ELS RESULTATS

A part de vuit localitats que figuren sense resposta, els materials del mapa indiquen que en català funcionen dos procediments lèxics fonamentals en la formació dels gentilicis:

1) Un es manifesta en forma d'una construcció analítica, que o bé presenta l'estructura d'un sintagma nominal del tipus [N + [SPrep]] o bé està formada només per un sintagma preposicional. En la construcció nominal el nucli és un nom genèric, com *gent*, *veïns*, *fills*, etc., que també es pot considerar elidit en les respostes formades només per un sintagma preposicional. En els materials analitzats, el sintagma preposicional està format per la preposició *de* i el nom de la localitat. Exemplifiquen aquesta construcció analítica respostes com: *gent de Formiguera* (loc. 7), *vezins de Taüll* (loc. 90), *fills de Santa Olària de Riuprimer* (loc. 39), [Ø] *de Llívi* (loc. 12).

2) L'altre es manifesta en forma d'una construcció sintètica, que té la forma i la flexió pròpies d'un adjectiu. Morfològicament es tracta d'un tema lèxic derivat que consta, en principi, d'un radical toponímic, com *ceret* (Ceret,

loc. 13), o d'un tema lèxic més complex, com *salsair* (Salses, loc. 1), als quals s'afegeix el sufix amb valor de gentilici: *ceretan[s]*, *salsairon[s]*. Com ja he explicat, cal tenir en compte que, d'acord amb la manera com es feia l'enquesta, en la majoria de casos l'informador havia respost en la pregunta immediatament anterior pel nom de la localitat; normalment és aquest nom propi la forma que fa de tema lèxic bàsic sobre el qual s'aplica el derivatiu. Aquest nom és la informació que correspon al mapa v (*Nom propi de la localitat*) de l'ALDC. Exemplifiquen la construcció sintètica respostes com: *salsairons* (loc. 1), *estagellencs* (loc. 2), *estagellincs* (loc. 2), *vilarets* (loc. 3), *mossetaires* (loc. 4), *cornellanesos* (loc. 9), *ceretans* (loc. 13), *merangins* (loc. 15), *migjorners* (loc. 71), *sollerics* (loc. 74), *agerenses* (loc. 107), *favarols* (loc. 125), *cabanyuts* (loc. 153), *alzirenyos* (loc. 170).

En el conjunt dels resultats amb resposta positiva, trobem 34 formacions amb la construcció analítica, que es dona com a forma exclusiva en 30 localitats; aquesta estructura correspon a un 16,50 % sobre el total de respostes. Els gentilicis amb la forma sintètica representen 172 respostes i es donen com a forma exclusiva en 148 localitats;² corresponen al 83,49 % del total de respostes positives. Per tant, en quatre localitats trobem les dues solucions: *de Sants / santsenses* (loc. 62), *gent d'Alió / alionencs* (loc. 66), *de Cabanes / cabanyuts* (loc. 153), *de la Fonteta / fontins* (loc. 163).³

A partir de les dades que figuren en el mapa, he agrupat la presentació dels resultats tenint en compte els tres aspectes fonamentals que comento en aquest treball: *a*) l'absència de respostes; *b*) les respostes que presenten una solució analítica en forma de sintagma, i *c*) les respostes que presenten una solució sintètica en forma de paraula derivada.⁴

2.1. LOCALITATS SENSE RESPOSTA

Les localitats sense resposta han estat: Alp (loc. 19), Castellfollit de Riubregós (loc. 48), Massalió (loc. 130), Vall-de-roures (loc. 136), Alcalà de Xi-

2. Vegeu, però, a la nota 6 l'explicació d'algunes agrupacions de formes sintètiques que he aplicat.

3. Els resultats del mapa que comento es poden complementar amb els del mapa VII (*Nom humorístic dels habitants*), on apareixen altres gentilicis; per exemple, a més de la resposta analítica que dona el mapa VI per a Gósol (loc. 27), *veïns de Gósol*, trobem en el mapa VII la forma *gasolana* referida a la llengua, *llenga gasolana*. Malgrat tot, no he tingut en compte les respostes del mapa VII perquè *a priori*, i a diferència de les del mapa VI, són formes connotades.

4. Les formes dels noms propis i dels gentilicis, tal com apareixen en el text de l'article, respecten algunes característiques de la forma fònica que va donar l'informador. En el mapa adjunt número 2 figuren els noms oficials dels punts d'enquesta.

vert (loc. 151), Algímia de la Baronia (loc. 158), Benigànim (loc. 175) i Ontinyent (loc. 178).

2.2. CONSTRUCCIÓ ANALÍTICA EN FORMA DE SINTAGMA

(N comú +) SPrep [*de* + N propi]

- *de* → 25:

de Llivi (loc. 12), *de Sant Privat* (loc. 29), *de Llobera* (loc. 40), *de Gurdiola* (loc. 51), *de Freixenet* (loc. 53), *de Sants* (loc. 62), *de la Febró* (loc. 65), *d'Esterra* (loc. 86), *de Senet* (loc. 89), *d'Alins* (loc. 91), *de les Paiüls* (loc. 93), *d'Erissué* (loc. 94), *de Sort* (loc. 95), *d'Arfa* (loc. 97), *de Sarroca* (loc. 98), *de Sopeira* (loc. 99), *de la Pobla* (loc. 100), *de Tolba* (loc. 102), *d'Estanya* (loc. 106), *de Peralta* (loc. 108), *de Granyena* (loc. 119), *de la Torre* (loc. 126), *de Sant Mateu* (loc. 148), *de Cabanes* (loc. 153), *de la Fonteta* (loc. 163)

- *gent de* → 5:

gent de Formiguera (loc. 7), *gent de Portè* (loc. 10), *gent de Prats* (loc. 11), *gent de Prats de Molló* (loc. 14), *gent d'Alió* (loc. 66)

- *veïns de* → 3:

veïns de Gósol (loc. 27), *vezins de Taüll* (loc. 90), *veïns de Valljunquera* (loc. 131)

- *fills de* → 1:

fills de Santa Olària de Riuprimer (loc. 39)

2.3. CONSTRUCCIÓ SINTÈTICA EN FORMA DE PARAULA DERIVADA

- /'enk/ → 47

— ['eŋ] / ['eŋk] → 35:

estagellencs (loc. 2), *perpinyanencs* (loc. 3), *ciprianencs* (loc. 5), *joquinencs* (loc. 6), *montoriolencs* (loc. 8), *cornellanencs* (loc. 9), *maçanetencs* (loc. 16), *llançanencs* (loc. 17), *portencs* (loc. 17), *bassegodencs* (loc. 22), *oixencs* (loc. 23), *lledonencs* (loc. 26), *campdevanolencs* (loc. 28), *llossencs* (loc. 30), *camallerencs* (loc. 32), *esquirolencs* (loc. 34), *begurenencs* (loc. 36), *cruïllencs* (loc. 37), *pradencs* (loc. 38), *llagosterencs* (loc. 43), *balsarenencs* (loc. 44), *campinencs* (loc. 46), *tossencs* (loc. 47), *torderencs* (loc. 52), *vacarissencs* (loc. 54), *sentmenatencs* (loc. 54)

55), *llavanerencs* (loc. 56), *aguilonencs* (loc. 57), *santjaumencs* (loc. 59), *barberencs* (loc. 60), *santjaumencs* (loc. 64), *alionencs* (loc. 66), *cambrilencs* (loc. 69), *vinaixencs* (loc. 120), *marçanencs* (loc. 127)

— [ˈəŋ] / [ˈəŋk] → 3:

ciutadellencs (loc. 70), *l·liumajorencs* (loc. 80), *eivissencs* (loc. 84)

— [ˈeŋ] / [ˈeŋk] → 8:

isonencs (loc. 104), *cubellencs* (loc. 110), *almenarencs* (loc. 111), *linyolencs* (loc. 113), *moranovencs* (loc. 129), *ulldeconencs* (loc. 145), *vinarossencs* (loc. 147), *alfafarencs* (loc. 164)

— [ˈeŋko] → 1:

cerllerenços (loc. 87)

• /ˈin/ → 35:

merangins (loc. 15), *vilallonguins* (loc. 18), *corropins* (loc. 20), *banyolins* (loc. 31), *gironins* (loc. 35), *cardonins* (loc. 41), *palamosins* (loc. 42), *calafins* (loc. 49), *canovins* (50), *colomins* (loc. 58), *santjaumins* (loc. 59), *cervellonins* (loc. 61), *barcelonins* (loc. 62), *tarragonins* (loc. 68), *pollencins* (loc. 73), *serverins* (loc. 77), *josepins* (loc. 83), *colomins* (loc. 92), *peramolins* (loc. 105), *agramuntins* (loc. 112), *cerverins* (loc. 114), *arbequins* (loc. 117), *fragatins* (loc. 118), *vilalbins* (loc. 128), *ampostins* (loc. 143), *villafranquins* (loc. 149), *bocassins* (loc. 150), *atzanetins* (loc. 152), *fontins* (loc. 163), *sallentins* (loc. 172), *montesins* (loc. 176), *fontins* (loc. 177), *pegolins* (loc. 179), *alicantins* (loc. 188), *crevillentins* (loc. 189)

• /ˈer/ → 31

— [ˈe] / [ˈer] → 11:

migjorners (loc. 71), *alaroners* (loc. 75), *sinevers* (loc. 76), *montuïrers* (loc. 78), *llucmajorers* (loc. 80), *felanitxers* (loc. 81), *santanyiners* (loc. 82), *palauers* (loc. 101), *masovers* (loc. 129), *masovers* (loc. 141), *tarbeners* (loc. 182)

— [ˈero] → 20:

caleros (loc. 133), *roqueteros* (loc. 140), *atzaneteros* (loc. 152), *castelloneros* (loc. 154), *borrianeros* (loc. 155), *fondeguillers* (loc. 156), *lloseros* (loc. 157), *casineros* (loc. 160), *villamarxanteros* (loc. 162), *alfafareros* (loc. 164), *picassenters* (loc. 165), *sollaneros* (loc. 167), *simateros* (loc. 173), *alquerieros* (loc. 174), *xabieros* (loc. 180), *mureros* (loc. 181), *torreros* (loc. 185), *novelderos* (loc. 186), *pinosseros* (loc. 187), *guardamareros* (loc. 190)

- /'an/ → 27
 - ['an] → 24:

ceretans (loc. 13), *vacarissans* (loc. 54), *santboians* (loc. 63), *ribetans* (loc. 67), *ciutadans* (loc. 79), *palmesans* (loc. 79), *bescarans* (loc. 96), *sanaüjans* (loc. 109), *lleidatans* (loc. 116), *mequinensans* (loc. 122), *margalefians* (loc. 123), *riba-rojans* (loc. 124), *torradans* (loc. 134), *hortolans* (loc. 135), *bellmuntans* (loc. 137), *ginebrosans* (loc. 138), *soritans* (loc. 142), *xivatans* (loc. 144), *rosellans* (loc. 146), *valencians* (loc. 163), *torissans* (loc. 166), *alcudians* (loc. 168), *alteans* (loc. 184), *torruans* (loc. 185)
 - ['ano] → 3:

palmesanos (loc. 79), *codonyeranos* (loc. 132), *aiguavivanos* (loc. 139)
- /'ɛz/ → 13
 - ['ɛz] → 9:

perpinesos (loc. 3), *cornellanesos* (loc. 9), *planolesos* (loc. 21), *castellanesos* (loc. 24), *vianesos* (loc. 33), *balsarenyesos* (loc. 44), *moianesos* (loc. 45), *maonesos* (loc. 72), *vimbodinesos* (loc. 121)
 - ['ez] → 4:

algueresos (loc. 85), *ordinesos* (loc. 88), *cubellesos* (loc. 110), *saidinesos* (loc. 115)
- /'ense/ → 7
 - ['ensə] → 1:

santsenses (loc. 62)
 - ['ense] → 6:

agerenses (loc. 107), *almenarenses* (loc. 111), *putxenses* (loc. 161), *albalatenses* (loc. 169), *alberiquenses* (loc. 171), *alquerienses* (loc. 174)
- /'ɛɲ/ → 2
 - ['ɛɲo] → 2:

rifenyos (loc. 159), *alzirenyos* (loc. 170)

- /'ink/ → 2:
estagellincs (loc. 2), *rosincs* (loc. 25)
- /'ud/ → 2:
cabanyuts (loc. 153), *benixamuts* (loc. 183)
- /'ajre/ → 1:
mossetaire (loc. 4)
- /'ɛt/ → 1:
vilaret (loc. 3)
- /'ɛw/ → 1:
piteus (loc. 103)
- /'ik/ → 1
— ['it] → 1:
sollerits (loc. 74)
- /'ɔl/ → 1:
favarols (loc. 125)
- /'on/ → 1:
salsairons (loc. 1)

3. COMENTARI SOBRE L'ABSÈNCIA DE RESPOSTES

Enfocant l'anàlisi dels resultats del mapa des de la perspectiva de la creativitat lingüística, em sembla pertinent de destacar, en primer lloc, la informació que deriva de les localitats on no es va obtenir cap resposta.

En el total de les 190 localitats enquestades n'hi ha 8 sense resposta: Alp (loc. 19), a la comarca de la Cerdanya; Castellfollit de Riubregós (loc. 48), a l'Anoia; Massalió (loc. 130) i Vall-de-roures (loc. 136), al Matarranya; Alcalà de Xivert (loc. 151), al Baix Maestrat; Algímia de la Baronia (loc. 158), al Camp de Morvedre; i Benigànim (loc. 175) i Ontinyent (loc. 178), a la Vall d'Albaida.

A propòsit de l'absència de respostes, podem fer algunes consideracions primeres sobre un factor com la importància de les localitats. En un estudi aprofundit sobre el gentilicis en català, J. Moran (2002, p. 137) assenyala que «La formation et l'usage des noms d'origine ne s'étend pas à toutes les localités: seules les agglomérations d'une certaine importance, les territoires traditionnels et les pays en ont créé, mais les localités de moindre importance en sont souvent dépourvues». Tot i que és una consideració que cal tenir en compte, no és fàcil determinar quins factors objectius donen importància a una localitat; per això, m'he basat en el nombre d'habitants, a partir de les dades que figuren a la *Gran enciclopèdia catalana*. En les dades corresponents a l'any 1965, que coincideix amb l'època de realització del gruix fonamental de les enquestes (etapa compresa entre 1964 i 1978), el nombre d'habitants d'aquestes poblacions era: Alcalà de Xivert, 4.362; Algímia de la Baronia, 867; Alp, 889; Benigànim, 235; Castellfollit de Riubregós, 331; Massalió, 8.985; Ontinyent, 23.685; Vall-de-roures, 1.958. No sembla, per tant, que en la majoria dels casos la manca de resposta pugui atribuir-se a la poca entitat de la població; és més, en el conjunt de localitats enquestades, n'hi ha algunes amb un nombre molt reduït d'habitants que sí que tenen resposta.⁵

D'altra banda, des d'un punt de vista geogràfic, la distribució d'aquestes absències està prou repartida sobre el territori, per bé que en l'àmbit del balear no figura cap localitat sense resposta i, en canvi, en dues comarques (el Matarranya i la Vall d'Albaida) en trobem dues que no en tenen. Per tant, no sembla que la distribució geogràfica doni prou indicis per a pensar que hi ha zones amb més o menys tendència a formar gentilicis.

A propòsit d'aquestes vuit localitats podem arribar a una conclusió força general sobre les habilitats lingüístiques dels parlants de qualsevol llengua. Si donem per suposat: *a*) que la pregunta es va formular a totes les localitats; *b*) que el procés de formació de gentilicis és un recurs creatiu que funciona normalment en català, com demostren efectivament els resultats d'aquest mapa; *c*) que en català, com veurem a continuació, funciona més d'un procediment per a la formació de gentilicis; llavors és evident que no tots els informadors van saber posar en joc els recursos de la pròpia competència lingüística en el moment de preguntar-los. A tall d'exemple puc comentar que, quan analitzava els resultats, em va sorprendre l'absència d'informació a Alp, d'on recordo que l'informador era extremament loquaç; els resultats indiquen, però, que aquesta qualitat no li va ser útil per a donar-se un nom com a habitant d'Alp.

5. És el cas, per exemple, de Bassegoda, població situada a cavall entre la Garrotxa i l'Alt Empordà. En les dades de la *Gran enciclopèdia catalana*, també corresponents a l'any 1965, consten 72 habitants; en el moment de l'enquesta, l'any 1968, aquest lloc estava ja completament deshabitat i l'enquesta es va fer a dos informadors que havien anat a viure a Albanyà feia pocs mesos.

A partir d'aquest fet concret, potser podem arribar a una conclusió més general: en els parlants de qualsevol llengua la tendència a la loquacitat no implica necessàriament més agilitat en l'ús dels mecanismes que regulen la creativitat lèxica.

Un cop fetes aquestes consideracions generals sobre determinats aspectes de l'habilitat creativa que reflecteixen les qüestions sense resposta, les observacions que exposaré en la resta del treball es basen en el conjunt de formes amb resultat positiu, que són les 206 denominacions, per a un total de 182 localitats,⁶ que he presentat en el capítol de resultats.

4. LES FORMES ANALÍTIQUES

En el conjunt dels quatre tipus de respostes amb una construcció analítica, el més freqüent és el format només per un SPrep sense nucli nominal, que representa un 73,52 % (25/34); els altres tres tenen els valors següents: amb el nucli *gent*, un 14,70 % (5/34); amb el nucli *veïns*, un 8,82 % (3/34); i amb el nucli *fills*, un 2,94 % (1/34).

Pel que fa a la distribució geogràfica, cal destacar que és un procediment de designació que: *a*) domina especialment a la zona nord i nord-occidental, amb molta incidència en la zona més apropada a l'aranès i en la zona de transició cap a l'altaronès, de manera que en aquesta àrea geogràfica esdevé el recurs preferit per a la formació dels gentilicis; *b*) presenta algunes ocurrencies per tot el Principat, llevat de l'extrem més nord-oriental; *c*) és molt ocasional en valencià; *d*) no és un recurs productiu ni en balear ni en alguerès.

D'altra banda, si tenim en compte la diversitat i la complexitat de l'estructura morfofonològica i morfosintàctica del conjunt de noms de lloc que trobem després de la preposició que encapçala el SPrep, sembla que ni l'estructura sil·làbica ni el timbre de la vocal tònica ni el nombre o l'estructura lèxica dels mots que formen el topònim no són requisits que afavoreixen o dificulten el fet que els parlants es decantin per aquesta solució.

Sembla, per tant, un recurs disponible a la llengua general, però que usen més sovint els parlants de la zona més septentrional del català nord-occidental.

6. En realitat, el nombre de respostes és de 208, però, tenint en compte els objectius del treball, he fet les dues agrupacions següents: *a*) les tres respostes de Lluçmajor (loc. 80) s'han agrupat en dues úniques denominacions, de manera que la forma *llucmajorers* representa les respostes [ɫumməʒo'res] i [ɫiwmməʒo'res], que tenen el mateix sufix, i la forma *lliujmajorencs* representa la resposta [ɫiwmməʒo'rəjns], plural de [ɫiwmməʒo'rəŋk]; *b*) la forma *margalefans* agrupa les respostes [marjale'fans] i [marjale'tans] de Margalef de Montsant (loc. 123), formades amb el mateix sufix. En canvi, he mantingut com a dues solucions diferents les respostes [palme'sans] i [palme'sanos] de Palma (loc. 79) perquè presenten dues realitzacions diferenciades per la flexió.

5. LES FORMES SINTÈTIQUES

En el cas de les respostes amb una construcció sintètica en forma d'adjectiu, l'anàlisi se centra exclusivament en els sufixos amb el valor semàntic de [+ procedència]. Una primera aproximació als derivatius que apareixen en els 172 gentilicis catalans del mapa permet avançar algunes conclusions generals: *a)* existeix un nombre força elevat de sufixos que tenen aquest valor; *b)* la comparació del grau de productivitat de cada un indica moltes desigualtats en l'ús real de la llengua; *c)* la distribució geogràfica de la majoria de sufixos, especialment dels més productius, és força representativa, com es pot veure en el mapa adjunt número 3.

5.1. RELACIÓ DE SUFIXOS I FREQUÈNCIA D'ÚS

Les dades indiquen un total de quinze sufixos, que, ordenats per nombre d'ocurrències, i en freqüència decreixent, són els següents:

/enk/ → 47	=	27,32 %
/in/ → 35	=	20,34 %
/er/ → 31	=	18,02 %
/an/ → 27	=	15,69 %
/ez/ → 13	=	7,55 %
/ense/ → 7	=	4,06 %
/ɛn/ → 2	=	1,16 %
/ink/ → 2	=	1,16 %
/ud/ → 2	=	1,16 %
/ajre/ → 1	=	0,58 %
/et/ → 1	=	0,58 %
/ɛw/ → 1	=	0,58 %
/ik/ → 1	=	0,58 %
/ɔl/ → 1	=	0,58 %
/on/ → 1	=	0,58 %

En un estudi fet al TERMCAT, Centre de Terminologia, del qual dona referència J. Moran (2002, p. 138), es distingeix entre els sufixos que s'apliquen als noms d'origen català i els que s'apliquen a noms d'origen estranger.⁷

7. En l'estudi esmentat la relació de sufixos i la freqüència de cada un és la següent: 1) En noms d'origen català, *-enc* (27 %), *-í* (26 %), *-er* (20 %), *-à* (19 %), *-ès* (3 %), *-eny* (1,4 %), *-ol* (1,2 %), *-ut* (1,2 %), *-aire* (1 %). 2) En noms d'origen estranger, *-à* (26,2 %), *-ès* (22,5 %), *-í* (3,6 %), *-eny* (2,4 %), *-enc* (2,4 %), *-ita* (1,8 %), *-er* (0,6 %).

Si, per tal d'establir el paralelisme amb els materials de l'ALDC, tenim en compte només els que s'apliquen als noms d'origen català, veiem: *a)* que en l'estudi del TERMCAT només figuren nou dels quinze sufixos que trobem en el mapa que comento; *b)* que, malgrat la diferència, els quatre sufixos més productius no solament coincideixen en els dos estudis, sinó que tenen un ordre de freqüència, fins a un cert punt, equiparable.

5.2. SUFIXOS PRODUCTIUS: COMENTARI I DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

/'enk/

És un sufix d'origen germànic. Presenta quatre realitzacions fonamentals: ['eŋ] / ['eŋk],⁸ amb 35 ocurrences, en català oriental; ['eŋ] / ['eŋk], amb 8 ocurrences, en català occidental i valencià; ['əŋ] / ['əŋk], amb 3 ocurrences, en balear, una a cada illa; i la forma ['eŋko], amb 1 ocurrencia, *cerllerencos*, a la zona nord més extrema del català nord-occidental

Es tracta del sufix amb l'índex de productivitat més elevat i es concentra especialment en la zona nord-oriental del català. Des del punt de vista geogràfic, és el sufix més representatiu del català oriental peninsular, però també té incidència en català occidental. No és el sufix més representatiu per a la formació de gentilicis en balear, per bé que està representat a les tres illes: *ciutadellencs*, *lliujmajorencs* i *eivissencs*. Llevat de la forma *cerllerencos* a la Vall de Benasc, tampoc no és usual en la franja aragonesa del català. I, pel que fa al valencià, trobem només dues ocurrences: *vinarossencs* i *alfafarencs*.

Pel que fa a l'estructura del nom propi sobre el qual s'aplica el sufix, una part important són paraules agudes: *Estagell*, *Perpinyà*, *Ciprià*, *Montoriol*, *Cornellà*, *Maçanet*, *Llançà*, *Lledó*, *Esquirol*, *Begur*, *Balsareny*, *Campins*, *Sentmenat*, *Aguiló*, *Barberà*, *Alió*, *Cambrils*, *Marçà*, *Llucmajor*, *Cubells*, *Almenar*, *Vinaròs*, *Alfagar*, *Cerller*. També hi ha, però, monosíl·labs: *Port* (de Llançà), *Oix*, *Prats*; i paraules planes: *Bassegoda*, *Campdevàdol*, *Camallera*, *Cruilles*, *Llagostera*, *Llosses*, *Tossa*, *Tordera*, *Vacarisses*, *Llavaneres*, *Vinaixa*, *Ciutadella*, *Eivissa*, *Isona*, *Linyola*, *Moranova*, *Ulldecona*.⁹ Cal destacar es-

8. D'acord amb el sistema fònic del rossellonès, a la zona nord-oriental la realització fonètica és una vocal de timbre intermedi entre [e] i [ɛ].

9. Tot i que en aquest treball no s'aprofundeix en l'estructura fonològica del nom propi sobre el qual s'aplica el sufix, cal observar que no totes les formes són completament previsibles: per exemple: 1) el gentilici de Jóc s'aplica sobre la forma bisíl·laba aguda /ʒo'kin/; 2) tot i que Perpinyà i Barberà són noms propis amb la mateixa estructura sil·làbica, en un cas el sufix s'aplica sobre /perpi'jan/ i en l'altre sobre /bar'ber/; 3) en el cas de les paraules planes el derivatiu s'aplica sobre un tema sense la vocal final (que en alguns mots, com Vacarisses o Cruilles, tam-

pecialment el cas de la forma *santjaumencs*, que és la solució que han donat tant l'informador de Sant Jaume Sesoliveres (que també ha donat *santjaumins*), a l'Anoia, com el de Sant Jaume dels Domenys, al Baix Penedès.

/in/

És un sufix que resulta de la influència d'una forma d'origen llatí *-inus* sobre un sufix d'origen àrab *-í*. Per causa del timbre de la vocal, la forma fònica només varia en funció de la posició morfofonològica: [i] en la forma de masculí singular i [in] en la resta de formes flectives.

Geogràficament parlant, es tracta del sufix que, en general, presenta una distribució més regular al llarg de tot el territori, llevat, probablement, de la franja aragonesa, on només trobem la forma *fragatins*.

Pel que fa a l'estructura del radical, cal destacar la sistematicitat de solucions en els casos següents: 1) en la forma *colomins* coincideixen els informadors de Santa Coloma de Queralt, a l'Anoia, i de Santa Coloma d'Andorra; 2) en la forma *serverins* / *erverins* coincideixen els de Son Servera, a Mallorca, i els de Cervera, a la Segarra; 3) en la de *fontins*, els de la Fonteta (el barri de la ciutat de València on es va fer l'enquesta) i els de la Font de la Figuera, a la Costera. Essent que en català hi ha tants sufixos amb el mateix valor i que en el cas d'algunes d'aquestes parelles es tracta de topònims geogràficament molt allunyats, sembla evident que cal relacionar l'afinitat de solucions amb aspectes derivats de l'estructura interna de la llengua.

/er/

És un sufix d'origen llatí. Té dues manifestacions fonamentals: [e] / [er], amb 11 ocurrences, que és la solució dominant en balear, i [ero], amb 20 ocurrences, que és la solució dominant en valencià.

Des del punt de vista geogràfic, és el sufix més productiu del balear (*migjorners*, a Menorca, i *alaroners*, *sinevers*, *montuirers*, *llucmajorers*, *felanitxers* i *santanyiners*, a Mallorca), i de la zona oriental del Principat més pròxima al valencià (*masovers*, *caleros*, *roqueteros*). També és especialment productiu en tota l'àrea del valencià. No trobem cap ocurrencia ni en català oriental ni en la franja aragonesa i presenta una sola ocurrencia en català nord-occidental,

bé va seguida de s), de manera que, en mots com Llosses i Tossa, s'afegeix a un morfema monosíl·lab, /'ɫɔs/ i /'tɔs/, respectivament.

palauer (al Segrià). En la zona entre el Baix Ebre i el Montsià, i de nord a sud, es produeix la intersecció dels límits entre el sufix *-enc* i *-er*, que són dos dels sufixos més productius amb una localització més indicativa i, fins a cert punt, complementària. Cal indicar també la coincidència en la forma *masovero* de les respostes dels informadors de los Masos (de Mora la Nova) i de Mas de Barberans, que apliquen el sufix a una base lèxica /ma'zov/, modificada respecte del nom propi.

Pel que fa a l'estructura del radical, Moll (1952, § 373) assenyalava que s'afegeix a radicals amb vocal tònica diferent de /e/; malgrat això, en el mapa que comentem tenim les formes *sinevers* (de Sin[e]u), *roqueteros* (de Roqu[e]tes), *atzaneteros* (d'Atzen[e]ta), *picassenteros* (de Picass[e]nt), a més de *novelderos* (de Nov[æ]lda).

/ʼan/

És un sufix d'origen llatí; té dues manifestacions fonamentals, [ʼan] amb 24 ocurrences, i [ʼano], amb 3.

Pel que fa a la localització, apareix per tot el domini lingüístic, llevat de la franja aragonesa més septentrional; en canvi, és força productiu en la zona del català occidental, des del Segrià fins a la zona dels Ports i el Baix Maestrat (*lleidatans*, *mequinensans*, *riba-rojans*, *codonyeranos*, *torradans*, *hortolans*, *bellmuntans*, *ginebrosans*, *aiguavivanos*, *soritans*, *xivatans*, *rossellans*); és justament en la zona del Matarranya i dels Ports on es concentra la màxima productivitat d'aquest sufix. Pel que fa al balear, cal destacar l'ús amb dues formes flectives: *ciudadans*, *palmesans*, per una banda, i *palmesanos*, per l'altra; a més, en els dos darrers casos trobem les variants fòniques aplicades sobre un mateix tema, /pal'mez/, format prèviament per derivació del nom propi.

Pel que fa a l'estructura del radical, segons Moll (1952, § 370) s'aplica sobre topònims amb una vocal tònica diferent de /a/. En els nostres materials, però, el trobem en *ciudadans* (de Ciutat de Mallorca). També cal comentar el cas de *bescarans* (de Bescaran), on pròpiament no hi ha sufix; és possible pensar que en alguns casos —però de manera poc sistemàtica— en què la forma fonològica del nom propi té una terminació amb la mateixa estructura fonològica que un sufix gentilici, com és el cas de *Bescaran*, els parlants simplifiquen el procés de derivació; com a conseqüència, usen la mateixa estructura fònica per al nom propi invariable, que el parlant percep com a forma simple, i per al gentilici amb flexió adjectiva, que el parlant probablement percep com a mot derivat.

/^lez/

És un sufix d'origen llatí que en els resultats del mapa presenta dues variants: [^lez], que té 9 ocurrences, vuit de les quals són a la zona del català oriental i una a Menorca (*maonesos*), i [^lez] amb 4 ocurrences, 3 localitzades en la zona del català occidental i una a l'Alguer. En el mapa no consta cap ocurrencia d'aquest sufix ni en valencià, ni a Mallorca ni a Eivissa.

J. Moran (2002, p. 139-140) insinua la tendència d'aquest sufix a un canvi del valor semàntic; assenyalava que, en altres èpoques, havia estat més productiu a l'hora de formar gentilicis catalans, però que està sent desplaçat per altres sufixos; ho atribueix al fet que progressivament s'ha usat cada vegada més per a la formació de noms de comarca. Es tracta, per tant, d'un sufix gentilici que ha iniciat un procés de subespecialització semàntica.

5.3. SUFIXOS POC PRODUCTIUS

Probablement una de les característiques d'aquests sufixos és que una part important funcionen també com sufixos valoratius; és el cas de /^let/, /^lik/, /^ləl/, /^lon/, usats normalment amb valor diminutiu, i de /^lud/, usat normalment com a sufix intensificador.

/^lense/

Aquest sufix és una formació culta d'origen llatí, de la qual també procedeix la forma del sufix /^lez/ que acabo de comentar. No figura en la relació del treball realitzat al TERMCAT que esmenta J. Moran (2002). En els resultats del mapa té dues variants: [^lensə], amb una única ocurrencia en català oriental, *santsense* (de Sants, el barri de Barcelona on es va fer l'enquesta), i [^lense], amb 6 ocurrences, dues en català occidental, *agerenses* i *almenarenses*, i quatre en valencià, *putxenses*, *albalatenses*, *alberiquenses* i *alquerienses*.

/^lɛɲ/

Sufix d'origen llatí, que J. Bruguera (2001, p. 349) tracta com a fòssil per a la formació d'adjectius de matèria i de gentilicis; en el mapa presenta només dues ocurrences amb la forma [^lɛɲ], totes dues en la zona del valencià: *rifenyos*, aplicat sobre el radical *Rif*, que l'informador de Benifairó de les Valls va donar com a nom popular del lloc, i *alzirenyos*.

/'ink/

Aquest sufix, que J. Moran (2002, p. 140) relaciona amb /'in/ i al que J. Bruguera (2001, p. 355) atribueix origen grec, presenta només dues ocurrències: *estagellincs*, que alterna també amb la forma *estagellencs*, i *rosincs*, totes dues en l'extrem nord-oriental. És un sufix poc productiu, però també és cert que tant per la distribució geogràfica com per la forma fonològica es pot vincular amb /'enk/.

/'ud/

Les dues úniques ocurrències d'aquest sufix d'origen llatí apareixen en l'àmbit valencià, *cabanyut* (de Cabanes, a la Plana Alta) i *benixamut* (de Beixama [beni'ʃama], a l'Alcoià).

/'ajre/

És un sufix de procedència occitana, amb una única ocurrència *mossetaire* (de Mosset, al Conflent), que es produeix en la zona més pròxima a l'occità. Es tracta d'un sufix usual amb altres valors semàntics, però poc productiu en la formació de gentilicis.¹⁰

/'et/

Aquest sufix /'et/, amb una única ocurrència en el gentilici *vilaret*, que, segons l'informador, designa juntament amb *perpinesos* i *perpinyanencs* els habitants de Perpinyà, s'afegeix a un tema /bi'lar/, format sobre l'arrel de *vila*, nom del cantó on pertany la ciutat.

/'ɛw/

Es tracta d'un sufix d'origen llatí poc productiu en català, que J. Bruguera (2001, p. 351) també tracta com a fòssil. En el mapa té una única ocurrència, *piteus*, que es manifesta tant en el gentilici com en el topònim habitual de

10. En un treball molt documentat de J. Martines (1997) dedicat a aquest sufix no s'esmenta amb aquest valor; en canvi, sí que apareix en el treball del TERMCAT (vegeu la nota 7).

la localitat, *Sant Llorenç dels Piteus* (Sant Llorenç de Morunys);¹¹ de tota manera, essent que el topònim més arcaic de la localitat és *Piteus*, es pot especular amb la possibilitat que entre el nom propi de la localitat i el gentilici s'hagi produït un fenomen de simplificació derivativa paral·lel al que he descrit a propòsit del sufix /'an/ entre el nom propi *Bescaran* i el gentilici *bescarans*.

/'ik/

Sufix d'origen cèltic, que ha arribat a través del llatí, i que J. Bruguera (2001, p. 351) també tracta com a fòssil; té una única ocurrència, *solleric*, que l'informador va pronunciar amb la variant [t], causada per una confusió fonètica força freqüent entre [k] i [t] en posició final de mot.¹²

/'ɔl/

Sufix d'origen llatí, amb una única ocurrència, *favarol*, de Favara, a la Terra Alta.

/'on/

Sufix d'origen llatí, amb una única ocurrència, que s'afegeix a un tema lèxic complex creat per la combinació de l'arrel de *Salses* i el sufix /'ajr(e)/.

5.4. ALTERNANÇA DE SUFIXOS

Un altre aspecte a tenir en compte són els tretze casos d'alternança de sufixos, que, com en el cas d'alternança d'una forma analítica i una forma sintètica, indiquen que els parlants són sensibles a la flexibilitat dels recursos que la llengua ofereix i, per això, creen dues formes: *estagellincs / estagellencs* (loc. 2), *perpinesos / perpinyanencs* (loc. 3), *cornellanesos / cornellanencs* (loc. 9), *balsarenyesos / balsarenyencs* (loc. 44), *vacarissans / vacarissencs* (loc. 54), *santjaumencs / santjaumins* (loc. 59), *llucmajorers / llucmajorencs* (loc. 80),

11. Aquesta mateixa forma, *piteus*, figura també al *Diccionari català-valencià-balear* (vol. 8, p. 612) com a gentilici arcaic dels habitants del Poitou, al sud de França.

12. De tota manera, Moll (1952, § 395) tracta la forma *solleric* com a ús extensiu del nom propi d'una possessió.

cubellesos / cubellencs (loc. 110), *almenarenses / almenarencs* (loc. 111), *atzaneteros / atzanetins* (loc. 152), *alfafarencs / alfafareros* (loc. 164), *alquerieros / alquerienses* (loc. 174), *torreros / torruans* (loc. 185).

Els usos de dos gentilicis en una mateixa localitat posen també de manifest algunes alternances en el radical, com /per'pin/ - /perpi'jan/, /'tor/ - /'toru/.

Finalment, en el conjunt d'alternances cal destacar el comentari de l'informador que complementa la segona resposta de Balsareny, *balsarenyencs* (loc. 44), perquè la va qualificar com a forma més refinada; en les respostes (vegeu el mapa 1) és l'únic comentari d'aquestes característiques, però indica que també existeixen condicionants socials en l'ús de les formes lèxiques amb valor de gentilici.

6. CONCLUSIONS

Tot i que en català existeix més d'un procediment gramatical per a la formació dels noms i dels adjectius que indiquen la procedència d'un lloc determinat —i en aquest cas per a indicar la procedència d'un lloc de parla catalana—, els parlants tendeixen a decantar-se més per un procediment que per un altre.

Els dos procediments fonamentals són: *a*) una construcció analítica que té l'estructura d'un sintagma nominal integrat per un nom genèric, com *gent*, *fill*, *veí*, que fa de nucli i que pot elidir-se, i un sintagma preposicional format per la preposició *de* i el nom propi del lloc de procedència; *b*) una forma sintètica que té l'estructura d'una paraula derivada i la flexió pròpia d'un adjectiu, i comprèn un tema lèxic basat en el nom propi del lloc i un sufix que significa procedència.

Podem considerar que, des del punt de vista lèxic, la solució analítica és menys elaborada que la sintètica, de manera que probablement indica un sistema de denominació més arcaic; per això, no és estrany que la trobem de manera preferent en la zona nord-occidental, que també presenta característiques arcaiques en altres nivells de la llengua.

Pel que fa a la construcció sintètica, existeix en català un nombre força elevat de sufixos disponibles amb el valor semàntic de [+ persona], [+ procedència d'un lloc], però també sembla evident que els parlants, en general, manifesten una predisposició a usar més els uns que els altres. D'altra banda, els sufixos poc productius tendeixen a fossilitzar-se i a esdevenir singulars o residuals d'una localitat determinada.

També sembla demostrat que, segons la seva procedència dialectal, els parlants del català manifesten preferències en la tria d'un sufix o d'un altre, tot i que alguns dels sufixos productius estan més marcats dialectalment que els altres. Això pot explicar per què en la creació dels gentilicis amb la forma

sinètica l'estructura fonològica i morfològica del nom propi només té una importància relativa en la selecció d'un sufix determinat.

BIBLIOGRAFIA

- BRUGUERA, Jordi. «Sufixos fòssils del català». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], núm. 42 (2001), p. 333-372.
- GARCIA I OSUNA, Antoni. «La sufixació en els malnoms». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], núm. 94-95 (octubre 2003), p. 325-365.
- GAVARRÓ, Anna. «Sobre alguns compostos adjectivals del català». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], núm. 24 (1992), p. 279-292.
- GIRALT LATORRE, Javier. «Prefixos i sufixos a la parla de Sant Esteve de Llitera (Osca)». *Archivo de Filología Aragonesa* [Saragossa], núm. 51 (1995), p. 217-252.
- «El procés de derivació nominal i adjectiva a l'àmbit dialectal de la Llitera». *Alazet: Revista de Filología* [Osca], núm. 10 (1998), p. 27-63.
- «Una mostra de la transició dialectal catalanoaragonesa: Els parlars de la Llitera». *Caplletra* [Barcelona], núm. 26 (1999), p. 67-90.
- MARTINES, Josep. «El sufix *-aire* al País Valencià». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], núm. 34 (1997), p. 229-262.
- MOLL, Francesc de B. *Gramàtica històrica catalana*. Madrid: Gredos, 1952.
- MORAN, Josep. «Les suffixes dans la formation des noms d'origine en catalan». A: CHAMBON, Jean-Pierre; SCHWEICKARD, Wolfgang; KREMER, Dieter. *Onomastik*. Vol. 5. Tübingen: Max Niemeyer, 2002, p. 137-142.
- SARAGOSSÀ, Abelard. «Notes sobre els sufixos *-er(a)* i *-ar*». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert G. *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 397-433.
- SOPEÑA BALORDI, A. Emma. «Híporcorísticos antropónimos». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert G. *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 431-437.
- VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lúdia. *Atles lingüístic del domini català*. Vol 1: *Introducció. 1. El cos humà. Malalties*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.

L'ATLES ORNITONÍMIC
DE LES ILLES BALEARS (AOIB).
OBJECTIUS, METODOLOGIA
I BREVÍSSIM TAST DELS RESULTATS

Cosme Aguiló
Dialectòleg

Antoni Mestre
Ornitòleg

La idea de fer un atlas dels noms vius dels ocells de les Balears, *lato sensu*, no va iniciar-se d'una manera planificada, sinó que s'anà forjant durant el curs d'una petita investigació geolingüística d'àmbit molt localitzat i empresa només amb l'ànim de satisfer una creixent curiositat. A finals de la dècada dels vuitanta, decidírem fer algunes enquestes per tal de conèixer les denominacions populars de l'ornitofauna dels cinc pobles històrics que es troben a l'antic terme de Santanyí, al sud-est de l'illa de Mallorca, o sigui: en els actuals municipis de Santanyí i ses Salines. Érem conscients que la nomenclatura dels animals de ploma que maneja el món científic sovint és artificiosa, «de laboratori», diríem. La versemblança de l'afirmació cobra relleu a través d'uns pocs exemples: *ull de bou corrent*, *cegall de mosson coa-roig*, *busqueret roig coallarga*. És evident que només una part d'aquestes designacions, extretes de llibres d'ornitologia, té caràcter popular. L'adjectivació ha estat afegida pels científics davant la necessitat de diferenciar espècies emparentades entre si. Els batejos d'ocells exòtics poden arribar al sùmmum de la complicació i l'exemple *estornell metàl·lic gran d'orelles blaves*, d'una guia del Principat, és paradigmàtic per a l'espècie *Lamprotornis chalybaeus*. La desconexió per part del gran públic del món natural fa la resta i aquestes maneres de designar acaben prenent cos entre la gent que s'hi interessa. El fet que avui hi hagi illencs que parlen del *voltor negre*, i no del *voltor* per antonomàsia, a l'hora d'identificar amb un nom l'*Aegypius monachus*, prové de la necessitat de di-

ferenciar-lo del seu parent foraster *Gyps fulvus* i és un castellanisme encobert que no va més enllà de la traducció del *buitre negro* castellà. Hauria estat més encertat seguir dient *voltor* a l'animal nostre i reservar per als externs el nom de *voltor foraster*, d'acord amb el sistema denominatiu vigent a les Illes, que sol aplicar tal adjectiu a les espècies que vénen de fora.

Així, doncs, durant el mes de febrer de 1989, començarem a entrevistar gent dels dos termes més meridionals de Mallorca, activitat que durà fins al mes de maig de l'any següent. Quatre anys després teníem redactat un treball que recollia i ordenava les informacions proporcionades per quatre calongins, dos curiablancs, cinc santanyiners, un llombarder (el primer dels entrevistats) i cinc saliners. Remarcables isoglosses deixaren dividit el petit territori, de manera molt desigual, segons l'espècie que teníem en consideració. Aleshores, una pregunta inevitable ens martellejava l'enteniment: si en un espai tan petit les diferències són tan profundes, què passaria si abastàssem un territori més dilatat? Entretant, un poc per desídia nostra, el treball no es publicava. El 1995 decidírem veure quines sorpreses tendríem en un nucli un poc allunyat dels que havíem escorcollat i férem una enquesta sondeig a Sant Joan que confirmà de manera espectacular les intuïcions que teníem. Denominacions com *badoc*, *guatlereta manresa*, *menjamosques* i *gorrió bebelisco*, són exclusives de tal vila per a *Caprimulgus europaeus*, *Troglodytes troglodytes*, *Muscicapa striata* i *Emberiza cirrus*, respectivament. Un any més tard prenia cos la clarividència que l'àrea d'estudi havia d'ampliar-se a tot Mallorca i poc temps després ja l'eixamplàvem a les quatre illes baleariques.

Què volíem fer?: recollir de viva veu tots els noms populars que poguéssim dels ocells que tenen denominació a les terres baleariques i contrastar llur variació geogràfica a tots els nuclis històrics de la comunitat autònoma. Deixaríem de banda —per raons òbvies— les urbanitzacions sorgides després de l'arribada del turisme de masses i entrevistariem diverses persones a cadascuna de les 125 entitats habitades per gent autòctona, que es reparteixen entre Menorca (10), Mallorca (91), Eivissa (18) i Formentera (6). L'hàbitat dispers de les Pitiüses ens féu prendre en consideració la parròquia com a unitat, però hem d'advertir que la zona formenterera des cap de Barbaria s'ha revelat amb personalitat suficient per a no ser inclosa en la de Sant Francesc Xavier. Visitar diverses vegades tantes poblacions ja ha suposat a hores d'ara uns vint-i-vuit mil quilòmetres de desplaçaments en cotxe.

Direm algunes coses sobre la metodologia. Per a la localització de l'informant feim servir tècniques diferents, segons quina sigui l'illa en la qual ens movem. Rares vegades disposam d'un enllaç que ens indiqui quina és la persona idònia de la població. A Mallorca el problema s'atenua o es resol en entrar a qualsevol bar i preguntar al propietari de l'establiment quin és el millor

coneixedor d'ocells de la localitat. Generalment, sense cap problema per part seva, t'envia a tres o quatre persones, si és que no t'hi acompanya o les telefona per avisar-les de la immediata visita. A Menorca, els ornitòlegs del GOB (Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa) ens han cobert d'atencions i han facilitat molt l'accés als millors caçadors i gent del camp. A les Pitiüses la cosa és més complicada i la primera eixida a aquelles illes ens féu caure un poc en el desànim, tot i que ja sabíem que les conductes socials són diferents. Els desconeguts que no mostren credencials convenientment autenticades troben les portes barrades. Quedarà clar amb l'exemple del nostre intent de presa de contacte a Sant Agustí des Vedrà. Hi arribàrem a hora foscant i no veiérem cap local públic obert. Tothom era a missa i una idea brillant fulgurà dins el nostre cervell. Escometríem la gent a la sortida de l'esglesia, que era plena de gom en gom. Pensat i fet, ens acostàrem a un grup de persones entrades en anys.

«—Bon vespre. Som mallorquins i hem vengut a Eivissa per arrebregar es noms des pardals que es coneixen per aquí. Ens podríeu indicar algunes persones que puguin col·laborar i que siguin des poble?» «—Qualsevol. Qualsevol us ho dirà. Tothom els coneix.» «—Molt bé. Però..., qui els coneix?» «—Tothom, a qualsevol que ho preguntin, ho sabrà.» «—Sí? Que ens ho podríeu dir, vós?» «—Bona nit i que tenguin molta sort!»

A les Pitiüses el sistema emprat a Mallorca no serveix. Cal demostrar a la persona de la qual t'han dit el nom que véns enviat d'un altre eivissenc que ell coneix bé i, si li pots anomenar mitja dotzena d'amics compartits, molt millor. D'un informant has de saltar a un altre com si passassis per les pedres del gual d'un torrent. D'un a l'altre, en cadena.

Quant al perfil de tal persona, direm que ha d'estar arrelada al medi natural, ja sigui perquè hi viu o perquè en fa un ús cinegètic. Tot i que ens hi envien sovint, és evident que no serveixen per al nostre objectiu les que estan vinculades al món de les aus per qüestions científiques, les quals proporcionarien denominacions llibresques. És quasi preferible que l'entrevistable no estigui gaire alfabetitzat, però adesiara es troben persones ben il·lustrades que comprenen a la perfecció l'orientació de la recerca i saben destriar allò que coneixen per via hereditària de les sedimentacions que han deixat les lectures en el seu atresorament cultural. Sabem ben cert que no basta que hagin viscut ancorats en el camp o que hagin caçat tota la vida, sinó que la qualitat de la transmissió depèn del grau de les capacitats d'observació i de l'interès que tenguin pels animals de ploma. Procuram per sistema no demostrar gaires intencions proteccionistes envers el món natural, ja que, si ens trobàssim sense saber-ho davant un possible furtiu mancat d'escrúpols, possiblement no tendríem accés a unes informacions que molt sovint són de primera qualitat.

De 620 persones entrevistades fins ara, només 21 són dones, la majoria de les quals eren vora el marit a l'hora de l'enquesta i aportaren informacions tan bones com les seves. En uns pocs casos excepcionals eren fins i tot bones caçadores. Per edats, el gruix potent dels consultats correspon a persones que en el moment de l'entrevista tenien entre seixanta i vuitanta anys. Els extrems generacionals són a Menorca: els més joves, dos ciutadellencs de vint-i-dos anys; el més vell, l'avi del planeta, que en fer-li l'enquesta portava cent onze anys a l'esquena, dels cent catorze que en tenia en el moment del traspàs, ocorregut fa una setmana en clau.

A hores d'ara, hem fet un total de 535 enquestes (55 a Menorca, 379 a Mallorca, 81 a Eivissa i 20 a Formentera). Només consideram enllestida la recerca de les Pitiüses i és a punt de finalitzar la de Mallorca. A Menorca queda una mica més de feina per fer. Hem realitzat 433 enquestes amb un sol informant, 69 amb dos, 23 amb tres, 9 amb quatre i 1 amb cinc. Del total de 620 persones, n'hi ha 74 de menorquines, 415 de mallorquines, 110 d'eivissenques i 21 de formenteres.

Com recopilam els ornitònims? Pel fet que no és possible disposar *in vivo* de les espècies en el moment de preguntar-ne el nom, ens servim de la guia d'identificació de Lars Jonsson, que porta dibuixats en color tots els ocells europeus, però l'experiència ens ha ensenyat que, en els indrets on falten els aiguamolls, és millor començar per les espècies més conegudes als territoris de secà, amb la finalitat que l'informant no es desanimi. Solem encetar la feina obrint el llibre vers la meitat, a la pàgina on hi ha l'*Upupa epops*, un ocell vistós i crestat que tothom coneix. Després de mostrar el següent, *Jynx torquilla*, tenim una idea de la qualitat que pot tenir la informació, ja que és un bon símptoma si en saben el nom, ja que és un animal prou desconegut, per al qual es fan servir denominacions basades en la seva llarga llengua o en els seus hàbits de nutrició.

De cadascun dels entrevistats, anotam el nom i els llinatges, el nom de casa o malnom i l'any de naixença, però tot això ho preguntam al final de l'enquesta, quan l'interlocutor ja ha copsat bé les sanes intencions de la visita. Per anotar els ornitònims, disposam de cinc pàgines en les quals consten gairebé totes les denominacions llatines de les aus que són conegudes a les Illes. Ens dividim la feina: n'Antoni té cura de la identificació de l'espècie i d'aportar a l'informant, quan és necessari, informacions complementàries que puguin facilitar-li el reconeixement de la bestiola en qüestió. En aquest sentit, i per exemplificar, direm que molts informants de les Pitiüses solen tenir dificultats davant el dibuix de *Parus major*, cosa que no sol passar a les altres illes. Per contra, si se'ls diu: «—Això és aquell ocell que quan formatjaven bequejava ses peces posades a secar.» Solen contestar de manera automàtica: «—Ah!, es *picaformatges*.» N'Antoni anota la resposta en escriptura conven-

cional, dins la casella corresponent. La tasca d'en Cosme consisteix a fer-ne la transcripció fonètica i a proporcionar ajut a l'enquestat en els moments de desmemòria, tot deformant-li la resposta intuïda, per tal de comprovar si la corregeix: «—Aquest no sé quin és!» «—Crec que li diuen un *ferrer*.» «—Ah!, es *ferreret* és aquest!» L'espai en blanc que resta al final dels fulls serveix per a escriure-hi les notes relatives a la cultura popular, que també arreplegam. Preguntam si saben cançons referides a ocells, adagis o dictats tòpics («Per Sant Macià, s'oronella ve i es tord se'n va»), mimologismes (el sebellí a Mallorca diu «tira-lí» i a Eivissa «te l'he vist»), auguris (sentir cantar abellerols és senyal de canvi de temps), contarelles (la taca vermella de la cadenera és un esquitx de sang de la cara del bon Jesús, que rebé quan li treia les espines de la corona), usos medicinals de les aus, etc. La duració de l'enquesta depèn dels coneixements de l'entrevistat i oscil·la, per regla general, entre una hora i dues hores.

És ben clar que l'objectiu bàsic que persegüim és la confecció d'uns mapes que cartografiïn les unitats lingüístiques que designen cadascuna de les espècies. Hem d'advertir, però, que els noms de determinats animals s'hauran de reflectir en dos mapes o, excepcionalment, en tres. *Passer domesticus*, tindrà una segona carta per al mateix ocell quan n'hi ha sobre els arbres i una tercera quan pon dins un forat de paret, perquè són aspectes que fan néixer denominacions diferents. El mateix podem dir d'*Alectoris rufa*, amb un segon mapa per a les cries i un tercer per al mascle. *Carduelis cannabina* en tindrà un altre per als mascles que tenen el pit vermell. Es cartografiaran també els noms relatius als conjunts dels rapinyaires i dels ocells d'aiguamoll, amb designacions com puguin ser *volatina* i *aucell de prat* i també es farà un mapa que destrüï els llocs mallorquins en els quals tots els ocells petits es coneixen sota el nom de *nius*.

La informació es cartografiarà mitjançant símbols, i es procurarà que estiguin agrupats (amb els mateixos colors, o amb figures semblants) tots els que es refereixin a noms relacionats formalment entre si. Seria desitjable que els ornitònims es poguessin transcriure no sols amb grafia fonètica, sinó també amb escriptura convencional, ja que possiblement l'obra interessarà tant a lingüistes com a ornitòlegs. És necessari que l'edició tenguí un format gros, que pugui incloure les quatre illes en un mateix full, per tal que una sola ullada pugui abastar la diversitat o la unitat de les respostes a tot el territori. Obligatòriament, els mapes han de portar explicacions complementàries al·lusives a coses molt diverses: una breu descripció de l'animal i, si de cas interessa, l'etologia, la fenologia, les polisèmies, les confusions amb altres espècies, les interferències d'espècies que tenen alguna afinitat, la presència de barbarismes, etc., sense descartar la possibilitat d'alguna indicació etimològica. D'altra manera, les dades relatives a un nombre important d'espècies no s'entendrien.

Un exemple il·lustratiu: els mapes referits a *Otus scops* i *Tyto alba* no presenten problemes de comprensió a Menorca, a Mallorca i a Formentera. La primera espècie es diu, bàsicament, *mussol* a les tres illes referides i a Eivissa també. En canvi, a les dues primeres illes, *T. alba* sol prendre denominacions no sufixades derivades de UWILA i a Formentera rep, quasi sense excepcions, el nom de *olivassa*. Per contra, a Eivissa la cosa és complicadíssima, per dos motius: perquè la por ancestral envers els estrígids ha fet que la gent no els conegui gaire *de visu*, sinó només un poc pel cant i perquè aquesta illa és poblada per un altre ocell nocturn poc freqüent a les altres, l'*Athene noctua*, que complica enormement les coses i provoca unes envitricolladíssimes interferències. Després de les consultes fetes, sembla clar que la situació antiga a la major de les Pitiüses era la següent, encara mantenguda per informants bons: *olivassa* no designava *T. alba*, com han dit molts investigadors, sinó *A. noctua* i els derivats de UWILA sense sufixar (*òvila*, *òbila*, etc.) o adjectivats (*olivassa blanca*) s'apliquen a *T. alba*. Una excepció podrien proporcionar-la els informants de Vila que no han tengut molts contactes amb el món rural, que sembla que són els qui mostren més tendència a emprar el mot *olivassa* per a *T. alba*, però són detalls que requereixen encara més atenció per part nostra. Ens plantejarem la possibilitat de fer noves consultes als primers entrevistats eivissencs, per mirar d'aclarir un poquet l'embull amb l'ajut del que ara sabem.

Quasi tots els materials arreplegats ja han estat introduïts en una base de dades, que fins a la data actual conté més de trenta-dos mil registres. Una consulta ràpida permet saber quins són els ornitònims que gaudeixen de més popularitat, que corresponen, òbviament, als animals més coneguts. Així, tant *cega* com *perdiu* es repeteixen quasi quatre-centes cinquanta vegades. Si considerem el mot *tord*, observem que, sense cap tipus de determinant, que es quan designa a Mallorca i a les Pitiüses *Turdus philomelos*, apareix unes quatre-centes vegades, però una consulta per a tota la subfamília *Turdidae* fa sortir la mateixa unitat, adjectivada (*tord ala-roja*, *tord burell*, *tord grívia*, *tord flas-sader*, etc.), unes mil cinc-centes vegades.

Una de les utilitats ornitològiques que tindrà la cartografia d'aquesta obra, encara que no sigui la seva finalitat, és mostrar de rebot la distribució territorial de les espècies. Així, si consultem els mapes de *Parus caeruleus* i de *Monticola saxatilis* constatarem que només hi ha respostes a la serralada del nord de Mallorca, ja que ambdues aus fan la vida a l'alta muntanya. Una ullada superficial, en aquest sentit, pot resultar sobtant si no es té ben present la vinculació dels informants als biòtops que freqüenten. Molts de mapes d'ocells de prat omplen el punt corresponent a Petra, una vila mallorquina situada a l'interior, en la qual no hi ha aiguamolls. L'explicació es troba en la desembocadura, ja fora terme, del torrent de na Borges, freqüentada pels petrers, la qual, anegada tot l'any al llarg de més d'un quilòmetre, forma l'espectacular estany del Bisbe.

El mapa de l'ocell *Oenanthe oenanthe* mostra clarament la distribució de l'animal a les tres illes: és molt conegut a les Pitiüses, en les quals nidifica; a Mallorca, on sols es veu durant les migracions, és present al migjorn i escàs al nord; a Menorca és absolutament desconegut. El cas invers es dóna amb gairebé totes les aus de rapinya, conegudíssimes a Menorca, no tant a Mallorca i quasi gens a les Pitiüses. Els mapes referits a ocells marins se solen omplir de símbols a les Pitiüses, però la xarxa no és tan densa a Mallorca i molt menys a Menorca. Els eivissencs, en aquest sentit, es revelen com els illencs que viuen més abocats a la mar. A l'Illa Blanca, les aus marines són sovint conegudes fins i tot a les parròquies que no tenen litoral.

La informació arreplegada permetrà fer ràpidament mapes de molts fenòmens fonètics: del manteniment o tancament de la /o/ àtona, de les palatalitzacions mallorquines de /k/ i /g/, amb l'estrany subsistema de Son Servera (que palatalitza, però no ho fa davant [ə] neutra ni en posició final), de l'obertura de la [ə] neutra tònica a les tres illes, de la [d] oclusiva intervocàlica (detectada no sols a Ciutadella, d'on és característica, sinó també esporàdicament a Petra), de la caiguda de la /i/ consonàntica, amb el cas de la pronúncia [ʔʊə], per *juia*, que ultrapassa la xarxa de poblacions que han arribat al grau zero en la iodització, etcètera.

Els mapes palesen un seguit de relacions interinsulars d'elevat interès geolingüístic. Vegem-ne alguns exemples: el fet que *Carduelis carduelis* al llavors mallorquí (de Manacor fins a Capdepera) es conegui amb el nom típicament menorquí de *catenera*, i no *cadenera*, com a quasi tota la resta de l'illa, és segurament degut als antics desplaçaments que feien els llevantins a l'illa veïna en temps de sega. En sentit invers, és destacable el cas de *puput*, el nom mallorquí d'*Upupa epops*, que es registra a la part occidental de Menorca, en comptes de *peput*, com a la resta de l'illa. Entre Eivissa i Mallorca són interessants els casos de *turcassa* (*Columba palumbus*), una designació molt estesa a Eivissa i retrobada a Andratx, *càgalo* (gènere *Stercorarius*) que apareix a Sóller i a Formentera i *guàtlera maresa* (*Crex crex*) que el sud-est mallorquí comparteix amb tot el llevant eivissenc. La intensa por als ocells nocturns que tant llevava la son als eivissencs en el passat troba un paral·lelisme entre alguns informants de s'Arracó, que la tenen més accentuada que la resta dels mallorquins. Es podrien emprendre estudis interessants per conèixer l'origen de determinades afinitats detectades entre llocs distants, ja sigui entre dues illes (Menorca i la zona mallorquina de Binissalem-Sencelles) o dins una mateixa illa (Algaida i sa Vileta). El primer dels dos exemples potser seria un punt de partida per intentar esbrinar la procedència de l'obertura de la [ə] neutra tònica en els tres coneguts municipis del Raiguer.

El conjunt cartogràfic mostrarà sens dubte l'alt grau de diatopisme que presenten sovint les denominacions de les aus. Per regla general els mapes es-

tan farcits de símbols, uns més que els altres, sense que sigui fàcil aclarir per què una determinada espècie a una illa presenta tanta variació, mentre a una altra les respostes són absolutament unitàries. Un cas extrem de diversitat lèxica és el de *Muscicapa striata*, amb més de quaranta lexemes a Mallorca (*matamosques*, *menjamosques*, *llosca*, *pagofigo*, *xícara*, *juia*, etc.). La diversitat en la variació fonètica és altíssima per a *Lanius senator*. Tant *capserigany* com *capsibot* coneixen cadascun al voltant de vint-i-cinc formes emparentades.

Hi ha algunes unitats destacables per la polisèmia que presenten. Noms com *polla d'aigua*, *primavera*, o *ferreret*, poden fer referència a un nombre d'espècies que oscil·la entre vuit i cinc.

Les interferències d'altres llengües són escasses i es pot afirmar que ens trobam davant un camp semàntic de puresa remarcable, tot i que hi ha ocells que es veuen bastant afectats per la penetració de denominacions exògenes. Els castellanismes més difosos són *pato* i *gaviota*. El primer conviu amb les denominacions autòctones del gènere *Anas* a nombrosos indrets de les quatre illes, amb la particularitat que a la part occidental d'Eivissa no s'hi troba «res altre», per dir-ho en eivissenc. Quant a *gaviota*, té una gran difusió pel nord de Mallorca i poca a Menorca, però es pot afirmar que les Pitiüses es mantenen totalment fidels a l'antiga forma *gavina*. Els informants no solen ser conscients que usen un mot d'origen foraster: «—Això és una *gaviota*.» «—Bé, però i en mallorquí, com es diu?» «—*Gaviota*, tal com s'ha dit sempre. Ara li diuen *gavina*, però això és en castellà!». Evidentment, les generacions entrevistades tenen ben clar que *gavina* prové de l'escolarització i d'això dedueixen que és paraula castellana.

Els mapes amb respostes unitàries constitueixen l'excepció: tant *Alectoris rufa* (*perdiu*) com *Corvus corax* (*corb*) tenen variació només en una sola localitat; *Streptopelia turtur* (*tórtera*) troba una minsa diferència a Eivissa (*torta*), una forma més acostada a la llengua medieval. L'única carta d'unitat absoluta en l'àmbit d'estudi és la de *Carduelis chloris* (*verderol*) i encara es podria objectar que a Felanitx i a alguns nuclis veïns fan una minsa diferència fonètica en la consonant final.

Per finalitzar aquesta exposició, feta amb el goig de poder retre homenatge al doctor Antoni M. Badia i Margarit, volem dir-vos que a molts indrets segurament hem arribat tard, perquè els bons informants ja no hi són; però també és cert que és millor haver arribat amb retard que no haver arribat mai, ja que tal feina haurà permès conèixer nombroses unitats lèxiques mai no enregistrades a cap obra lexicogràfica. Són una mostra eloqüent de la riquesa terminològica d'un camp semàntic que s'ha revelat curull d'interès. Palesen d'una manera extraordinària la capacitat creativa dels nostres mariners, camperols i caçadors. Prop de dos mil noms per designar unes cent seixanta espècies d'ocells són un tresor de valor incalculable que volem transmetre íntegrament als catalans illencs del segle XXI.

FORMAZIONI FONOSIMBOLICHE NEGLI ZONIMI DELL'AREA ROMANZA. RIFLESSIONI SULLE CARTE DELL'ALiR¹

Michel Contini
Centre de Dialectologie
Université Stendhal de Grenoble

Vorrei ringraziare prima di tutto miei colleghi dell'Università di Barcellona, per avermi invitato a partecipare a questa giornata di studi dialettologici in onore di Antoni Badia i Margarit.

Alcuni anni fa, in occasione di un'altra manifestazione, avevo già avuto l'occasione di presentare l'Atlante Linguistico Romano, vasto 'cantiere' di ricerche geolinguistiche in cui, da anni, ho la fortuna e l'immenso piacere di lavorare assieme a tanti brillanti specialisti di tutte le aree romanze e, fra questi, i colleghi e amici del Comitato catalano. Penso prima di tutto a Joan Veny, unanimemente apprezzato da noi tutti come uomo di scienza e umanista, che è diventato, da alcuni anni, il Presidente dell'ALiR; a José Enrique Gargallo Gil, profondo conoscitore delle parlate romanze, membro del Comitato di redazione; o ancora a Àngels Massip e Mar Massanell. E non dimenticherò lo stesso professor Badia che, fin dall'inizio, ha incoraggiato e sostenuto il nostro progetto, accettando di far parte del suo 'Comité scientifique international de parrainage', assieme ad alcuni dei più eminenti specialisti della Linguistica romanza.

Mi limiterò quindi a riassumere, brevemente, le principali caratteristiche dell'Atlante. L'ALiR è in cantiere già da un certo numero di anni, per essere più precisi, dal 1987: i dialettologi sanno bene che la realizzazione di tali imprese scientifiche richiede sempre tempi lunghi. Fin dall'inizio, sono state create delle strutture stabili indispensabili al buon funzionamento di un cantiere di così vaste proporzioni e, in particolare,

1. *Atlas linguistique roman* (ALiR), I (1996), II (2001).

- un Comitato direttivo
- un Comitato di redazione
- dieci Comitati nazionali o di domini linguistici.

Un'ottantina di collaboratori sono impegnati nell'impresa: si tratta di Universitari o di ricercatori appartenenti a una trentina di Università o di organismi ufficiali di ricerca (CNRS, CSIC, IJNIC o Accademie), degli 8 paesi dell'Europa romanza.

Gli specialisti di ogni area linguistica hanno contribuito a definire la rete dell'Atlante che comprende 1037 punti o caselle² per l'insieme dell'area romanza europea, compresi gli arcipelaghi dell'Atlantico (Azzorre, Madera e Canarie) e alla scelta

— dei referenti o delle nozioni per l'analisi lessicale, riuniti in aree semantiche;

— dei tratti fonetici e fonologici;

— dei principali tratti morfo-sintattici.

Per questi ultimi, non si può parlare di 'questionario' col senso tradizionale del termine, e cioè come strumenti di base per le inchieste dialettali. L'ALE e l'ALiR non hanno dato luogo, nel maggior numero dei casi, a inchieste specifiche, ma si basano sui dati di inchieste già realizzate. In alcuni casi, però, sono stati utilizzati materiali ancora inediti, riguardanti progetti di geolinguistica ancora in corso, soprattutto nel dominio ibero-romanzo.

Vorrei ricordare che il nostro, come l'ALE di cui è una filiazione, è un Atlante di seconda generazione, interpretativo. Contrariamente agli atlanti linguistici classici, di prima generazione, le sue carte non contengono i dati delle inchieste con le designazioni dialettali di ogni referente del questionario, dati che invece figurano negli altri Atlanti, in trascrizione fonetica, accanto ad ogni punto d'inchiesta. Quelle dell'ALiR presentano già una classificazione tipologica delle diverse designazioni, materializzata da simboli diversi. L'utilizzazione di carte di questo tipo non costituisce certo una novità: ancora prima di essere adottate dall'ALE, le ritroviamo in diversi Atlanti nazionali o regionali: per esempio nel *Micul Atlas* della Romania (ALRM, 1938-1942) o nell'ALG di J. Séguy. Nel nostro caso, sarebbe difficile immaginare una presentazione diversa: a parte il vantaggio di avere sotto gli occhi una carta d'insieme, somma di tutte le carte relative alle designa-

2. Una precisione sulla nozione di 'casella'. La Francia e l'Italia che dispongono di una ricchissima banca-dati per l'esistenza di Atlanti nazionali e di Atlanti regionali, hanno scelto di sfruttarla al massimo adottando una rete in cui, ogni numero, non corrisponde a una singola località, ma a una piccola area comprendente tutti i punti delle inchieste in essa realizzate dai diversi Atlanti.

zioni di uno stesso referente, raccolte dai diversi Atlanti già pubblicati, l'interesse di un Atlante di prima generazione esteso all'area romanza o a tutte le varietà dialettali del continente europeo sarebbe stato molto limitato. Senza parlare poi delle difficoltà materiali per cartografare i dati relativi a reti di così grande densità:³ un tale procedimento non avrebbe fatto progredire di molto la riflessione linguistica. Più originale è invece la decisione di realizzare un Atlante interpretativo, che consiste non nella pubblicazione di sole carte, come negli Atlanti di prima generazione, ma di carte accompagnate da un commento linguistico che può essere considerato, in molti casi, come una vera monografia sul referente o sul concetto preso in esame, come lo sono anche i numerosi articoli che, fin dall'inizio della geolinguistica, molti dialettologi hanno dedicato a diverse nozioni. Anche questa scelta non costituisce però una novità assoluta: prima dell'ALE, che l'ha adottata fin dall'inizio, la ritroviamo già, per esempio, nel *Saggio* di B. Terracini e T. Franceschi (1964) ma che non sarà applicata al progetto nazionale dell'ALI di cui, in un certo senso, il lavoro rappresentava un prototipo di rappresentazione cartografica. Il fatto nuovo rimane tuttavia di aver scelto il principio di un Atlante interpretativo per dei progetti sovranazionali e multilingui come l'ALiR e l'ALE. Va ricordato che, all'origine di entrambi i progetti, è giustamente una esigenza di sintesi, la volontà di favorire la riflessione linguistica a partire dalla vastissima Banca-Dati dialettali,⁴ relativa a migliaia di punti d'inchiesta, realizzata dall'insieme dei cantieri geolinguistici, nazionali e regionali, editi o in corso di realizzazione, fin dall'inizio del XX° secolo, ai quali vanno aggiunte le pubblicazioni di un gran numero di dizionari dedicati alle diverse aree linguistiche.

Il primo volume, in tre tomi, è stato pubblicato nel 1996. Uno dei tomi (231 pagine) contiene la presentazione generale del progetto e, in particolare, l'organigramma, gli obiettivi, l'impostazione metodologica, una presentazione succinta di ogni dominio linguistico con la sua rete di punti d'inchiesta, i 'questionari' (lessicale, fonetico e morfosintattico) e, infine, una bibliografia con le principali opere di riferimento nell'ambito della linguistica romanza.

3. Più interessante, in questo caso, è la costituzione di una banca-dati informatizzata contenente l'insieme delle forme rilevate in tutti i punti (o caselle) della rete, adottata per l'ALiR (in corso di realizzazione).

4. Queste basi di dati dialettali presentano anche un interesse notevole per l'analisi comparata delle strutture fonetiche, fonologiche e morfosintattiche che prendono in considerazione migliaia di varietà linguistiche di tradizione orale: per altro, i 1037 punti d'inchiesta dell'ALiR o i più di 2600 punti dell'ALE rappresentano solo una parte di questa rete continentale. Si pensi che per un'analisi fonologica comparata delle lingue del mondo, Maddieson (1984) presenta i sistemi fonologici di 317 lingue: il ché, sia ben chiaro, non diminuisce in nulla la portata del suo lavoro, di interesse linguistico planetario.

Gli altri due tomi contengono, l'uno, l'Atlante vero e proprio, un insieme 13 carte lessicali e una carta fonetica; l'altro, gli articoli di commento (sintesi) a ciascuna delle carte (151 pagine).

Il secondo volume (2a) è stato pubblicato nel 2001 e contiene 24 carte romanze relative alle designazioni di 20 piccoli animali selvatici o al loro *habitat* (Atlante), sempre accompagnate da altrettanti articoli di commento linguistico riunite in un tomo a parte (564 pagine).

Il terzo volume (2b), in fase pre-editoriale, contiene altre 25 carte e commenti, relativi alle designazioni di altri venti piccoli animali; il quarto (2c), in preparazione, dedicato ai nomi di un terzo gruppo di altri 25 animali dovrebbe essere pubblicato entro il 2006: a quest'ultimo sarà dedicato il prossimo convegno dell'ALiR, che si svolgerà in Corsica nel prossimo novembre. Si potrà così disporre, fra breve, di una settantina di carte, accompagnate, ciascuna, da un commento linguistico, dedicate a un interessantissimo campo semantico: quello delle designazioni degli animali selvatici. Un insieme ricchissimo di zoonimi rappresentanti di tutte le aree dialettali, riuniti per la prima volta, il cui interesse, per la linguistica romanza, è considerevole.

L'ANALISI MOTIVAZIONALE

Nell'analisi interpretativa dei dati, l'approccio metodologico più originale dell'ALiR, ereditato anche questo dall'ALE, è senza dubbio d'aver privilegiato la ricerca della motivazione nella creazione lessicale, alla quale M. Ali nei ha dedicato una riflessione teorica originale.⁵

Quando si analizzano gli zoonimi — e soprattutto quelli relativi ai piccoli animali — da un punto di vista motivazionale, si osservano diverse situazioni. Nel maggior numero dei casi, la motivazione è limpida. Gli esempi sono numerosissimi: penso a designazioni come l'it. *millepiedi* o il fr. *têtard* 'girino' (lett. «testone»; la forma italiana rinvia ad un'altra motivazione: il movimento); penso all'it. centrale [*fərbitʃa*] o al fr. *perce-oreilles* 'forbicina' motivati, entrambi, da una caratteristica della morfologia dell'animale (le pinze che terminano l'addome); o a diversi nomi del grillotalpa come il sardo [*manika pa'tata*] «mangia patate» o l'occitano [*kɔpɔ 'seβɔ*] 'taglia cipolle',

5. Rinviamo, prima di tutto, all'articolo sulle designazioni dell'arcobaleno (ALE, I, 1, carte 6-9; commento, p. 47-80) che può essere considerato come il punto di partenza per l'analisi motivazionale applicata all'ALE, e agli altri lavori dedicati alle designazioni della donnola (ALE, I, 2, carta 28, commento, p. 145-22?) e a quelle della coccinella (ALE, I, 4, carte 42-44, commento, p. 99-199), quest'ultimo in collaborazione con M. Barros Ferreira. Vedi anche Ali nei (1995, 1996).

che rinviano al carattere nocivo dell'animale, la cui attività sotterranea è presente anche nella designazione italiana, mentre il francese *courtilière* «animale del cortile o dell'orto» ne precisa l'*habitat*; penso ancora all'italiano *maggiolino* «l'insetto di maggio» o al norvegese *sumarfugl* «l'uccello dell'estate» per 'farfalla' motivati dal mese o dalla stagione in cui questi animali sono particolarmente visibili. Senza contare poi le formazioni onomatopeiche evidenti, come l'occitanico [gri'gri] o i tipi sardi ['piri 'piri] e ['siri 'siri] per 'grillo': va notato fra l'altro che la base etimologica di quest'ultimo (lat. GRILLU) è già onomatopeica.

In altri casi, dietro un'interpretazione che potremmo chiamare *di superficie*, che non solleva problemi, come quella del fr. *bête à Bon Dieu* «bestia del Buon Dio» per 'coccinella' o del siciliano ['mamma ka 'tessi] «mamma che tesse» per 'farfalla', si nasconde in realtà una motivazione *profonda*, più antica senza dubbio, e che resta da elucidare.

Capita, infine, che altre forme si rivelino totalmente opache rendendo così problematica la loro interpretazione: nelle 'sintesi' dell'ALE e dall'ALiR, queste ultime sono riunite in un paragrafo a parte che si vorrebbe, sempre, il più ridotto possibile.

Accanto alla motivazione che M. Alinei chiama *iconica*, senza dubbio la più produttiva (per gli zoonimi, essa può rinviare alla morfologia dell'animale, al suo comportamento, al suo *habitat*, al periodo dell'anno in cui appare, alla sua relazione con l'uomo o con gli altri animali, a riferimenti socio-culturali e, in particolare alla religione popolare o a pratiche magico-religiose), due altre fonti di motivazione, *onomatopeica* e *fonosimbolica*, alle quali rinviano numerose designazioni, meritano un'attenzione particolare. Il mio intervento in questo convegno sarà dedicato alle formazioni di origine fonosimbolica rilevate fra gli zoonimi che figurano nelle carte dell'ALiR, completate anche da forme segnalate da altre fonti.

Molti linguisti, fra i più grandi, hanno attirato l'attenzione sull'importanza delle creazioni onomatopeiche e fonosimboliche, in tutte le lingue del mondo: vanno ricordate, in particolare, le analisi di O. Jespersen (1976) che sottolineava l'importanza dei suoni del linguaggio che, isolati, raggruppati, radoppiati o allungati, per esempio, sono capaci di rappresentare non solo immagini sonore, ma anche movimenti, apparenze, stati d'animo, dimensioni, distanze o forme, punto di vista condiviso e sviluppato ulteriormente da R. Jakobson (1980). Nel momento in cui si manifesta l'esigenza di un lavoro di sintesi, a partire dalla vastissima Banca-dati dialettali (purtroppo ancora non informatizzata) oggi disponibile sull'insieme dei domini linguistici europei, si dovrebbe anche fare il punto sulle conoscenze attuali riguardanti il

potere d'evocazione che avrebbero le diverse vocali e consonanti, o anche il loro modo di raggrupparsi, per tradurre certi aspetti della realtà materiale o certe sensazioni. E un dibattito già molto antico a cui, dopo il celebre Cratilo di Platone (Platon, 1967) hanno preso parte numerosi specialisti⁶ e che va però al di là del simbolismo dei suoni del linguaggio, per affrontare il problema più fondamentale dell'arbitrarietà del segno linguistico, proclamata da Saussure.

Alla luce delle ricerche condotte nell'ambito dei due Atlanti già menzionati e di altri lavori dedicati ad aree linguistiche non europee, vorrei proporre alcune riflessioni sugli zoonimi i cui lessemi di base, che chiamerò protolessemi⁷ (in seguito *p.less.*), possono essere interpretati come creazioni fonosimboliche.⁸ Non è escluso che, in origine, essi abbiano potuto esprimere, per esempio, una dimensione (piccolo, grande, lungo, tondo, ecc.), una consistenza (duro, molle), un movimento (rapido, lento, ripetuto), una qualità (buono, cattivo, pericoloso, commestibile) o ancora una sensazione (paura, ribrezzo), significati che dovevano esprimere le loro strutture fonetiche. Si può pensare che abbiano costituito degli elementi lessicali 'à part entière' oppure degli elementi morfologici, modificatori, un pó come i prefissi e i suffissi delle nostre varietà linguistiche. Partendo da questa ipotesi, si potrebbe anche pensare di includere le formazioni fonosimboliche all'insieme delle designazioni a motivazione iconimica o almeno di farne delle varianti di queste ultime, possibilità già intravista da Alinei.

Allo stadio attuale, questi zoonimi che preferisco riunire in una categoria autonoma, comportano un *p.less.* semplice o, più frequentemente, raddoppiato e possono apparire, in parole composte o in sintagmi, associati ad altri lessemi di motivazione diversa. L'analisi di tali formazioni, la cui ripartizione areale può essere facilmente definita sulle carte degli atlanti, deve tener conto di tutti i temi motivazionali già segnalati.

La loro definizione non è sempre stata molto felice. E. M. (1985), per esempio, a proposito dei continuatori romanzi di PAPILIO, parlano di «*termes expressifs sans étymologie claire*»; Coromines (1973), nella spiegazione dello spagnolo *cucaracha* 'blatta', che risale a una base *cuca* 'oruga, larva de mariposa', parla di «*voz de creación expresiva, perteneciente, en su origen, al ha-*

6. Ai nomi di Jespersen et Jakobson, già menzionati, possiamo aggiungere, fra gli altri — la lista sarebbe lunga ! —, quelli di Grammont (1901); Sapir (1949); Newman (1933); Chastaign (1961, 1964, 1965); Samarin (1967); Genette (1976); Sahlins (1976); Fisher-Jørgensen (1978); Vallier (1979); Fonagy (1983)...

7. Il termine 'protolessema' fa pensare, in un certo senso, a quello di 'idéofono' adoperato dagli africanisti.

8. Non riunisco in questa categoria le formazioni onomatopiche che esprimono, unicamente, un'impressione sonora.

bla infantil»; stessa interpretazione da parte del Wagner che considera le parole a p.less. BAB / BOB come «*di formazione infantile*» (DES: I, *babbóí*).

Senza dubbio le forme a raddoppiamento fanno pensare, da un punto di vista formale, al linguaggio infantile: ma l'idea che creazioni infantili si sarebbero imposte, in seguito, alla lingua degli adulti sembra poco verosimile. Ricordo, in proposito, che anche diversi nomi che rinviano a motivazioni di tipo socio-culturale (culti primitivi, pratiche magico-religiose, religione popolare, ecc.) sono stati interpretati come creazioni del linguaggio infantile: penso, in particolare, agli zoonimi di parentela a cui Alinei (1984) ha dedicato un'analisi approfondita. Come si può immaginare che, in tutte le aree linguistiche, sarebbero stati i bambini a creare i numerosi zoonimi, ma anche molte designazioni di fenomeni atmosferici o di altri referenti, nei quali l'animale può essere chiamato *mamma, babbo, zio, zia, fratello, sorella, cugino, comare, compare, ecc.*?

Aggiungo infine che le formazioni fonosimboliche sono state spesso considerate come elementi marginali nella lingua, il ché è lungi d'essere il caso.⁹

Le designazioni che appartengono a questa categoria presentano diversi aspetti. Alcune possiedono una base etimologica conosciuta, attestata in una lingua più antica di riferimento (il latino, per le varietà romanze; il greco antico, l'antico slavo, etc.), base che può essere già interpretata come fonosimbolica: tale è il caso, per esempio, delle designazioni della famiglia di *papillon* 'farfalla' che continuano il latino *PAPILIO*. Lo stesso si può dire dei continuatori romanzi di *COC(H)LEA*, in origine nome della chiocciola o della lumaca e che appartiene, probabilmente, alla stessa famiglia delle forme a p.less. *COC / CUC*. In questi casi — ma la lista potrebbe essere ben lunga — le forme romanze attuali, col loro significato preciso, dovrebbero essere consecutive alla diffusione del latino da Roma: si tratterebbe quindi di creazioni non obbligatoriamente locali e la loro motivazione fonosimbolica si troverebbe così ad essere interpretata, in gran parte della Romania, come non primaria.

Un altro caso, è quello delle forme che non conoscono attestazioni in una lingua 'antenata' e di cui gli esempi sono numerosi: mi limiterò a ricordare qui, a titolo d'esempio, uno dei nomi sardi della formica, [*bobbori'ssina*], il portoghese [*borbo'leta*] 'farfalla' o il castigliano [*kuka'rat'ja*] 'blatta', di cui solo i suffissi sono riconducibili al latino. Tali forme possono essere considerate come creazioni locali che hanno resistito alla romanizzazione.

Un terzo tipo, infine, è quello di formazioni che nascono da fenomeni di rimotivazione, dovuti soprattutto alla somiglianza formale (prossimità fone-

9. Grammont (op. cit., p. 319) era persuaso che il campo delle creazioni onomatopeiche e dei fonosimbolismi, che definiva come 'mots expressifs', era più vasto di quanto si pensasse generalmente.

tica). Così, in sardo, una designazione della farfalla come [paβa'rittu], d'origine fonosimbolica, può diventare [poβe'rittu] 'poveretto' (su [pəβeru] 'povero') o anche [piβi'rittu] che evocherà l'idea di 'pepe': [piβere, 'piβiri], con un'immagine che potrebbe corrispondere a «bestolina del pepe» e che, in tal caso, ricondurrebbe la designazione alle numerose forme motivate dal pulviscolo delle ali. Un fenomeno simile può essere osservato in area galega, per una designazione, sempre d'origine fonosimbolica, dello stesso insetto, [polβo'reta], corrispondente alle forme portoghesi [borβo'reta, bolβo'reta], che potrebbe tradurre un influsso dello spagnolo *polvo* 'polvere'.

Detto questo, ci si può chiedere se, in una classificazione delle forme in base a un criterio motivazionale, si possano riunire tutti i casi segnalati in un'unica categoria di fonosimbolismi o se, invece, non sarebbe più logico separare i tre tipi, o almeno l'ultimo tipo, dai precedenti. Quanto a una divisione dei due primi, essa potrebbe essere presa in considerazione nel quadro di un dominio linguistico omogeneo, come il dominio romanzo; ma, nel caso di varietà appartenenti a diversi domini linguistici — è la situazione dell'ALE — si verrebbe a creare una differenza fra le varietà la cui base etimologica è conosciuta e altre, di sola tradizione orale, di cui si ignorano gli stadi più antichi.

Problemi simili appaiono per le formazioni onomatopeiche. Ci si può chiedere, infatti, se si debbano riunire in una sola categoria solo le designazioni nelle quali la funzione imitatrice, espressa dalla struttura fonetica, è ancora percepita, oppure includere anche le designazioni che, all'origine, erano probabilmente onomatopeiche ma che, nelle parlate attuali, in seguito all'evoluzione fonetica, hanno perso l'informazione trasmessa da un'immagine sonora. Quest'ultima soluzione avrebbe, come conseguenza, di raggruppare nella categoria delle formazioni onomatopeiche, per esempio, tutte le designazioni romanze del grillo (e sono numerose) e una forma come quella del francese *sarcelle* 'alzavola', nella quale non si ritrova più la funzione imitativa della sua base latina QUERQUEDULA. E chi riconoscerebbe oggi, nella forma monosillabica francese *caille* [kaj] 'quaglia', il latino COACCOLA (E. M.) formazione imitatrice del grido 'ternario' dell'uccello? Senza contare, anche qui, tutti i casi di rimotivazione. Prendo alcuni esempi dalle designazioni della quaglia: quella sarda [trappa'de] reinterpretata come [tres pə 'ðres] «tre per tre», che trova corrispondenze nel francese *paye tes dettes* «paga i tuoi debiti», nello spagnolo *buen pan hay* «c'è pane buono», nel portoghese *tem-te lá* 'rimani là' o nel portoghese del Brasile *três tostões* «tre testoni». Come classificare queste formazioni, nelle quali persiste una volontà di imitazione — scherzosa senza dubbio in questo caso — del grido del volatile?

Per riassumere sarebbe possibile immaginare diversi tipi di classificazione:

— una classificazione *globale*, che permetterebbe di riunire tutte le forme che rinviano a una motivazione fonosimbolica (o onomatopeica), che

possiedano o no un'attestazione in uno stadio di lingua più antico o che costituiscano eventuali rimotivazioni;

— una classificazione *larga*, dalla quale sarebbero escluse queste ultime (le rimotivazioni);

— una classificazione *ristretta*, limitata alle sole formazioni la cui origine fonosimbolica (o onomatopeica) è ancora percepita nelle parlate attuali.

Come si è già detto, gli zoonimi di origine fonosimbolica comportano un p.less. che può presentarsi in una forma semplice o, più frequentemente, raddoppiata: quest'ultimo, è un procedimento ben noto in tutte le lingue, e contribuisce a rafforzare l'immagine di una dimensione o di una caratteristica dell'animale (movimenti rapidi, battito delle ali, volo irregolare, ecc.).¹⁰ Nel raddoppiamento, il p.less. può conservare la stessa struttura fonetica come lo mostrano per esempio, il greco *perperi* 'farfalla' (p.less. PER) o il russo dialettale *pelepel* 'quaglia' (p.less. PEL). Fenomeni fonetici ben noti, possono successivamente modificare la supposta struttura 'primaria': (apofonia): sardo *bobboi* > *babboi* nome generico per 'bestiolina' (p.less. BAB + suff. probabilmente prelatino); (sincope della seconda consonante): greco *peperuda* (< *perperuda*) 'farfalla'; (metatesi): slovacco *prepelitsa* (< *perpelitsa*) 'id.' (*perper* > *perpel* per dissimilazione: *r-r* > *r-l*); (ancora dissimilazione): slovacco *prepelitsa* > *krepelitsa* 'id.' (*p-p* > *k-p*); estone [ˈliβlik] 'id.' (< **liβlip*: i p.less. *LIP / *LEP, nelle designazioni dello stesso insetto, sono molto frequenti nelle lingue uraliche e slave).

Formazioni di questo tipo trovano corrispondenti in designazioni attuali presenti in moltissime varietà: sardo [kuri'yuri] 'millepiedi' («corri-corri»); [drommi'drommi] 'crisalide' («dormi-dormi»); [luɣe'luɣe] 'luciolina' («brilla-brilla»); [kanta'yanta] 'cicala' («canta-canta»), ecc.

Le forme a p.less. fonosimbolico si presentano spesso suffissate (sardo [babba'utsu] 'animaletto, insetto', catalano [ku'keta] 'id.' e, in molti casi, sono associate a designazioni di un altro referente, sia in parole composte (sardo [bobbò'sorike] «ogni sorta di bestiolina che mangia i cereali», con *BOB seguito da ['sorike] 'topo'), sia in sintagmi (spagnolo *coco de luz* 'luciolina, con *COC seguito da uno specificatore 'di luce'), ecc.

Fra i p.less. d'origine fonosimbolica, alcuni presentano caratteristiche fonetiche particolari che si ritrovano sia in designazioni diverse di uno stesso animale, sia in serie di designazioni d'animali diversi ma aventi caratteristiche

10. Sul problema delle forme a raddoppiamento la bibliografia è importante. Ricorderò, fra gli altri, i lavori di Brandstetter (1917); Alessio (1943); Gonda (1950); Thun (1963); J. André (1978); Skoda (1982).

comuni (dimensione, colore, motricità, comportamento, *habitat*, relazione all'uomo o agli animali, ecc.), sia all'interno di uno stesso dominio linguistico (romanzo, germanico, slavo, etc.), sia in un'area multilingue (il continente europeo). Le carte già realizzate nell'ambito dell'ALE e dell'ALiR, rivelano una grande ricchezza di zoonimi riconducibili a diverse motivazioni — fra le quali quella che ci interessa in questo nostro contributo — che non lasciavano sempre intravedere le analisi lessicali realizzate nei lavori precedenti. Prenderò qualche esempio, scegliendo dei tipi ben noti, generalmente accettati come d'origine fonosimbolica o 'espressiva'.

Vorrei presentare qualche esempio per il primo caso e cioè l'uso di uno stesso p.less. fonosimbolico nelle designazioni di uno stesso animale, in vaste aree linguistiche, appartenenti o no a uno stesso dominio linguistico o a una stessa famiglia di lingue. Quelle che si riferiscono alla farfalla, nei dati dell'ALE e dell'ALiR, comportano diversi p.less. fonosimbolici la cui motivazione primitiva doveva essere stata sia il rapido battito delle ali, sia il volo particolare dell'insetto, instabile e irregolare, immagine che doveva evocare la struttura fonetica (Contini, 1996).

[A] / laterale o vibrante + vocale + occl. bilabiale (p, b) / **lip / lep;**
lib / leb / lab¹¹

Questi protolessemi, che potrebbero riconnettersi con la radice i. e. *LEP il cui significato sembra essere stato quello di 'galleggiare, librarsi, volare, scorrere, versare, nuotare', si ritrovano nelle lingue uraliche e slave, sia in una forma semplice: ungherese ['lipɛ], russo ['lipkə] (forma suffissata); sia a raddoppiamento: (livone [libālabā], estone ['liblik, 'libluk], lappone [loblahka], finlandese ['lipukkainen] (forma suffissata); sia in parole composte: finlandese ['lippilintu] 'lip- + *lintu* 'uccello'; russo ['lipkə 'bābkə] 'lip- + 'bābkə 'nonna'. Un caso geograficamente 'eccentrico' potrebbe essere quello di alcune varietà di sardo dell'area centro-orientale della Sardegna, nota per i suoi arcaismi fonetici e lessicali, dove si rileva la designazione [lepil'lepi] da cui, per rimotivazione, potrebbero essere derivate le forme ['lepɛɛ, 'lepuri] «lepre», [lepe'reqdu de al'dʒola] «leprotto dell'aia», ma anche [lepe'reqdu] 'pipistrello', per attrazione della designazione della lepre che risale alla base latina LEPORE. Una tale interpretazione, già intravista da Oehl (1922), mi sembra perfettamente plausibile, almeno

11. Questi lessemi si ritrovano, fra l'altro, negli stessi domini linguistici, in verbi che significano 'volare, librarsi nell'aria, battere le ali, galleggiare', ecc. Prenderò alcuni esempi: finlandese *liippotaa*, careliano *liipoyoa*, ungherese *lebeg* 'volare, planare, galleggiare'; lituano *lapatuoti*, serbo-croato *lepetati* 'battere le ali'; lettone ['lapatun:s].

quanto una rimotivazione a partire da designazioni come [pupu'red̥du], foneticamente vicine, attestate in altre varietà dell'isola, che avevo proposto in un articolo già citato (Contini, 1996),¹² e più plausibili, in ogni caso, dell'interpretazione del Wagner (DES: II, *lèpore*) che spiegava la designazione di 'lepre' per 'farfalla' come motivata dal volo particolare dell'insetto, che poteva far pensare alla corsa saltellante della prima... Resta da spiegare però come un tale p.less. si possa incontrare in quest'area arcaica della Sardegna, lontano dalle aree linguistiche indicate qui sopra. Si potrebbe certo pensare a un fenomeno locale, isolato: ma ciò sembra poco probabile. L'altra ipotesi potrebbe essere quella di un relitto di un'area linguistica più vasta (europea? mediterranea?)¹³ da ricondurre a epoche precedenti la romanizzazione dell'Isola.

[B] / occl. bilab. (p, b) + vocale + latérale / **pil / pel / pal / pol**

Questi p.less., dal consonantismo invertito rispetto ai precedenti, potrebbero riconnettersi alla radice i. e. *PEL o *PAL (Pokorny, IĒW). Come i precedenti, essi traducono l'immagine di un movimento (André, 1978, p. 36 e s.) ma anche d'un lampeggiamento o di un tremolio,¹⁴ e si possono rilevare negli stessi domini linguistici delle precedenti, ma anche in altre aree europee: ungherese ['pille], lituano [p'et'e'li'ske] (< *pe(l)-t'el < *pe(l)-pel, per dissimilazione consonantica),¹⁵ osseta [p'h'elp'h'e'ly], georgiano *pepele* e, nel dominio romanzo, le designazioni che si riconducono al lat. PAPILIO, PAPILIONE: veneto [pa'val], catalano [papa'ʎo] (< [pa(l)pal]) con monotonia vocalica, come nel dominio occitanico), sardo [pa'βed̥da], oïl [papi'jə] (< [pa(l)-pil.]), ecc.¹⁶

12. Le due interpretazioni hanno il merito di risolvere il problema della presenza di una occlusiva sorda nelle varietà sarda in cui l'occlusiva sorda latina intervocalica non geminata -p- si sonorizza regolarmente (v. in proposito le osservazioni del Wagner (DES: II, *lèpore*)).

13. L'archeologia rivela, in particolare, l'esistenza di scambi importanti col mondo miceneo la cui influenza culturale sembra evidente nell'architettura nuragica. Per questo aspetto rinvio agli specialisti dell'archeologia della Sardegna. Vedi, fra gli altri, Lilliu (1975).

14. Questo p.less. è senza dubbio alla base del lat. PALPEBRA 'ciglio', poi 'palpebra' o dell'intransitivo *PALPERE «essere animato da movimenti ripetuti» da cui deriva, come l'intransitivo PALPITARE (André, op. cit., p. 37). Vedi anche l'ungherese ['pīlantʃ] 'lampeggiare, scintillare' da cui la forma ['pīlɒŋō] 'farfalla'; vedi anche la forma composta *komy-zyriène* [tiribobə] 'id.', con *tiri* 'tremare' e il p.less. *bo-b*.

15. Il fenomeno è abbastanza frequente anche in altre lingue (vedi il francese familiare *père* > *pépère*; *mère* > *mémère*, ecc.).

16. Va notato, fra parentesi, che la ripartizione romanza delle forme derivate da PAPILIO, solleva dei dubbi sulla loro origine latina diretta. Si osserva, in effetti, che queste sono concentrate soprattutto nel dominio gallo-romanzo, nel catalano e nel nord del dominio italo-romanzo e che invece sono assenti nell'Italia peninsulare, da dove dovrebbero essere originarie, in Sardegna, regione precocemente e profondamente romanizzata, e nella Romania orientale. Si potrebbe quindi pensare a un'area di diffusione originaria che potrebbe essere situata fuori da queste ultime.

Va notato che gli stessi p.less. appaiono in designazioni di altri animali: per la quaglia, per esempio, come lo mostrano il russo dialettale *pelepel*, il lituano *p'iepala*, il lettone *paipala*, l'antico prussiano *penpalo*, ecc. D'altra parte, possiamo osservare che dei p.less. foneticamente simili, si riscontrano, per gli stessi animali, anche in aree linguistiche non europee: la farfalla, per esempio, è chiamata *pipilu* in dogon, *bilbila* in peul (Calame-Griaule, 1977) *kambelibeli* in lumbala, su una radice *-mbel-* col significato di 'errare, battere le ali' (Kutangidiku, 1995), *papalot* in azteco, *palu palu*, *papalo* in indonesiano negrito (Brandestetter, 1917), ecc.

[C] / occl. bilabiale (p, b) + vocale + vibrante / **par/per/pir/por/pur
bar/ber/bir/bor/bur**

Non è impossibile che i p.less. con una vibrante siano delle varianti dei precedenti, considerando il fatto che l'alternanza *l/r* è abbastanza frequente in numerose aree dialettali: dal punto di vista del fonosimbolismo, l'uso della vibrante sembra rinforzare l'immagine di un movimento rapido (quello delle ali, per esempio). Le forme con la vibrante, in ogni caso, si ritrovano frequentemente nelle designazioni della farfalla, anche nelle stesse aree linguistiche già menzionate: greco [perpe'runa, 'birbilas, baba'rola], macedone [per'pelitsa], ucraino [pere'p'ilka], finlandese ['perho], ['perhonen] (forma suffissata), ['lento 'perhonen] 'volo (o vola) + p.', ['verkulintu] 'v-/p- + lintu 'uccello', ungherese ['per'jõkõ], basco *pinpirin*, portoghese [borbo'reta], sardo [puppu'redðu, braba'llisku], occitanico [parpa'jõ], ecc.

[D] / constrictiva labiodentale + vocale + r / **far, fur, fer**

Anche questi p.less. sembrano tradurre un movimento rapido. Li ritroviamo, in particolare, nell'italo-romanzo, nella designazione *farfalla* ma anche nell'arabo [furfu'run, firfi'run] 'farfalla, uccellino' e nella varietà malti [far'fet] 'farfalla' o ancora alla base del verbo arabo [ferfer] 'battere le ali, agitarsi' o del sostantivo [farfaratun] 'incostanza, leggerezza (di carattere)'. È probabile anche una loro connessione con p.less. simili che si riscontrano in nomi di personaggi fantastici, come nei dialetti dell'Italia meridionale: *farfaricchiu*, *farfareddu* 'folletto'; della Toscana: *farfarello* 'diavolo, diavoletto, bambino agitato'; o dell'area occitanica: *farfadet* 'folletto, persona instabile' o con le designazioni delle famiglie di *fanfarone* o di *furfante*, *farfante*. L'area di diffusione di queste formazioni sembra interessare piuttosto la regione mediterranea, anche se una parentela, almeno fonetica, con altre di area germanica che possono essere ricondotte a un etimo *FIFALDRON (alemanico di Gressoney Saint Jean (Valle d'Aosta) ['fifoltre], norvegese ['fivrelð], alemani-

co della Svizzera [pfi'foltər], svedese ['fiffel]) non può essere ignorata (senza pensare a una filiazione in un senso o nell'altro (Mastrelli, 1982). Le forme germaniche potrebbero però essere ricondotte a una radice **bhl-* (André, 1978) e quindi imparentate con le designazioni a p.less. *pil / pel / pal / pol*.

Il secondo caso, riguarda la presenza di p.less. fonosimbolici in designazioni di diversi animali, sia all'interno di un'area, sia in aree diverse, appartenenti o no a uno stesso dominio linguistico. Per il primo caso, prenderò l'esempio del sardo, varietà romanza che mi è particolarmente familiare e che presenta gran numero di zoonimi di origine fonosimbolica; il dominio geneticamente omogeneo sarà quello romanzo.

Protolessemi a struttura

/ (p, b) + a, o, u (più raramente e/i) /

ba-/bo-/bu- (be-/bi-)
pa-/po-/pu- (pe-/pi-)

Non è escluso che, all'origine, queste formazioni possano essere state associate a un sentimento di paura o di ribrezzo, soprattutto quelle che comportano una vocale velare, 'scura' o 'cupa' (o/u) o di grande apertura (a), che, nelle credenze popolari sono caratteristiche delle voci degli esseri fantastici che incutono terrore. Si può pensare che il loro uso, come termine generico, per designare bestioline non facilmente identificabili per tratti più marcanti, generalmente dal colore scuro o nero, che suscitano timore o repulsione, sia geneticamente contemporaneo a tali credenze o, in ogni modo, parallelo a queste ultime: il chè manifesterebbe un vincolo stretto fra il mondo degli insetti e il mondo sovrannaturale. Di questo legame testimonia la presenza degli stessi p.less. in alcune designazioni, appunto, di personaggi fantastici (fantasmi, spauracchi dei bambini, diavolo) e, probabilmente più tardi, in quelle degli spaventapasseri o anche in termini che indicano, per esempio, brutte idée o malattie.

Per il sardo¹⁷ vanno ricordate delle designazioni col p.less. raddoppiato, come [ba'boi], [bo'boi] o anche [babba'llotti, bobbo'llotti, babi'llotti, bibi'llotti], conosciute in tutte le varietà dell'Isola, col significato generico di 'bestiolina' — qualche volta sono adoperati per un animale preciso, per esempio il grillo-talpa — ma che possono anche avere il significato di 'animale pericoloso'. I primi due comportano il suffisso [oi] di probabile origine prelatina, che si ritrova anche al di fuori degli zoonimi: [ma'nnoi] 'nonno', [maran'goi] 'spauracchio dei bambini' o anche nella toponomastica prelatina (Gavoi). Il p.less.

17. Le forme sarde figurano, in gran parte, nelle fonti dell'ALiR. Altri esempi (generalmente in trascrizione ortografica) sono stati rilevati in diversi dizionari: Wagner (DES, 1960-1964), Puddu (2000), Casu (2002), Espa (1999), Cabras (2003), Farina (2002), Pittau (2000).

dei secondi potrebbe anche essere *bo[l]/- con un raddoppiamento *bo[l]bol-, in cui si sarebbe prodotta la sincope della prima laterale; quanto al suffisso -otti, certamente prelatino, lo si ritrova ugualmente in designazioni di esseri fantastici come [mo'mmotti] e [mara'ʝotti] 'spauracchio dei bambini'. Il p.less. con la laterale sembra inoltre evocare una dimensione, una forma arrotondata come lo dimostra la sua presenza in parole come [bobo'llonka] 'gonfiore sulla pelle, callo'; [bubbu'lika], [bo'llonka] 'bolla di sapone'; [bɔbɔ'leɖɖa, bubbuli'keɖɖa] 'coccola della quercia o bacca del ginepro'; [bubbu'lanka] 'porro, escrescenza della pelle'. La stessa immagine si ritrova però anche senza la laterale e con l'occlusiva sorda corrispondente: [pupu'ʝonɛ], [pupu'ʝoni], [pu'pʝonɛ], [pi'pʝonɛ] 'acino d'uva, ughola; [pu'putula], [pu'putsula] 'carcioffo selvatico; [pupu'runka], [pubu'runkula] 'foruncolo', ecc.¹⁸

Per quel che riguarda gli zoonimi, gli esempi — si tratta sempre di forme suffissate — sono numerosi. Mi limiterò a citarne alcuni:¹⁹ [pupu'reɖɖu], [pubu'rittʉ] 'farfalla' [bu'bbuʃu] 'specie di lumachina, [baba'uɖɖu, babba'udu] 'generico per piccoli animali (ape, vespa, farfalla); [babba'uru] 'id.', con suff. probabilmente prelatino; [babba'uda] 'ragno dalle lunghe zampe'; [babba'utʃu], [babba'utu] 'insetto, bestiolina, generalmente nera'; [bubbu'rinku] 'id'; [babba'sori], [bobbo'rutʃi] 'millepiedi'; [babbi'rɔɖɖa] 'piccola cavalletta'; [baba'ʝola] 'coccinella'; [babba'llisku] 'farfalla'; [ba'bara] 'limaccia, lumaca senza guscio'; [babba'luka, babba'lɔka, babba'luyɔ] 'id.'; [papa'rottʉ, paba'rottʉ, babba'rottʉ] 'pipistrello'; [bobo'rottʉ, babba'rottʉ, babba'rottʉ] 'bestiolina nera, blatta'; [bobo'rottʉ] 'grillo-talpa'; [babba'rotsi] 'animaletto qualunque considerato come nocivo'; [babbajɔ'tsɛɖɖa, babba'ssau, babba'saju] 'blatta'; [bobbori'ssina] 'formica': [bobo'riyɔ] 'forfecchia'; [bibbi'ʝɔra] 'cicala', ecc.

Le formazioni fonosimboliche sono spesso accompagnate da uno specificatore che manifesta una seconda motivazione. Le troviamo, associate ad altri zoonimi o a designazioni di altri referenti, anche in parole composte: ['bau ma'tsoni] 'grillotalpa' «bestiolina + volpe», [babba'kɔra] 'specie di lumacone' («bestiolina + corno») o in sintagmi come [ba'bboi de 'zɔli] 'cerambice' («bestiolina del sole»), [ba'bboi de 'zantu dʒu'anni] 'coccinella' («bestiolina di San Giovanni»), [ba'bboi de 'ʒentu 'βɛizi] 'millepiedi' («bestiolina dai cento piedi»), [ba'bboi de 'ʝɔzʉ] «bestiolina del formaggio», [bo'bboi mo'tʃomini] 'grillotalpa' («bestiolina ammazza uomo»), ecc.

Forme simili sono frequenti nel dominio romanzo e anche in altri domini linguistici: emiliano *bubarina*, siciliano [pa'puttsa], lombardo ['bau dla

18. Nel dominio bantu il lessema *bùlu* traduce l'immagine di rotondità: ciluba *lubùlubùlu* 'ape' («la tonda») (Kutangidiku, 1995).

19. La maggior parte degli esempi, purtroppo non localizzati, figurano nei dizionari già segnalati e, soprattutto, nel dizionario di Puddu.

ma'dɔnɐ] («bestiolina della Madonna») per 'coccinella', toscano (Versilia) *babòlo*, *bobòlo* 'qualunque tipo di coleottero nero, siciliano *babbùciu* 'specie di lumachina' (< ar. babbūš); occitanico ['bobo], [ba'bɔla], ['bobo merda'sjɛro] 'scarabeo stercoraro', *boba lusenta* 'lucciola'; francoprovenzale [lɛ 'bɔʃe dal 'fen] 'id.', *bavot*, 'insetto nero, blatta'; albanese *boboritsa*, *bobóli* 'blatta'; bulgaro *bubuliga* 'id'; malti *bebbux* 'lumachina', ecc.

Come già segnalato, gli stessi p.less. si ritrovano in diverse designazioni di esseri fantastici, di spauracchi dei bambini o dello spaventapasseri:²⁰ capita anche che questi ultimi e un animale (generalmente un insetto) siano designati con una stassa parola. Il chè non stupisce conoscendo il posto che occupa l'animale in una visione primitiva del mondo in diverse mitologie. Potrei ricordare, per esempio, la mitologia *lubà* in cui il primo essere vivente creato da Maweja Nangila (Dio) era un insetto, la 'cavalletta-jena' *Tshimungu*, antenata di tutti gli animali della terra (Kutangidiku, 1995, II, p. 234). Nella lingua *lubà*, per altro, un tipo di cavalletta è chiamato *mujàànyi*, *mushàànyi* o *mujààngi* 'il fantasma': abita nel cuore della foresta, universo che riunisce le forze del male, dove si pensa che abiti anche l'animale: per questa ragione non lo si mangia. Si potrebbero ricordare anche le religioni totemiche per le quali, ogni clan, ogni tribu o ogni etnia vive sotto la protezione di un animale-totem, elemento cosmogonico, sorta di divinità tutelare, con la quale gli uomini creano dei veri vincoli di parentela (Kutangidiku, 1995, I, p. 188). Senza dimenticare, in epoca storica, il ruolo degli animali sacri nell'universo culturale dei popoli dell'antichità (si pensi allo scarabeo o all'ape presso gli antichi Egizi o alla farfalla che, nella Grecia antica, aveva la stessa designazione dell'anima). L'ambivalenza 'essere fantastico' / 'animale' appare quindi come un ricordo lontano del ruolo sacro che quest'ultimo ha dovuto avere nel passato dell'uomo, ruolo che sopravvive oggi, negativamente, nell'associazione insetto-spauracchio, evocato per far paura ai bambini. Uno scadimento, in fondo, che ricorda quello della divinità femminile primordiale del paleolitico, madre della natura e di tutti gli uomini, protettrice degli animali, il cui ricordo sopravviverebbe in tutte le designazioni di animali o di fenomeni naturali che comportano nomi come 'nonna, antenata, vecchia', e questo in diversi domini linguistici.²¹

20. Su questo fenomeno vedi, fra gli altri, Nocentini (1994), che da numerosi esempi rilevati in diversi gruppi linguistici donne de nombreux exemples pris à différents groupes linguistiques. A titolo d'esempio citerò l'albanese *Bubë* 'spauracchio, scarafaggio, baco da seta'; il neogreco *babúls*, *bubúlas* 'spauracchio' 'scarafaggio', il ceco *bubák* 'spauracchio', il serbo-croato *buba* 'baco da seta, insetto' o ancora, per le parlate italo-romanze, il friulano *bobò* 'spauracchio, insetto', il toscano *bóbo* 'id.', il piemontese *babója* 'spauracchio, verme', ecc.

21. Per queste designazioni rinvio ai diversi lavori di M. Alinei sull'analisi motivazionale. Per una sintesi, si veda soprattutto Alinei, 1996, capitoli 17-19.

Protolessemi a struttura:

/ occl. velare (k, g) + a, o, u /

cac/coc/cuc
gag/gog/gug

Sono frequenti negli zoonimi di molte aree romanze e anche di altri domini linguistici. È possibile che alla loro origine vi sia una motivazione fonosimbolica e onomatopeica (impressione sonora consecutiva a una percussione): Grammont (1901, p. 319) affermava che *'entre ces deux domaines, il n'y a pas de limite tranchée'*. Il significato primitivo doveva essere quello di un oggetto duro, associato anche all'idea di tondo o di arrotondato, come sembrano dimostrarlo la loro presenza in parole come il sardo [ˈkɔkkɔrɔ] 'noce', che ricorda, fra l'altro, l'italiano *còccola* 'baca, testa' (< lat. COCCUM; cf. gr. kókkos 'nocciolo di diversi frutti'; DEI: 994); il napoletano *còccola* 'guscio di noce; il romagnolo *cocla* 'id.'; l'aragonese *coca* 'id.'; il portoghese trasmontano *cócora* 'castagna cotta che ha conservato una parte della pelle';²² sardo [ku'kuja] 'piccola mandorla verde', [ˈkoku, ˈkokuru] 'cosa tonda, pietra, nodo, escrescenza della pelle'; [ko'kotsu, ko'kotu] 'riccio della castagna, [kuku'mele] 'gomma degli alberi da frutta' («c. + miele»), ecc.

Alla stessa famiglia appartengono probabilmente i p.less. che figurano in designazioni che significano 'cima' (all'origine, forse, 'cima arrotondata') come le forme sarde [ˈkukuru] 'cima, vetta',²³ o le forme derivate [kuku'rale, kuku'rile] 'proeminenza, piccola cima' immagine alla quale rinvia quella del cranio, la parte più elevata del corpo umano: [ˈkuka] e les forme derivate [ˈkukara] 'parte posteriore del cranio, nuca', [kuka'jɔne, ku'kaɛ] 'crocchia', [ˈkukura, ˈkokura] 'rotula'; [kuku'lia] 'marmitta di terracotta', [koko'rista] 'cresta del gallo', ecc.

Un'estensione alla famiglia dei continuatori di CUCULLU e di CUCUTIU 'cappuccio' (sardo ku'kuɖɖu, ku'kuθθu 'id.') è possibile e anche a quelle di certe designazioni del fungo: sardo [kuku'medɖu], francoprovenzale *cocomé* (Valle d'Aosta), portoghese *cogumelo*, catalano *cogomella* (< lat. CUCUM-EL-LUS < CUCUMA, REW, 2361).

Fra gli zoonimi rileviamo alcuni esempi: sardo [ku'kurra, ku'ɣurra] 'forfecchia, bruco', [kɔ'kɔra] 'grossa lumaca', [ko'koi] 'lumaca', [ko'koidu] 'lumachina; catalano *cuc* 'generico per verme, lombrico'; catalano e spagnolo *cuco* 'millepiedi', spagnolo *cucaracha* 'blatta', galego *coco* 'verme o qualunque animaletto'; l'occitanico *coucouro* 'maggiolino'. Parallelamente, vanno segnalate

22. Forme citate dal Wagner (DES: I, *kòkkoro*).

23. Schuchardt (1953, p. 51 e s.) pensa che questa forma è apparentata con COCHLEA. Forme simili sono attestate in Corsica, nell'Italia centro-meridionale e nei domini occitanico, asturiano e basco (Hubschmid, 1953, p. 51 e s.).

anche designazioni come lo spagnolo *coco* 'fantasma, spauracchio', il portoghese *coco* 'cauchemar, croquemitaine, cochenille'; si può pensare anche allo spagnolo *còcora* 'persona molesta en demasía' che Coromines (BDELC) considera «de origen incierto, probablemente variante de *clueca*...».

Anche in questo caso i p.less. sono spesso accompagnati, in sintagmi, da uno specificatore. Gli esempi sono numerosi: ricorderò il sardo [ku'yura] in diverse designazioni della forfecchia: [k. i o'riye] «k. dell'orecchio», [k. a 'kka] «k. a coda», [k. frut'ji'ddaða] «k. forcuta», [k. ε 'yorus] «k. dalle corna»; il catalano [kuk tə're], [kuk də 'tərə] 'lombrico, [kuk saβa'te] 'mille piedi' «k. calzolaio»; catalano *cuca de llum*, galego *coco relumbrón* 'luciolola', ma anche catalano *cuca de Sant Joan*, *cuca fera* 'animale favoloso, spauracchio'.

Ho preso qui in considerazione esempi di fonosimbolismi ben noti. Ma è chiaro che la lista potrebbe essere più lunga. Penso, per esempio, a probabili p.less. del tipo *mar/mor/mur* da ricondurre a una radice *MAR/ *MOR/ *MUR (Nocentini, 1994): come per i tipi /bo-, bu-, ba-/ di cui si è già parlato, anche questi sembrano tradurre, allo stesso tempo, l'impressione sonora prodotta dal volo di certi insetti, soprattutto notturni, ma possono essere stati anche in relazione con le 'voci' di esseri fantastici, indicando così una relazione dell'animale con l'al di là. Il dizionario IEW menziona un numero importante di esempi riconducibili a tre radici: *mōra, *mormo et *morw e che sarebbero alla base di designazioni come il ceco *mura* 'farfalla notturna, incubo'; greco *mormó* 'spauracchio' / *mórmoros*, *mírmos* 'spavento (Esichio), *mírmics*, *mírmos* (Licofrone) 'formica'; provenzale *marmau*, *marmán* 'spauracchio', bulgaro *mrava* 'formica' / *morava* 'incubo', senza dimenticare il francese *cauchemar* 'incubo'. A queste forme posso aggiungere diverse designazioni della farfalla, segnalate da Vazny (1955): ceco *mora*, *kanimura*, *zmore*, *morka*, *sanimorka*, *ratismorskà*, *slepa mara*; tedesco. *Mahr*, *Nachtmahr* 'falena', ecc.

Molto vicina a questa famiglia è quella delle designazioni a p.less. *mom/mum*, frequente nelle varietà romanze in zoonimi relativi a piccoli animali ma anche, ancora una volta, a esseri fantastici o a malattie:²⁴ sardo *mummùsulu* 'bestiolina notturna, puzzolente (non identificata), specie di mosca', *mumusù* 'grossa mosca', *mumuleu* 'specie di ape (*Xylocopa violacea*)', *mummutzu*, *mumuche* 'calabrone' *mùmulu* 'gruppo d'insetti, sciame d'api', *mumucconi* 'maggiolino', *mummuddeu* 'fantasma (Orgosolo)

24. Questi p.less. sono frequenti nella toponomastica prelatina della Sardegna (Paulis, 1987): *mammone*, *mamojada*, *mamuntanas*, *mammucada*, *mamusa*, *mamuturu*, *mumosa*, *mumusari*...

(*mumm-* + Dio?), *mommoi* 'pidocchio, spauracchio', *mammoi* 'spauracchio', *mummuggione*, *mumujone*, *momonissa* 'turbine di vento', *mummuttone*, *mammuttone* 'maschera di carnevale, spaventapasseri', *mamudinu* 'diavolo', *mamuttu*, *mamuccu* 'notte nera, oscurità che fa paura', *mammurolu* 'orzaio-lo'; *mumunzolu* 'vaiolo', forse anche *mommia* nell'interiezione *oja mommia!* 'che disgrazia!'; vedi anche: calabrese *mommu*, *mammune*, *mammau*, *mammarrutu* 'spauracchio' (Rohlf), siciliano *mammuni* 'id.' (Traîna), napoletano *mammone* 'id.' (D'Ambra), italiano *gatto mammone* 'spauracchio', Italia centro-meridionale (ALI) *mamoccio* 'spauracchio, spaventapasseri', catalano *momaracu* 'spaventapasseri' (Griera), ecc.

Penso anche a una interessante famiglia di zoonimi sardi a p.less. *tili* / *tsili* / *θili* / *tsiri* che possono figurare all'iniziale o anche in finale di parola, formazioni che potrebbero essere di origine fonosimbolica: *tilicherta*, *tiligherta* 'lucertola', *tilipirche*, *tsilibriccu*, *pibintsili*, *bibitsiri* 'cavalletta', *tilibbu*, 'ramarro, lucertola, tarantola' (Espa, 1999), ge'co', *tilicucu*, *tirigugu*, *tiligna*, *tilingione*, *tilingrone* 'lombrico, ascaride', *tilimuru* 'limaccia dei muri' (Espa, 1999), *thilicuccu* 'gongilo, lumacone nudo' (Espa, 1999), *tilipedde* 'pipistrello', *tilibriu* 'gheppio, grillaio, falco; pipistrello; cavalletta; moscerini; bambini irrequieti' (Espa, 1999), *thilibriu* 'insetto alato (in generale), ge'co' (Cabras, 2003), *tiloria*, *tioria* 'gheppio'. Aggiungerei anche il termine *tilicca*, *tiricca* che designa un piccolo dolce a forma di anello, che potrebbe richiamare l'immagine di un animaletto vermiforme. Il significato primitivo di questi p.less. ci sfugge. Il Wagner (1950, p. 285) li interpreta come dei prefissi simili a quelli del berbero, ma non esclude neppure che si tratti di forme onomatopeiche: la loro ripartizione geografica, generalizzata a tutta l'isola, non confermerebbe però la loro interpretazione come relitti di un sostrato sardo-libico. L'interpretazione data da M. Alinei (1984) e che, recentemente è stata ripresa da Blasco Ferrer (2001), secondo la quale si tratterebbe di zoonimi parentelari, non regge a un'analisi approfondita. Per Alinei, l'elemento *ti-* deve essere interpretato come una forma ridotta di *tiu* o *tia* 'zio, zia': quindi una forma come *tilicherta*, per esempio, significherebbe 'zia licherta'... Dirò solo che, lo stesso fatto di una generalizzazione delle forme a tutte le parlate dell'isola, è già in contrasto con l'osservazione fatta dallo stesso Alinei sul carattere abbastanza sporadico degli zoonimi parentelari, e questo in tutte le aree europee. D'altra parte, una semplice osservazione sul fonetismo sardo, dovrebbe escludere la possibilità di aferesi della vocale finale di *tiu/tia* in questi supposti sintagmi, come invece sarebbe possibile in aree italiane meridionali. In sardo *zia Luisa* 'zia Luisa', *ziu Licheri* 'zio Licheri' non saranno mai pronunciati **zi Luisa* o **zi Licheri*. E possibile, invece, che questi p.less. siano da ricondurre a certe caratteristiche degli animali e forse all'espressione della dimensione, col significato generico, nel

nostro caso, di 'bestiolina': la vocale *i* è spesso utilizzata, in numerose lingue del mondo, per indicare una dimensione piccola. In quechua, per esempio, si rilevano i lessemi *ch'i*, *chiri*, *ch'iri*, *ch'ili*, *ch'iuca* 'vespa', *chiri*, *ch'iri* 'piccoli animali, mosche, specie di tafano', *ch'iripa* 'formica', *ch'ilipu* 'cavalletta', ecc. (Obando Montes, 2004). Nel dominio bantu e, in particolare, presso gli Ambala, i Luba e i Mbaganyi, si rileva, come generico per gli insetti, *diishi*, *lwishi*, *ciishi* con una radice *-ishi* che significa, allo stesso tempo, il silenzio primordiale della creazione²⁵ e il rumore degli insetti: le designazioni sembrano quindi presentare una motivazione onomatopeica associata a un'altra motivazione che prende in considerazione la dimensione. Per ritornare al sardo, il significato di 'piccolo (animale)', rafforzato dalla ripetizione, potrebbe essere confermato dalla presenza degli stessi p.less. *tili/tiri* anche al di fuori degli zoonimi: *tilibizu* 'coserella' (Spano, 1998); '*cosighedda de nudda, de pagu contu*' (Spano, 1998) *tilipio* 'pulviscolo che si solleva quando si trebbia sull'aia', *tirinu* 'piccola vena d'acqua', *thilipriche* 'verruca, piccola escrescenza cutanea' (Espa, 1999), ecc. E possibile che, più tardi, lo stesso p.less. sia stato esteso anche a designazioni di animali più grandi, volanti, mangiatori di insetti soprattutto. Va aggiunto che, ancora una volta, quest'ultimo si ritrova nella designazione di un essere fantastico, chiamato *tilioca* 'mulinello, vortice di vento; demone femminile che presiede al vento; essere meraviglioso e fantastico' (Espa, ibid.), definito anche *sa mama de sor bentos* 'la mamma dei venti' o un 'cattivo vento' (Puddu, 2000) e che inoltre, come i p.less. precedenti, è abbastanza presente nella toponomastica prelatina della Sardegna (Paulis, 1987):²⁶ il chè confermerebbe la sua origine antica.

La lista degli zoonimi d'origine fonosimbolica resta aperta...

Gli atlanti linguistici sovranazionali possono offrire una visione globale di queste formazioni e, in particolare, della loro distribuzione areale e della loro frequenza (in percentuale) rispetto all'insieme degli zoonimi.

La carta I-52 dell'ALE (I, 5) sulle designazioni europee della farfalla di origine fonosimbolica (Contini, 1996) fornisce interessanti informazioni riguardo alla loro ripartizione geografica. Più particolarmente, essa rivela

- la loro presenza in tutti i gruppi linguistici dei *fila* europei;
- la loro assenza, o il numero ridotto di attestazioni, in certe aree e, in particolare, nelle varietà dialettali del dominio germanico (Austria, Germania, Olanda, Danimarca, Gran Bretagna) e in alcune aree romanze (Spagna, Romania). Le parlate di queste regioni conoscono designazioni che possono

25. «Lorsque le Verbe de Maweja Nangila (Dieu) engendra la première créature: un insecte» (Kutangidiku, 1995, II, p. 234)

26. *Tilipera*, *tilidanu*, *tilinchis*, *tiliò*, *tiliestri*, *tiliè*, *tilini*, *tilisai*...

essere ricondotte ad altre motivazioni (caratteristiche fisiche dell'insetto, come il pulviscolo delle ali, il suo volo particolare, oppure tratti che rilevano della religione popolare, delle credenze, ecc.), alle quali sono dedicate tre altre carte. Non si può escludere però che, anche in queste aree, designazioni fonosimboliche più antiche siano esistite e che, più tardi, siano state sostituite da designazioni a motivazione più concreta: l'ipotesi sembra plausibile se si osserva la ripartizione areale dei fonosimbolismi, conservati soprattutto in regioni periferiche.

Le analisi lessicali pubblicate nell'ALiR (vol. 2a) e alcune altre destinate ai due volumi seguenti (2b e 2c), relative agli zoonimi romanzi, forniscono indicazioni più precise sulla loro frequenza nelle diverse aree.

La carta che presento in questa mia relazione, come nel caso precedente, mostra una ripartizione areale ineguale di queste formazioni la cui frequenza, per 21 animali presi in considerazione, può variare da 0 a 7 (33,3 %) percentuale, quest'ultima, relativamente importante.²⁷ Si noterà prima di tutto che diverse aree sono povere in designazioni fonosimboliche: alcune non conoscono nessuna attestazione (diversi punti al sud dell'area italo-romanza) o una sola occorrenza; altre, fra le quali i domini portoghese, spagnolo (con rare eccezioni) e romeno, vaste aree gallo-romanze e italo-romanze, ne presentano due.²⁸ Altre ancora, meno estese, sono caratterizzate da un numero più elevato di fonosimbolismi (3-4): le ritroviamo nel nord-ovest e nel nord-est del dominio spagnolo; in una parte del dominio galego; nel nord del dominio catalano; all'ovest del dominio occitanico; in varietà reto-romanze; nel nord-ovest e nel nord-est dell'Italia, in alcune regioni dell'Appennino ligure-toscano, dell'Emilia, del centro della penisola e in Sardegna. Infine, alcune aree conoscono la percentuale più alta di attestazioni (5-7). Si tratta di un'area galega che si prolunga, verso est, in area leonese (con un numero elevato di creazioni fonosimboliche); di una regione pirenaica situata sui due versanti della catena, dove sono in contatto le parlate catalane e aragonesi, al sud, e quelle occitaniche al nord; di un'area gallo-romanza, punto d'incontro di parlate occitaniche (guascone) e d'oïl (charentais); di un'area reto-romanza; di tre aree italo-romanze (una nel Veneto, una nell'Appennino ligure-toscano e una nel cuore della Toscana) e infine dell'area centro-orientale della Sardegna (qui, con un massimo di sette). Questi risultati, si intende, non hanno un valore definitivo: la pubblicazione dei volumi 2b e 2c dell'ALiR, con la presentazione e l'interpretazione dei dati relativi alle designazioni di una settantina di animali, permetterà di avere una visione più precisa. Ma, fin d'ora, alla luce

27. Per le formazioni fonosimboliche abbiamo adottato la 'classificazione globale' presentata nelle pagine precedenti.

28. La carta presenta solo i risultati con frequenze superiori a 2.

di questi primi dati, sembra apparire una prima tendenza: i fonosimbolismi conoscono una maggiore frequenza in aree ben note per il loro conservativismo linguistico: penso, in particolare, all'area centro orientale della Sardegna.²⁹

Ci troviamo così confrontati al problema della classificazione cronologica delle motivazioni.

Vista la ripartizione geografica dei protolessemi, ma anche la loro presenza in designazioni di esseri fantastici, di malattie e negli strati più antichi della toponomastica, sono personalmente convinto che le formazioni fonosimboliche rappresentano, cronologicamente, un livello profondo in una stratigrafia relativa delle motivazioni. L'ipotesi merita d'essere verificata estendendo il lavoro di sintesi anche agli altri tipi di motivazione e, in particolare, a quelle che si ricollegano a tratti socio-culturali (zoonimi parentelari, tabuismi, antropomorfismi a carattere religioso, ecc.) (Alinei, 1996, cap. 18-19) per verificare se, per gli stessi animali, esiste una correlazione fra la ripartizione geografica e la frequenza dei fonosimbolismi e di queste ultime che possono essere considerate anch'esse come 'antiche', anche se una loro cronologia interna appare evidente.

Come si vede, gli obiettivi della geolinguistica non cessano di allargarsi. A partire dalla ricchissima Banca-dati dialettali disponibile, l'ALE e l'ALiR hanno intrappreso un lavoro di sintesi per le designazioni di ogni referente: ciò costituisce senza dubbio un gran passo in avanti. Ma già si manifesta la necessità di intraprendere delle sintesi di sintesi, per analizzare la ripartizione geogra-

29. Delle ricerche condotte in altri domini linguistici arrivano a conclusioni simili. Segnalo, per esempio, i lavori di Kutangidiku (1995, p. 450 e s.) sulle lingue bantu del Congo che prendono in considerazione le designazioni di diverse centinaia di animali (soprattutto insetti). L'autore, anche se rileva una frequenza relativamente bassa per le forme di origine fonosimbolica probabile, costata però che, sulle sei varietà del dominio linguistico esplorato, la maggior parte di queste designazioni è concentrata nella varietà Lubà e che invece esse sono totalmente assenti nella varietà bushoong. I Bushoong, di cultura più profondamente influenzata da pratiche magico-religiose, sarebbe più vicino al proto-bantu parlato nel territorio d'origine ('*la grande eau*'), ipotesi confermata anche dall'archeologia. I Lubà, invece, verrebbero dalle terre d'immigrazione dei proto-bantu (nell'est africano [?]) occupate dopo l'abbandono del territorio primitivo. La varietà Bushoong mostra una frequenza più alta delle motivazioni ontologiche (38 % del totale) e, in particolare, delle designazioni motivate dalla religione e dalle credenze popolari, da pratiche magico-religiose e dalla medicina popolare; numerosi sono anche gli antropomorfismi sacri e iniziatici e i nomi d'origine tabuistica. La varietà Lubà presenta una frequenza più bassa per le designazioni ontologiche, rispetto al caso precedente (26 %), con una percentuale più elevata per le forme motivate dalla mitologia. Le due varietà presentano invece una stessa frequenza per le designazioni d'origine totemica o che rilevano dalle tradizioni popolari. La maggiore percentuale di fonosimbolismi nella varietà Luba può far pensare che si tratti di formazioni antiche quanto quelle motivate dalle credenze e dalla religione popolare: il che confermerebbe il carattere arcaico dei primi in una cronologia relativa delle motivazioni.

fica e la frequenza relativa delle motivazioni, tratti, questi ultimi, che potranno contribuire a una nuova caratterizzazione delle diverse aree romanze.

Questa nuova esigenza sarà presa in considerazione nello sviluppo futuro dell'*Atlante Linguistico Romano*.

RIFERIMENTI BIBLOGRAFICI

- ALE = *Atlas linguarum Europae*. Vol. I, fasc. 1-4. Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1983-1990.
 — Vol. I, fasc. 5. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1997.
 — Vol. I, fasc. 6. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2002.
- ALESSIO G. «Raddoppiamento normale in presunte voci del sostrato mediterraneo». *Studi Etruschi*, 17 (1943), p. 227-235.
- ALG = SÉGUY, J. *Atlas linguistique de la Gascogne*. Avec la collaboration de J. Allières et Xavier Ravier. Vol. I-VI. Paris: CNRS, 1954-1976.
- ALINEI, M. «Arc-en-ciel». In: ALE, I, 1 (1983), carte 6-9; commento, p. 47-80.
 — «Belette». In: ALE, I, 2 (1986), carta 28, commento, p. 145-224.
 — «Principi di teoria motivazionale (iconimia) e di lessicologia motivazionale (iconomastica)». In: *Atti del XXo Convegno della SIG*. Chieti-Pescara, 1995.
 — *Dal totemismo al cristianesimo popolare: Sviluppi semantici nei dialetti italiani ed europei*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 1984.
 — «Aspetti teorici della motivazione». *Qsem*, XVII / 1 (1996), p. 7-17.
 — *Origini delle lingue d'Europa*. Vol. I: *La teoria della continuità*. Bologna: Il Mulino, 1996.
- ALINEI, M.; BARROS-FERREIRA, M. «Coccinelle». In: ALE, I, 4 (1990), carte 42-44, commento, p. 99-199.
- ALiR = *Atlas linguistique roman*. Roma: Centre de Dialectologie de Grenoble: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, I (1996), IIa (2001).
- ALRM = POP, S. *Micul Atlas linguistic român*. Sub conducerea lui S. Puscariu. Partea I, vol. I-II. Cluj; Sibiu; Leipzig: Museul Limbii Române din Cluj, 1938-1942.
 — Nouvelle éd. Vol. I. Louvain, 1962.
- ANDRÉ, J. *Les mots à redoublement en latin*. Paris: Klincksieck, 1978.
- BDELC = COROMINES, J. *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. 3e ed. Madrid: Gredos, 1973.
- BLASCO FERRER, E. «Etimologia ed etnolinguistica: zoonimi parentelari e totemismo in Sardegna». *QSem*, XXII (2001), p. 187-214.
- BRANDSTETTER, R. «Die Reduplication in den indianischen, indonesischen und indogermanischen Sprachen». In: *Beilage zum Jahresbericht der Luzerner Kantonschule*, 1917.
- CABRAS, G. M. *Vocabolarium baroniesu*. Torino: Trauben, 2003.
- CALAME-GRIAULE, G. «Des insectes et des hommes. Essai d'analyse sémantique des noms d'insectes dogon». In: *Ethnologiques: Hommages à Marcel Griaule*. Paris: Hermann, 1977, p. 4-17.

- CASU, P. *Vocabolario sardo logudorese-italiano*. A cura di Giulio Paulis. Nuoro: Ilisso, 2002.
- CHASTAING, M. «Des sons et des couleurs». *Vie et Langage*, 112 (1961), p. 358-365.
- L'opposition des consonnes sourdes aux consonnes sonores et muettes: a-t-elle une valeur symbolique ?». *Vie et Langage*, 1947 (1964), p. 367-370.
- «Dernières recherches sur le symbolisme vocalique de la petitesse». *Revue Philologique*, 155 (1965), p. 41-56.
- CONTINI, M. «Papillon». In: ALE, vol. I, 5 (1996), carte 52-55, commento, p. 147-193.
- DEI = BATTISTI, C.; ALESSIO, G. *Dizionario etimologico italiano*. Firenze: Barbera, 1950-1957. 5 v.
- DES = WAGNER, M. L. *Dizionario etimologico sardo*. Heidelberg: Winter, 1960-1964.
- E. M. = ERNOUT, A.; MEILLET, A. 4a ed. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck, 1985.
- ESPA, E. *Dizionario sardo italiano dei parlanti di lingua logudorese*. Sassari: Delfino, 1999.
- FARINA, L. *Bocabolariu sardu nugoreso-italianu, italiano-sardo nuorese*. Nuoro: p. l. r., 2002.
- FISHER-JØRGENSEN, E. «On the universal character of phonetics symbolism with special référence to vowels». *Studia Linguistica*, 32 (1978), p. 80-90.
- FONAGY, I. *La vive voix: Essais de psycho-phonétique*. Paris: Payot, 1983.
- GENETTE, G. *Mimologiques*. Paris, 1976.
- GONDA, J. «The Fonctions of Word Duplication in Indonesian Languages». *Lingua*, 3 (1950), p. 170-197.
- GRAMMONT, M. «Onomatopées et mots expressifs». In: *Trentenaire de la Société pour l'étude des langues romanes*. Montpellier, 1901, p. 261-322.
- HUBSCHMID, J. *Sardische Studien*. Bern: Francke, 1953.
- IEW = POKORNY, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern; München, 1959.
- JAKOBSON, R.; WAUGH, L. *La charpente phonique du langage*. Paris: Les Editions de Minuit, 1980.
- JESPERSEN, O. *Nature, évolution et origines du langage*. Paris: Payot, 1976.
- KUTANGIDIKU, T. *La motivation dans la création lexicale dans les noms des petits animaux chez les Bantu du Zaïre* [Thèse de doctorat]. Grenoble: Université Stendhal. Centre de Dialectologie de Grenoble, 1995. 3 v.
- LILLIU, G. *La civiltà dei Sardi, dal neolitico all'età dei nuraghi*. ERI, Edizioni Rai Radiotelevisione Italiana, 1975.
- MADDIESON, I. *Pattern of sounds*. Cambridge; London; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- MASTRELLI, C. A. «L'origine longobarda dell'italiano Farfalla». *Archivio Glottologico Italiano*, 67 (1982), p. 114-135.
- NEWMAN, S. S. «Further Experiments in Phonetic Symbolism». *American Journal of Psychology*, 45 (1933), p. 53-75.
- NOCENTINI, A. «Le radici IE. *MOR-/MORM- e *BU-/BUB 'spauracchio' e il sistema fonologico indoeuropeo». In: *Miscellanea di studi linguistici in onore di Walter Beldardi*. Roma, 1994, p. 399-415.

- OBANDO MONTES, J. L. «La motivation dans la création lexicale en domaine quechua. Désignations des insectes volants». *Géolinguistique*, 9 (2004), p. 25-59.
- OEHL, W. «Elementare Wortschöpfung: *papilio-fifaltra-farfalla*». In: *Miscellanea linguistica dedicata a Hugo Schuchardt*. Genève, 1922, p. 75-115. (Biblioteca dell'Archivum Romanicum)
- PAULIS, G. *I nomi di luogo della Sardegna*. Sassari: Delfino, 1987.
- PITTAU, M. *Dizionario della lingua sarda, fraseologico ed etimologico*. Vol. I: *Sardo-italiano*. Cagliari: Gasperini, 2000.
- PLATON. *Protagoras, Euthidème, Gorgios, Menxène, Ménon, Cratyle*. Paris: Flammarion, 1967.
- PUDDU, M. *Ditzionariu de sa limba e de sa cultura sarda*. Cagliari: Condaghes, 2000.
- REW = MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1935.
- SAHLINS, M. «Colors and Cultures», *Semiotica*, 16 (1976), p. 1-22.
- SAMARIN, W. «Determining the Meanings of Ideophones». *Journal of West African Languages*, 4 (1967), p. 35-41.
- SAPIR, E. «A Study in Phonetic Symbolism» [1929]. In: MANDELBAUM, D. G. [ed.]. *Selected writings of Edward Sapir in language, culture, and personality*. Berkeley: University of California Press, 1949, p. 61-72.
- SCHUCHARDT, H. *Romanische Etymologien*. Wien, 1898-1899.
- SKODA, F. *Le redoublement expressif: un universel linguistique*. Paris, 1982.
- SPANO, G. *Vocabolariu sardu-italianu*. A cura di Giulio Paulis. Núoro: Ilisso, 1998. 2 v. [1a ed., Cagliari: Tipografia Nazionale, 1851]
- *Vocabolario italiano-sardo*. A cura di Giulio Paulis. Núoro: Ilisso, 1998. 2v. [1a ed., Cagliari: Tipografia Nazionale, 1852]
- TERRACINI, B.; FRANCESCHI, T. *Saggio di un Atlante linguistico della Sardegna*. Torino: Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, 1964.
- THUN, N. *Reduplicative words in English*. Uppsala; Lund: C. Bloms, 1963.
- VALLIER, D. «Le problème du vert dans le système perceptif». *Semiotica*, 26 (1979), p. 1-14.
- VAZNY, V. *O Jménech motyli ve slovenskych narecih*. Bratislava: SAV, 1955.
- WAGNER, M. L. *La lingua sarda: Storia, spirito e forma*. Berna: Francke, 1951.

TAULA RODONA

PRESENTACIÓ

Ramon Sistac
Institut d'Estudis Catalans

Aquest matí, quan sentia la intervenció del doctor Badia sobre les intermitències de la seua relació amb la dialectologia, m'ha vingut al cap que potser és la dialectologia qui ens «fa el salt», se'ns amaga i se'ns escapa. La dialectologia ha estat força inconstant. És un fet que, durant més d'un segle d'estudis i treballs, ha experimentat notables canvis de ritme: ha crescut, ha estat de moda, ha caigut fins a cert punt en l'oblit, ha tingut inflexions internes i externes. D'entre les internes, podríem parlar de l'aparició de la *geolingüística* com a mètode i com a disciplina o, molt més recentment, de l'arribada del que anomenem *noves tecnologies*, que també l'han somoguda i revolucionada. Des del punt de vista extern, podríem fer esment de les tendències que, durant la segona meitat del segle xx, han regit la *lingüística descriptiva* i, molt més recentment encara, de l'adveniment de la *sociolingüística* i la *pragmàtica*.

Arribats ací, penso que és un bon moment per a encetar una reflexió de conjunt, a partir de persones que s'han atansat a la dialectologia des de diferents perspectives i preses de posició. Hem organitzat aquest debat a partir de tres preguntes que, si ho considereu així, potser són una mica retòriques, perquè són les preguntes que més o menys tenim tots al cap:

a) Quin ha estat el desenvolupament, o com valoren els participants el desenvolupament de la disciplina al llarg d'aquest segle llarg de vida.

b) Quines possibilitats li veuen en el moment actual i, sobretot, amb vista a un futur proper.

c) Finalment, com pensen que els canvis socials i, de retruc, els canvis lingüístics operats en les diverses comunitats lingüístiques poden afectar el decurs o el desenvolupament futur de la dialectologia.

Primerament, haig d'excusar la presència del doctor Jordi Colomina, de la Universitat d'Alacant, qui per motius de salut no hi pot ser present. I, tot seguit, us presento els altres components de la taula rodona. Per ordre de col·locació: el doctor Manuel González González, catedràtic de l'Àrea de Filologia Romànica de la Universitat de Santiago de Compostella i membre numerari de la Real Academia Galega, on desenvolupa actualment les funcions de secretari i, a més, de director dels seminaris de Lexicologia Gallega i de Sociolingüística; és també membre del comitè de redacció de l'*Atlas linguistique roman*, membre de l'Instituto da Lingua Galega i un dels autors de l'*Atlas lingüístico galego*. Miquel Àngel Pradilla Cardona és professor de la Universitat Rovira i Virgili, forma part del grup de recerca Llengua, Estructura i Ús, és autor de publicacions molt diverses sobre sociolingüística, dialectologia i filologia, moltes de les quals se centren en l'àrea dialectal tortosina o valenciana septentrional, d'on ell procedeix. Joaquim Viaplana Lleonart ha estat professor a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Universitat de Reading (Anglaterra) i és actualment professor de la Universitat de Barcelona; ha treballat en lingüística descriptiva, en fonologia i morfologia i, a part de diverses publicacions sobre dialectologia —concretament, en té una que es titula precisament així: *Dialectologia*—, és director i responsable de la xarxa temàtica Variació Lingüística. Dialectologia, Sociolingüística i Pragmàtica i també responsable del Grup d'Estudis de la Variació.

TAULA RODONA

SOBRE LOS MÉTODOS EN LA DIALECTOLOGÍA ACTUAL

Manuel González González
Universidad de Santiago

En primer lugar, quiero agradecer a los organizadores la invitación que me han cursado para participar en esta jornada filológica, especialmente por tratarse de un acto que gira alrededor de la figura del querido profesor Antoni Badia i Margarit, en el que admiro no sólo sus extraordinarias contribuciones en el ámbito de la dialectología y de la lingüística en general, sino también su coherencia vital y su compromiso inequívoco en tiempos difíciles con la defensa de la lengua y la cultura de su pueblo.

1. VALORACIÓN DE LA EXPERIENCIA ACUMULADA DE MÁS DE UN SIGLO

La geografía lingüística gozó de una época de esplendor en la primera mitad del s. xx. A la época de los grandes atlas nacionales, de los que es punto de referencia obligada el *Atlas Linguistique de la France* de Gilliéron, publicado en París en nueve volúmenes entre 1902 y 1910, siguió otra de preocupación especial por los atlas de pequeños dominios, que, dado que se ocupaban de un espacio geográfico más reducido, permitían el establecimiento de una red de puntos más densa y en general una mayor precisión en el estudio de los hechos dialectales.

Podemos considerar prototipos de los grandes atlas nacionales, dentro de la Romania, además del *Atlas linguistique de la France* (ALF), que es la gran obra fundacional, el *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (AIS), el *Atlas lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI), el *Atlasul lingvistic român* (ALR) y el *Atlante linguistico italiano* (ALI).

Dentro de los atlas de territorio de extensión reducida debemos distinguir los que se ocupan de un dominio lingüístico completo, como es el caso del

Atlas lingüístic del domini català o del *Atlas lingüístico galego*, de los que se ocupan de un territorio que no constituye un dominio lingüístico completo (entre los que ocupa un lugar de privilegio la serie de los atlas regionales de Francia, de España o de Rumanía).

El desarrollo del estructuralismo y del generativismo provocó que el foco de interés de la lingüística se centrase fundamentalmente en el estudio del sistema, relegando a un segundo plano la preocupación por la realidad de las hablas. El estructuralismo y el generativismo se desarrollaron en su primera época mirando principalmente a los modelos estándares de las lenguas, y tardaron cierto tiempo en asumir como objeto de estudio la realidad plurisistemática de las lenguas históricas. La dialectología tardó en incorporar con decisión los nuevos métodos, aunque no faltaron loables iniciativas aisladas que no consiguieron arrastrar a la gran masa de dialectólogos. Lo cierto es que, por estas y otras razones, la dialectología pasó a ser considerada en ciertos ámbitos como una rama decadente de la lingüística, anquilosada en el pasado y poco abierta a las nuevas corrientes.

Y aunque es cierto que la dialectología tradicional pecó en determinado momento de cierto inmovilismo y que le han faltado reflejos para adaptarse con flexibilidad a los nuevos métodos, ello no es óbice para reconocer que la dialectología tradicional en general, pero de manera muy especial la geolingüística, desempeñó un papel mucho más importante del que a veces se le reconoce:

— Los atlas lingüísticos han permitido tener un conocimiento global de la diversidad de los dialectos que coexisten en una lengua, y ver su distribución en el espacio.

— Han fornecido un material importantísimo para el conocimiento de la historia de las lenguas y de los pueblos (lengua como depósito de experiencias históricas).

— Importancia para el estudio de la gramática histórica y de la etimología (en un estado sincrónico de la lengua perduran restos correspondientes a etapas históricas pasadas).

— Importancia para el conocimiento de la cultura material y espiritual de una comunidad (sobre todo a partir del momento en que se incorporó la etnografía a los atlas lingüísticos).

— Importancia para la lexicografía. No es desdeñable el número de voces y de nuevas acepciones que pasaron de los atlas lingüísticos a los diccionarios.

— La información proporcionada por la geografía lingüística ha tenido mucha importancia en el establecimiento de los estándares de algunas lenguas emergentes en proceso de normalización.

— Influencia en el reconocimiento, por parte de la lingüística general, de la realidad plurisistemática de las lenguas culturales.

Pero, al lado de estos elementos positivos, debemos saber reconocer una serie de lagunas, que han dejado en esta disciplina un cierto estigma que afortunadamente en los últimos años se está logrando superar. Entre estos elementos negativos podemos señalar:

— Dirigir la mirada más hacia el descubrimiento del arcaísmo que hacia la descripción objetiva de la lengua.

— Serias dificultades para adoptar los nuevos métodos de la lingüística.

— La fotografía que se transmitía no siempre era la imagen real de la lengua, sino la de uno, dos, tres o cuatro informantes. La introducción de la sociología en los casos en que se intentó, examinada con ojos de hoy, no estaba exenta de un alto grado de ingenuidad. Si repasamos la mayor parte de las obras en las que se intenta hacer un tratamiento sociológico de la variedad lingüística, en seguida nos damos cuenta de que este tratamiento carece de las exigencias mínimas de representatividad en el análisis de las diferencias según el sexo, según la edad, o según la profesión y el estatus.

2. INNOVACIONES EN LA MODERNA GEOGRAFÍA LINGÜÍSTICA

En este momento se están realizando numerosos proyectos de geografía lingüística, unos con una orientación más tradicional y otros con enfoques ciertamente innovadores.¹

Hemos de preguntarnos, pues, cuáles son las principales innovaciones que descubrimos en los proyectos que se están llevando a cabo en este momento, y que pueden caracterizar la moderna geografía lingüística frente a la tradicional.

1. Entre ellos, alguno se ocupa de todo un continente o de una familia de lenguas, como el *Atlas linguarum Europae* (ALE) o el *Atlas linguistique roman* (ALiR); otros son de carácter estatal o de zonas lingüísticas supraestatales que presentan algún tipo de unidad, como el *Atlante linguistico italiano* (ALI), el *Atlas lingüístico de España y Portugal* (ALEP), el *Atlas lingüístico e etnográfico de Portugal e da Galiza* (ALEPG). La mayoría son atlas que abarcan un territorio más restringido, que a veces se corresponde con un dominio lingüístico completo y otras con una región que presenta cierta unidad: *Atles lingüístic del domini català* (ALDC), *Atlas lingüístico galego* (ALGa), *Nouvel atlas lingüistique et ethnographique de la Corse* (NALC), *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano* (ASLEF), *Atlas lingüístico de El Bierzo* (ALBI), *Atlas lingüístico y etnográfico de la provincia de Santander* (ALES), *Atlas lingüístico y etnográfico de Castilla - La Mancha* (ALeCMan), *Atlas des côtes de l'Atlantique et de la Manche*, *Atlas linguistique du franco-provençal*, *Atlante linguistico dei laghi italiani* (ALLI), *Atlas des patois valdôtains* (APV), *Atlante linguistico ed etnografico del Piemonte occidentale* (ALEPO), *Atlante lessicale toscano* (ALT), *Atlante linguistico-etnografico regionale dell'Umbria* (ALERU), *Nuovo atlante fonetico lucano* (NAFL), *Nuovo atlante del dialetto e dell'italiano regionale* (NADIR), *Atlante linguistico della Sicilia* (ALS), *Atlante lingüístico del ladino dolomítico e dialetti limitrofi* (ALD), etcétera.

Yo diría que las principales innovaciones de la geografía lingüística actual se inscriben en dos grandes líneas: *a*) la superación de alguna de las deficiencias metodológicas detectadas en la dialectología tradicional, y *b*) el aprovechamiento de los nuevos recursos que el avance de la ciencia y de la tecnología pone a nuestra disposición. Estas innovaciones afectan a distintas fases del trabajo geolingüístico. Trataremos de examinarlas brevemente a continuación.

2.1. *La selección de los informantes*

En la dialectología tradicional se seleccionaba en cada punto un único informante, que debía reunir determinadas características (inteligencia natural, estar comprendido dentro de determinados límites de edad, ser natural del lugar, haber viajado poco, etc.), y que era considerado como un paradigma o modelo de hablante de la comunidad. Desde hace tiempo se cuestiona la existencia teórica del hablante «modelo» de una comunidad. La incorporación progresiva de la sociología a la geolingüística ha provocado un profundo cambio de perspectiva: no se trata ya de representar el habla de un informante que es considerado como prototipo del habla de una localidad, sino que se trata de obtener muestras representativas del habla de cada sector de la población.

El tratamiento sociovariacional supera la idea de la geografía lingüística tradicional que representaba el espacio lingüístico como espacio heterogéneo de puntos homogéneos. Ahora se muestra la necesidad de documentar también la heterogeneidad de cada uno de los puntos de encuesta, para ofrecer una representación dinámica de toda el área.

2.2. *La multiplicidad de respuestas*

El tratamiento sociovariacional implica la multiplicidad de respuestas dentro de cada punto. Esta multiplicidad de respuestas obliga a otro tipo de representación cartográfica en la que se tenga en cuenta el factor cualitativo (grupos sociales: sexo, edad, profesión, estatus...) y cuantitativo (peso específico de cada respuesta en la totalidad de los informantes o dentro de cada grupo). La superación de la visión estática del habla de cada punto, con la multiplicidad de respuestas que responden a variantes sociolectales, obliga a replantear el mismo soporte del atlas lingüístico y a ofrecer los datos estructurados de tal manera que se permita su utilización flexible e incluso la posibilidad de la cartografía personalizada según los intereses del usuario.

2.3. *Mayor peso de la parte gráfica*

Una de las innovaciones principales del AIS con respecto al ALF fue la incorporación de la etnografía. Aún pensando sólo en el plano estrictamente lingüístico, la etnografía es un auxiliar importantísimo para el conocimiento de una lengua. El método *Wörter und Sachen* puso de manifiesto que el conocimiento de las cosas, de las realidades, arroja frecuentemente luz también sobre el conocimiento de las denominaciones. Las ilustraciones de carácter etnográfico que aparecen en los primeros mapas son fundamentalmente dibujos y, en algunas ocasiones, fotografías de una calidad acorde con los medios de que se disponía en la época en que fueron realizados los atlas. Con el paso del tiempo fue mejorando substancialmente, en cantidad y en calidad, la contribución de la fotografía como auxiliar para la recogida de datos referidos a la cultura material y espiritual (objetos, aperos, bailes, trabajos...). La incorporación del vídeo supuso un salto cualitativo: permitió ofrecer una imagen completa de los objetos, examinados en todas sus partes y desde distintas perspectivas, y recoger actividades complejas en todo su desarrollo (una danza íntegra, la realización de un trabajo del campo...).

2.4. *Mayor peso de la grabación en audio: el camino hacia los atlas lingüísticos parlantes*

La incorporación de voz a los atlas lingüísticos fue un proceso lento y escalonado. Los primeros atlas lingüísticos eran totalmente áfonos: no presentaban ninguna muestra sonora del habla de ninguno de sus puntos. El fonógrafo y el gramófono no eran evidentemente instrumentos que facilitasen esta tarea en las condiciones en las que debían desarrollar su trabajo los encuestadores de los atlas lingüísticos de las primeras décadas del siglo xx. En estos atlas la transcripción que se ofrece de las respuestas es totalmente impresionista. Con el paso del tiempo, y estamos ya a mediados de siglo, encontramos las primeras grabaciones de etnotextos en los primitivos magnetofones de hilo. Cerca de nosotros este tipo de grabaciones aparece por primera vez en el *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, de Manuel Alvar. Progresivamente, al lado de grabaciones de etnotextos, vamos encontrando también la incorporación de la de alguna de las encuestas, hasta llegar a los atlas que optan por la grabación sistemática de todas las encuestas, lo que permite no sólo tener un testimonio documental sonoro de la realidad del habla de cada punto, sino también realizar la transcripción fonética con posterioridad en un gabinete (este es el caso, por ejemplo, del *Atlas lingüístico del domini català*).

Un avance decisivo en esta dirección lo encontramos en los atlas lingüísticos sonoros o parlantes, en los que el usuario no sólo puede ver la respuesta a una cuestión en transcripción fonética, sino que puede escuchar el sonido de la respuesta del informante. El primer atlas parlante fue el *Atlas lingüístico del ladino central y de los dialectos limítrofes* (ALD), dirigido por Hans Gobl. Otros proyectos en curso son el *Atlas linguistique parlant d'une région alpine*, desarrollado en la Universidad de Grenoble, y el *Atlante linguistico della Sicilia*.

Se han vertido en alguna ocasión críticas sobre la calidad de la señal oral transmitida en este tipo de atlas, a veces no carentes de base, pero en todo caso justificables teniendo en cuenta las circunstancias en que se desarrolla casi siempre el trabajo de campo del dialectólogo. Es evidente que, a veces, la voz resulta poco nítida y existe una excesiva presencia de ruido debido al ambiente en el que se realizaron las grabaciones. Es una dificultad difícil de superar, ya que no se trata de grabaciones realizadas en un estudio o en una cámara anecoica; pero en algunos casos la calidad podría mejorar considerablemente simplemente con el uso de micrófonos más adaptados al medio y a la finalidad de la grabación. La utilización de micrófonos unidireccionales y de baja sensibilidad contribuiría sin duda a la eliminación de muchos ruidos e interferencias producidos por el medio en el que se realiza la recogida de datos. Otra crítica que se ha realizado al módulo acústico de alguno de los atlas parlantes es que no faciliten la extracción de la señal del sonido en un formato compatible (por ej. en formato WAV), ya que una de las grandes ventajas que ofrece la incorporación de la señal acústica a los atlas lingüísticos es la posibilidad de que esta pueda ser sometida a análisis acústicos experimentales por medio de algún programa de análisis de voz. Pero, si el sistema no proporciona esta señal en un formato adecuado, este análisis o no puede hacerse o resulta dificultoso.

2.5. *La metodología motivacional y la cartografía interlingual*

Una de las novedades más importantes en los atlas lingüísticos, especialmente en los de grandes dominios, que ofrecen mapas lingüísticos elaborados e interpretados, es la incorporación de la cartografía motivacional, en la que el nivel de análisis no es el tradicional de la onomasiología, sino otro más abstracto: el de la motivación semántica.

Esta metodología fue formulada, más o menos al mismo tiempo, por Avanesov y por Mario Alinei, y se plasmó por primera vez en un atlas lingüístico en el ALE (*Atlas linguarum Europae*). La metodología motivacional ocupa un papel relevante también en el ALiR (*Atlas linguistique roman*). Este

modo de estudiar los hechos lingüísticos hace posible descubrir primitivas unidades culturales y antropológicas, que permiten echar luz sobre la distribución actual de muchos nombres de la cultura material y espiritual, que de otro modo no se entenderían. Se mostró como realmente interesante sobre todo en el análisis de las denominaciones en grandes territorios en los que existe una gran diversidad lingüística.

2.6. *La presentación de los datos*

También en la presentación de los datos se ha recorrido un largo camino. En los mapas de los primeros atlas, los datos se presentaban simplemente mediante la transcripción fonética de la respuesta sobre el espacio del mapa reservado a cada punto. Este tipo de representación, aunque garantiza una información veraz, exige un gran esfuerzo de lectura e interpretación, y no permite sacar conclusiones a primera vista sobre la distribución de las áreas del fenómeno o fenómenos analizados. La incorporación de los símbolos facilitó mucho la apreciación a primera vista de la extensión territorial ocupada por cada fenómeno, y la visualización todavía mejoró considerablemente con la incorporación del color a los símbolos. De este modo, la utilización combinada del color y de los distintos tipos de símbolos nos permiten captar con una sola mirada la extensión y repartición de las distintas áreas. La utilización de los símbolos es cada vez menos arbitraria y la elección de un tipo u otro responde generalmente a una sistemática que suele explicarse en la introducción de los atlas.

Otro aspecto digno de ser destacado en la presentación de los datos es la creciente tendencia a mostrarlos agrupados y clasificados según algún criterio. En los atlas modernos, los mapas en los que se presentan los datos en bruto son sustituidos por mapas elaborados, que exigen una estructuración y un estudio previos de los datos. Un ejemplo modélico de este tipo de atlas es el ALiR, en donde los datos aparecen clasificados según unos criterios establecidos de tipo motivacional o de carácter etimológico, pero en donde además cada mapa va acompañado de un estudio de los datos que contiene.

2.7. *La gestión de los datos*

Caminamos claramente hacia un nuevo concepto de atlas lingüístico, en el que el elemento fundamental es una base de datos geolingüística. Probablemente en un futuro próximo los atlas lingüísticos en su formato actual en papel quedarán como testimonios históricos, y serán sustituidos por grandes

bases de datos con formatos compatibles, a partir de las cuales el usuario pueda elaborar el mapa o mapas que sean de su interés, en el formato que sea de su preferencia, mediante la utilización de los programas adecuados. Y probablemente en un futuro se acordará un estándar de diseño de base de datos que facilite el intercambio de los datos de distinta procedencia y que posibilite el aprovechamiento eficiente de la información acumulada en diferentes proyectos.

Son muchos los diseños que se podrían hacer de una base de datos de este tipo, pero debería contener diversos ficheros destinados al cuestionario,² a la red de puntos,³ a los informantes,⁴ a la información propiamente lingüística,⁵ a la información prosodemática⁶ (cuando fuese pertinente), a recoger la señal acústica⁷ que permita la reproducción sonora, y a albergar los etnotextos e información etnográfica.⁸

Una base de datos con los materiales debidamente elaborados y estructurados debe permitir la cartografía automatizada de: mapas en transcripción fonética, mapas en transcripción ortográfica, mapas de lemas, mapas de raíces, mapas de étimos, mapas de afijos, etc. En fonética, posibilita el estudio acústico experimental de los datos presentes en el atlas. En morfología, proporciona un corpus impresionante de material, perfectamente clasificado, para estudiar el género, número, desinencias verbales, etc. En lexicografía, proporcionará un embrión de vocabulario dialectal a partir de las formas lematizadas. La puesta en relación con la información de etnoimagen le da una

2. En el que debería figurar información referida a: la pregunta, número de pregunta, tipo de pregunta (fonética, fonológica, morfológica, sintáctica, léxica, etnográfica), formulación de la pregunta.

3. Con información sobre: la localidad, número en la red del atlas, variedades sociométricas, variables geográficas (coordenadas, parroquia, provincia...), la ficha de la encuesta (encuestador, fecha de la encuesta, número de informantes, incidentes de la encuesta).

4. Con información de: nombre, estado civil, edad, sexo, nivel de instrucción, profesión, lugar de nacimiento, variedad lingüística que habla, valoración de la variedad lingüística por parte del hablante...

5. Con información sobre: la respuesta fonética, respuesta gráfica, lema, étimo, raíz, afijos (prefijos, sufijos, interfijos), categoría, género, número, tiempo verbal, modo verbal, persona, morfema de género, morfema de número, vocal temática (en los verbos), morfema modo-temporal (en los verbos), morfema número-persona (en los verbos).

6. Con información sobre: el entonema sintáctico (de continuidad / conclusivo), la modalidad, la estructura acentual del entonema, la matriz de rasgos del entonema.

7. Que debe contener: la onda oscilográfica (etiquetada, con la transcripción fonética de cada sonido, la marcación del inicio y final de cada sonido, y la duración en milisegundos de cada uno de ellos), la curva de la frecuencia fundamental, la curva de intensidad.

8. Que podría contener: una clave tipológica, iconos (almacén de ilustraciones, dibujos, fotografías...), textos (que permita acceder mediante palabras clave a una serie documental), grabaciones (existencia y localización), datos videográficos (existencia y localización).

dimensión del orden del diccionario enciclopédico. El conjunto de étimos propuestos constituye una base interesante para un diccionario etimológico.

2.8. *Innovaciones en el análisis de los datos: la dialectometría*

En cuanto a la interpretación de los datos, probablemente la innovación de mayor importancia, al lado de la incorporación del análisis motivacional, sea la irrupción de la dialectometría, que pretende ofrecer un sistema de medición de las distancias dialectales basada en criterios objetivos.

Se han diseñado fundamentalmente tres métodos para medir las distancias dialectales:

a) El dialectométrico lineal de Séguy, que establece una matriz de puntos en la que se anota el número de diferencias existentes entre dos puntos, separando el ámbito fonético, morfológico, sintáctico y léxico.

b) el método global de Guiter, sistema semejante al de Séguy, del que se diferencia en la representación de los datos y en la no distinción de los niveles de análisis, para no perder la visión de conjunto. Se pierde precisión, al no dejar claro en qué nivel son más importantes las diferencias.

c) El método de H. Goebel, que ha sido objeto de distintas reelaboraciones. Primero lo llamó *índice general de identidad* (IGI) y después *índice relativo de identidad*.

Aunque en su ejercicio práctico la dialectometría se encuentra con problemas de difícil solución, como el de la ponderación de cada uno de los fenómenos que se tienen en cuenta, si se aplica de un modo sensato permite ver la distancia interlingüística entre dos puntos, establecer la estructura dialectal de un territorio, detectar la presencia de *nudos dialectales* (núcleos con una fuerte personalidad dialectal, frente a zonas con muy poca homogeneidad y cohesión), apreciar los núcleos de difusión de determinados fenómenos lingüísticos, descubrir cuál es el fondo léxico común en un determinado territorio, examinar la distancia de una determinada zona dialectal con respecto a la lengua estándar, formular hipótesis sobre cómo se ha producido la fragmentación dialectal desde un punto de vista diacrónico, etcétera.

TAULA RODONA

EL VARIACIONISME CONTEMPORANI. SÍNTESE D'UN DEBAT INTERDISCIPLINARI

Miquel Àngel Pradilla
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

Siga dit, d'entrada, que em sento molt honorat per la invitació a participar activament en la Jornada filològica organitzada per l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit. La meua intervenció s'ha d'entendre, doncs, com una petita mostra del respecte i l'admiració que sento per aquest eminent intel·lectual, de cultura enciclopèdica i d'interessos investigadors multitemàtics. I siga dit, ara de passada, que em sento molt ben acompanyat en aquesta taula rodona sobre els mètodes de la dialectologia actual. Crec que a hores d'ara puc dir amb satisfacció que els professors Manuel González, Joaquim Viaplana i Ramon Sistac, a més de constituir una referència bibliogràfica obligada en la meua formació variacionista, són també bons amics.

Primer que res, m'agradaria situar el tema que ens ocupa en el trànsit d'una lingüística autònoma, això és, centrada exclusivament en l'anàlisi de l'estructura de les llengües, a una lingüística que preveu programàticament la interacció entre les variables lingüístiques i les variables sociopragmàtiques. L'espai de què dispo no em permet, òbviament, fer una passejada matissada i rigorosa per la història de la lingüística. En conseqüència, assajaré de visualitzar un itinerari de fites rellevants al voltant de consideracions programàtiques de gruix.

Si prenem com a epicentre temàtic la dialectologia —o, si es prefereix, la geolingüística—, caldria constatar el difícil encaix que l'esmentada disciplina ha tingut en els paradigmes més rellevants de la lingüística moderna. Així, estructuralisme i generativisme —en les versions ortodoxes— han prioritzat

com a objecte nuclear d'estudi la *llengua* (Saussure) o la *competència* (Chomsky), això és, l'estudi *in abstracto* de parlants-oients ideals en comunitats de parla homogènies. Això no vol dir que no hi haja dialectologia estructuralista i generativista, tanmateix qualsevol valoració genèrica li atorgaria un paper marginal. No s'escapa a ningú que en aquests marcs teòrics difícilment hi podria transitar còmodament una dialectologia, centrada justament en l'estudi de la variació (essencialment geogràfica) i el canvi lingüístic (amb una atenció preferent pel seu vessant diacrònic).

Certament, hi ha hagut períodes de desencontre i d'hostilitat dialèctica que no han afavorit el diàleg intel·lectual. Tot plegat, segons la meua opinió, va portar a un arraconament —si no va portar a un bandejament— de la dialectologia de les prioritats sancionades per les elits lingüístiques de torn. Així i tot, malgrat la subsidiarietat a què s'ha vist sotmesa, la producció dels dialectòlegs no solament no se n'ha ressentit sinó que ha engruixit els seus resultats quantitativament i qualitativament. Sens dubte, la vigoria que ha mostrat en les darreres dècades ha estat el millor antídote al menyspreu rebut des de les noves troncs oficials.

L'emergència de la sociolingüística, amb la consegüent legitimació com a objecte d'estudi de la *parla* saussuriana i de l'*actuació* chomskiana, ha possibilitat l'aparició d'un nou horitzó paradigmàtic. Aquesta comunió d'interessos de lingüistes, sociòlegs, psicòlegs i antropòlegs patrocinarà com a legítim centre d'interès l'*ús* social de la llengua. Un *ús* que, atès que ha de donar resposta a una munió de situacions comunicatives d'una gran diversitat d'usuaris, forçosament s'haurà de plantejar com a heterogeni. D'aquesta manera es trenca el binomi *sistema-homogeneïtat* i es passa a la consideració de les llengües com a estructures ordenadament heterogènies, on l'estudi de la variació lingüística serà fonamental.

Val a dir que en l'àmbit catalanòfon la recepció de la sociolingüística ha tingut una especificitat que no es pot menystenir. I és que la nostra sociolingüística ha estat —i és— essencialment una sociologia del llenguatge. S'ha ocupat, en definitiva, de les relacions *interlingüístiques* en un context de conflictitat. A poc a poc, però, el monopoli esmentat ha deixat pas, tímidament, a una diversitat de sociolingüístiques, des d'on l'etnografia de la comunicació i el variacionisme han reclamat més atenció. La consolidació de la disciplina global ha arribat, doncs, amb l'estudi de les relacions *intra lingüístiques*.

Establert aquest itinerari, voldria destacar que el nou objecte d'estudi ja és, des de l'anomenada *lingüística de corpus*, centre d'atenció dels mateixos enfocaments estructuralista i generativista. La dialectologia ha trobat un nou vent que bufa a favor de, si més no, una part dels seus plantejaments. L'aparat que segueix s'ocuparà d'avaluar les diferents fesomies que ha pres a casa nostra l'estudi de la variació lingüística.

2. L'ESTUDI DE LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA¹

2.1. *Un plantejament multidimensional*

L'objectiu nuclear d'aquest article és donar compte de les manifestacions que han pres a casa nostra els estudis sobre la variació lingüística. Segons l'esquema consensuat pels investigadors implicats, la línia sociolingüística que els acollirà serà la *sociolingüística estricta* o, tal com sembla que s'ha consolidat en la nostra tradició onomàstica, la *sociolingüística de la variació*.² Es tracta, doncs, d'avaluar les «desviacions» més significatives que s'han donat en relació amb el model de referència esmentat, sia per la pressió dels estudis tradicionals o per la influència de nous enfocaments.

La comesa que m'ocupa troba en el plantejament de F. Moreno (1990) una proposta metodològica immillorable. Aquest autor defineix el fet lingüístic com un ens de natura multidimensional i insereix el seu estudi en la *lingüística de la parla/actuació*. L'esmentada multidimensionalitat tindrà quatre vèrtexs que seran ocupats per la *geolingüística*, la *lingüística històrica*, la *pragmàtica* i la *sociolingüística* —amb la possibilitat de posicions intermèdies. La seua proposta reconeix la variació conjunta de factors de distinta natura, però admet la possibilitat d'estudiar per separat cadascun dels factors i minimitzar-ne la resta.

En els subapartats que segueixen assajaré una primera aproximació al calidoscopi variacionista que defineixen els treballs sobre fenòmens variables de la llengua catalana. Vaja per endavant que no es tracta d'una replega de recerques i una compartimentació subsegüent. El meu propòsit és fer una avaluació teoricometodològica qualitativa (i per a l'avinentsa que ens ocupa, primària) a propòsit de la hipòtesi multidisciplinària apuntada.

2.2. *El vèrtex sociolingüístic*

En l'àmbit de la sociolingüística estricta s'han elaborat diversos models destinats a explicar la variació sistemàtica. Els més destacats són el *dinàmic* (Ch. J. Bailey, D. Bickerton i D. De Camp) i el *quantitatiu* (W. Labov). Tanmateix, el decantament majoritari dels nostres investigadors pel segon —també anomenat *dialectologia urbana*, *dialectologia social*, *sociolingüística* («estRICTa», «en sentit restringit», «pròpiament dita»), *estudi quantitatiu de la*

1. Una versió més desenvolupada d'aquest apartat es pot trobar a Pradilla (2003).

2. Sobretot arran de la publicació l'any 1995, amb el mateix títol, de l'aplec de treballs que conformen el volum coordinat per M. T. Turell (Turell, 1995).

parla, model de regles variables, [socio]lingüística correlacional, variacionisme i sociolingüística de la variació— motivarà que li dediquem la nostra atenció en exclusiva. Més encara si el considerem (metodològicament) com el referent a partir del qual en destacarem les transferències i transaccions.

La proposta sociolingüística de W. Labov s'ha de considerar com l'elaboració més reeixida sorgida a partir de l'article de Weinreich, Labov i Herzog (1968) «Empirical foundations for a theory of language change». El treball en qüestió constituirà un veritable salt qualitatiu en la consideració social del llenguatge.

Aquest lingüista nord-americà beu, en els seus inicis, del model estructural a través del mestratge d'U. Weinreich. Tanmateix, a les darreries dels anys seixanta s'incorpora a la gramàtica generativa, de la qual proposa una extensió que incorpore un component social. Com ja s'ha dit, l'objectiu de Labov serà essencialment lingüístic: es tracta d'estudiar el llenguatge tal com l'utilitzen els parlants en la comunicació quotidiana, això és, l'estudi de la seua estructura i evolució en el context social format per la comunitat de parla. Des d'aquesta perspectiva realista, l'objecte d'estudi serà observat en toda la seua diversitat.

La consideració de la llengua com un sistema ordenadament heterogeni i dinàmic es visualitza mitjançant la correlació de variables lingüístiques, socials i estilístiques. I els instruments metodològics que desenvolupa per empiritzar el model són l'entrevista sociolingüística i la quantificació estadística, primer en termes freqüencials i més tard, amb les aportacions de l'escola canadenca (Sankoff, Cedergren i col·laboradors), probabilístics. Aquest darrer desenvolupament no és gens trivial, ja que es fonamenta en la idea, epistemològicament essencial, segons la qual les dades d'actuació no són res més que un reflex estadístic de la competència, que ara serà quantificada mitjançant l'aplicació d'un model logístic multiplicatiu que permetrà convertir les freqüències observades en l'actuació en probabilitats teòriques. Aquesta operació ha significat, en definitiva, passar d'ocupar-se amb molta rigurositat de les dades d'actuació a l'elaboració de models teòrics que donen compte de la competència sociolingüística dels parlants.³

La sociolingüística de la variació penetra a l'àmbit catalanòfon (i a l'Estat espanyol) de la mà de l'investigador alacantí F. Gimeno. El mestratge que exerceix des de la Universitat d'Alacant dona el seu primer fruit amb la lectura de la tesi doctoral de Montoya (1985), un treball que aborda l'estudi del canvi lingüístic tant des de la vessant sincrònica com diacrònica (sociolingüística històrica). Paral·lelament, M. T. Turell, primer des de la Universitat de Barcelona i després des de la Universitat Rovira i Virgili, comença a articular un grup de

3. Per a una exposició més detallada del marc teoricometodològic de la sociolingüística de la variació, vegeu Turell (1995, 1997) i Pradilla (1998).

col·laboradors que centraran el seu treball essencialment en la perspectiva sincrònica dels canvis en curs. La publicació el 1995 del llibre *La sociolingüística de la variació* donarà a conèixer una part de les recerques portades a terme.

Malgrat la vigència a casa nostra de la sociolingüística històrica, quantitativament migrada però d'un interès qualitatiu extraordinari, la recepció del model labovià ha reproduït el biaix clarament sincronicista que el mateix investigador va promocionar. La ponència llegida el 1972 al XI Congrés Internacional de Lingüistes celebrat a Bolonya, «On the use of the present to explain the past» (Labov, 1974), o el treball presentat a Mont-real en el col·loqui *New Ways in Analysing Variation in English*, titulat «What can be learned about change in progress from synchronic descriptions?», constitueixen un parell de bones mostres doctrinàries. Al voltant, doncs, d'aquest enfocament i amb especificitats metodològiques diverses (vegeu Pradilla [2002] per a les variables fòniques i Mas i Montoya —en premsa— per a una visió de conjunt de tots els nivells d'anàlisi), l'«ortodòxia» variacionista acumula un grapat de recerques força reeixit. A propòsit de la participació en aquest monogràfic, convé destacar que les aportacions de J. Carrera des de la lectura de la tesi doctoral el 1999 (Carrera, 2002) també se situarien en aquesta línia.

Comentari a part mereix la línia encetada per B. Montoya, complementària del seu treball sobre la interrupció de la transmissió intergeneracional a Alacant (Montoya, 1996), on, des de la perspectiva variacionista, descriu el fenomen conegut com a *atròfia lingüística* o *encongiment lingüístic*, això és l'estudi del desgast o la desintegració estructural de la llengua recessiva (català), o en procés d'extinció, en un procés de convergència amb la llengua expansiva (castellà) (Montoya, 2000).

Finalment, voldria constatar la influència mútua creixent que estan experimentant les metodologies de la sociolingüística de la variació i de la fonètica experimental. En el 15th International Congress of Phonetic Sciences, celebrat a Barcelona l'agost de 2003, hom va poder constatar la presència destacada d'un bon nombre de treballs que s'aixoplugaven sota l'etiqueta *Sociofonètica*. Des que Labov (1966, 1972) va establir correlacions entre la qualitat vocàlica i el perfil social dels informants mitjançant l'ús de tècniques instrumentals, els seus seguidors han proporcionat un degoteig de treballs que amb el temps ha anat fent gruix. I paral·lelament, els resultats obtinguts han obligat els fonetistes a replantejar-se algunes qüestions teoricometodològiques d'índole socioestilística absolutament desateses. En l'àmbit de la llengua catalana, qui signa aquestes ratlles, des del tractament quantitatiu de la variable estudiada en la tesi doctoral —el desafricament prepalatal intervocàlic— (Pradilla, 1993), ha insistit en la conveniència d'assolir una comunió metodològica amb la metodologia experimental (Pradilla, 1997, 2001a, 2001b i 2002). D'altra banda, ara des d'una prioritització de l'anàlisi acústica, els treballs recents de Fernández

Planas i Pradilla (2004) i de Carrera, Fernández Planas i Pradilla (en premsa) corroboren també la influència dels postulats variacionistes.

2.3. *El vèrtex pragmàtic*

Tal com acaben de veure, les variables estudiades des de la sociolingüística de la variació no són discretes, es defineixen en termes de correlació estadística. Tanmateix, la variació també pot ser de natura discreta: la tria de llengua és un dels exemples més adduïts, però també cal prendre en consideració els diferents fenòmens amb què es mostra la interferència, l'alternança de codis o l'aparició d'interllengües (pigdinització i criollització). La pragmàtica, entesa com l'adequació de l'ús lingüístic al context sociocultural, s'ocuparia d'aquestes qüestions.

Al bell mig d'una mena de nebulosa terminològica, emergeix, com a alternativa al variacionisme i amb una diàfana vinculació a la pragmàtica, l'etnografia de la comunicació (D. H. Hymes i J. J. Gumperz). D'orientació antropològica, concep l'estudi de la variació lingüística en una comunitat humana «com l'anàlisi de la manera com els seus membres gestionen el fenomen de l'heteroglòssia en llurs vides quotidianes, tot partint d'una concepció activa i dialògica de la comunicació humana» (Argenter, 1998, p. 16).

Mitjançant una arquitectura d'unitats d'anàlisi que aniria davallant en una dimensió de concreció —acte comunicatiu, esdeveniment de parla i acte de parla—, l'objectiu de l'etnògraf seria correlacionar l'ús lingüístic amb el context sociocultural d'una comunitat de parla. Aquesta comesa requerirà, doncs, la identificació dels actes de parla vigents, les maneres de parlar que s'hi associen i els contextos sociocomunicatius que els propicien.

Feta aquesta caracterització primària, ens entretindrem a destacar els punts de conflicte amb la sociolingüística de la variació: *a*) mentre que aquesta s'interessa primordialment per la parla espontània («vernacle»), aquella prioritza l'extrem formal del contínuum estilístic; *b*) mentre que la proposta laboviana de compartimentació del contínuum estilístic estableix una segmentació apriorística en funció del grau d'atenció del parlant envers el discurs, els etnògrafs cerquen varietats lingüístiques naturals en contextos determinats, això és, formes de parlar sovint ritualitzades, aforístiques i marcades; i *c*) l'aprehensió de la matèria objecte d'estudi d'aquesta es fa mitjançant la prioritització de tècniques qualitatives, com l'observació participant, mentre que el variacionisme utilitza artificis estadístics i no tan naturals, com l'entrevista sociolingüística.

A parer meu, són diversos els aspectes on l'etnografia del parlar pot aportar millores interessants a la metodologia variacionista. L'assoliment d'un major equilibri entre l'anàlisi qualitativa i la quantitativa n'és un de fonamen-

tal. En aquest sentit, voldria fer notar, tanmateix, que si bé és obvi que la metodologia laboviana posa un èmfasi especial en la quantificació, no és menys cert que des dels seus inicis el mateix Labov ja emprà mètodes d'observació diversos. L'altra gran qüestió on l'etnografia hi té molt a dir és en la subcategorització de la variació funcional. Atès que la variació estilística ocupa un lloc de privilegi en la reflexió pragmàtica, el variacionisme hauria d'aprofitar-ne l'experiència acumulada en múltiples recerques. Malgrat que la segmentació del contínuum estilístic continua generant força discussions, si algun enfocament s'hi ha aproximat de manera raonablement solvent aquest és el pragmàtic. A casa nostra, el conjunt de treballs aplegats el 1998 al llibre *Oralment: Estudis de variació funcional*, coordinat per Ll. Payrató, ha de ser considerat com el text referencial més complet.

No deu ser casual, doncs, que una de les persones que hi va participar, S. Romero orientés la seua tesi doctoral (Romero, 2001) pels viaranys esmenats. Aquest treball, de base pragmàtica, ens mostra com la utilització dels mètodes quantitius de la metodologia sociolingüística pot assolir un paper reeixit en l'anàlisi d'una situació comunicativa prou fixada com les sessions plenàries municipals. Aquesta manifestació lingüística de l'Administració local ha estat caracteritzada a partir de la taula de components de l'esdeveniment de parla de Hymes (1962/1968, p. 110-124) i dels paràmetres situacionals de variació de Biber (1994, p. 40-41).

2.4. *El vèrtex històric*

L'arraconament a què s'ha vist sotmesa la perspectiva històrica per part dels diferents paradigmes de la lingüística moderna s'ha vist atenuat amb la proposta d'estudi de la sociolingüística històrica. Des que Labov va correlacionar la variació i el canvi lingüístic en el sentit que aquest darrer sempre pressuposa variació prèvia però no a l'inrevés, l'interès per la descripció i explicació dels canvis lingüístics en curs s'ha tornat a fer un lloc entre els investigadors.

Tal com s'ha dit, el biaix sincronicista fundacional que va prendre el variacionisme ha estat fonamental a l'hora de relegar la sociolingüística històrica a un àmbit de subsidiarietat. Ara mateix, a casa nostra només B. Montoya i A. Mas s'hi dediquen amb una perseverança admirable, però la proposta metodològica que patrocinen, centrada en l'estudi de la llengua dels textos escrits d'èpoques pretèrites mitjançant els paràmetres de covariació lingüística i social ja coneguts, continua tenint un ressò més aviat escàs. Això no obstant, tal com reivindica A. Mas (2003): «la sociolingüística històrica, amb tots els seus inconvenients [...] ens possibilita entendre millor la llengua actual per mitjà de l'estudi diacrònic de la llengua del passat i, també, ens permet re-

construir els estrats de la llengua anterior amb les aportacions de l'anàlisi de la llengua oral».⁴

L'estudi sincrònic del canvi lingüístic, contràriament, ha ocupat un lloc preeminent en els estudis variacionistes. El concepte de *temps aparent* ha fet fortuna ja que ha suposat una novetat epistemològica notable en un àmbit d'estudi monopolitzat tradicionalment per la perspectiva diacrònica. Consisteix a atorgar la màxima prioritat a una de les variables socials amb què pren sistematicitat la variació: es tracta d'estudiar el patró de canvi que defineix el comportament lingüístic dels diferents grups d'edat d'una comunitat de parla.

Una prova de l'èxit d'aquest plantejament és la presència de la variable *edat* en la majoria de les recerques fetes sobre fenòmens variables de la llengua catalana. Més encara, en algunes (Carrera, 2003) ha esdevingut l'eix interpretatiu més rellevant. També es pot constatar que aquest factor s'ha anat incorporant amb més força en l'àmbit de la dialectologia. Sens dubte, el treball de més envergadura ha estat el de L. Pons (1992) sobre la iodització i l'apitxament a Barberà del Vallès (Pradilla, 2002).

A propòsit de la panoràmica descrita, probablement ha arribat l'hora d'abordar estudis de canvi lingüístic en «temps real», això és, mitjançant el contrast de dades metodològicament comparables en estadis temporals diferents. Caldria, doncs, tornar a estudiar les comunitats de parla explorades la dècada dels vuitanta i sobretot els primers anys de la dècada dels noranta. Aquests nous treballs són de vital importància pel que fa a la validació de les prediccions fetes a les recerques precedents i, en definitiva, per a la consagració paradigmàtica del corpus teoricometodològic de la sociolingüística de la variació. En aquest sentit, el grup coordinat per M. T. Turell en la publicació de 1995 ha posat en marxa un nou projecte de recerca amb aquest enfocament, ara mateix deficitari.

2.5. *El vèrtex geolingüístic*

Quan analitzem el posicionament dels lingüistes respecte a la relació dialectologia-sociolingüística de la variació, ens trobem amb un ventall d'opinions que van des d'una identificació total a una separació taxativa. Al bell mig, hi ha tota una sèrie de propostes amb un denominador comú: el reforçament dels lligams entre ambdues perspectives amb una voluntat conciliadora. La proposta de F. Moreno, canemàs d'aquest treball, reconeix, com s'ha dit, la

4. Remeto el lector interessat a conèixer les especificitats que ha pres la sociolingüística històrica en la nostra tradició a l'article d'A. Mas «La sociolingüística històrica (una alternativa a l'anàlisi del canvi lingüístic)», publicat a *Noves SL* (tardor 2003).

variació conjunta de factors diversos, però admet la possibilitat d'estudiar per separat cada factor en detriment de la resta. En aquest sentit, adverteix que les crítiques indiscriminades que s'han fet sobre la dialectologia només tenen un cert sentit en el cas de les monografies locals. En el cas de la geolingüística, l'envergadura metodològica fa que l'interès diatòpic justifiqui el sacrifici parcial dels altres vessants. Allò, però, que ningú no ha posat en qüestió és que la dialectologia i la geolingüística centren el seu objecte d'estudi en la parla, en l'actuació, i assumeixen, per tant, una consideració heterogènia de la llengua. La sociolingüística de la variació se n'ha de considerar, doncs, hereva.

El veritable punt de conflicte, el trobem en la consideració dels factors socials i estilístics. Una repassada a la vastíssima bibliografia que ha generat la investigació dialectològica ens mena a destacar-ne l'interès nuclear per l'aspecte geogràfic. I tanmateix, tenim mostres interessantíssimes d'enfocaments socials que adquireixen la categoria de veritables precedents de la sociolingüística: Gauchat, l'AIS de Jud i Jaberg, Rohlf, l'ALEIC de Bottiglioni, etc. La mateixa aparició de les etiquetes *dialectologia social*, *dialectologia urbana*, *socio-dialectologia*, *nova dialectologia*, etc., pot entendre's com una mena de pont entre ambdues. Com a conseqüència d'aquesta floració terminològica i de la manca de precisió a l'hora de definir l'abast conceptual de les diferents denominacions, sovint s'observen catalogacions divergents d'un mateix treball.⁵

Tot i que el variacionisme incorpora algun dels pilars teòrics de la dialectologia i hi comparteix determinats interessos fonamentals, aquella constitueix, en la meua opinió, una disciplina que respon a principis globals i orientacions metodològiques diferents. Silva-Corvalán (1989, p. 15) destaca alguna d'aquestes diferències: l'obtenció de dades lingüístiques mitjançant l'enregistrament de converses espontànies; la utilització de mètodes quantatius d'anàlisi; el reconeixement que l'homogeneïtat lingüística de, fins i tot, el llogarret més petit és un mite; la consideració de les actituds subjectives cap a les diverses variants dialectals; les tècniques per a l'obtenció i identificació de diferents estils de llengua i l'assumpció que tot individu és capaç de comunicar-se en més d'un estil, dels quals l'espontani és el més difícil d'obtenir per part de l'investigador.

En l'àmbit territorial de la llengua catalana a l'Estat espanyol, l'adveniment de la democràcia ha suposat una nova ordenació de les estructures de poder que ha permès l'accés de la llengua pròpia a àrees comunicatives definides per la formalitat. L'ensenyament i els mitjans de comunicació són els àmbits més em-

5. Gimeno i Montoya (1989, p. 47-48) manifesten el seu desacord envers la catalogació de Veny (1986), ja que considera dialectòlegs socials, tant els autors de treballs veritablement sociolingüístics com aquells que s'interessen per aspectes sociològics de la llengua. Lògicament, la pretesa subsidiarietat de la sociolingüística respecte de la dialectologia també és motiu de queixa per part d'aquests autors.

blemàtics des d'on s'ha difòs, amb més o menys intensitat segons el territori, aquest model estàndard. L'emergència d'aquesta nova varietat referencial ha encetat una dialèctica de canvi en relació amb les varietats col·loquials de base geolectal. A propòsit d'aquesta constatació, des de la Universitat d'Alacant J. Ponsoda ha comandat un projecte destinat a avaluar l'impacte del model escolar en les varietats geogràfiques tradicionals. En aquest marc d'hibridació metodològica sobre una base sòlidament geolectal, J. M. Baldaquí (2004) i C. Segura (2003, *a* i *b*) han dedicat les seues tesis doctorals a la temàtica esmentada.

3. CONCLUSIONS

La sociolingüística de la variació, en el marc d'una sociolingüística en sentit ample, ha anat avançant en el difícil viatge que ha de menar a la consolidació del seu estatus paradigmàtic. Les reticències teòriques que li ha plantejat la lingüística moderna (estructuralista i generativista) així com els plantejaments metodològics immobilistes de la lingüística tradicional en els vessants dialectològic i historicista no li han aplanat el camí. Malgrat tot, passat un període de manifesta hostilitat dialèctica, el debat interdisciplinari ha tingut conseqüències força favorables per a tots els implicats.

En l'àmbit de la llengua catalana, a recer de l'omnipresent sociologia del llenguatge, el variacionisme també ha participat de manera activa en l'establiment d'un consens que possibilita l'estudi d'aquesta realitat polianivellada que és el llenguatge en funció dels interessos prioritaris dels investigadors de torn.

El plantejament multidimensional que he presentat ha evidenciat com les transaccions teorimetodològiques interdisciplinàries, des de l'autocrítica i el coneixement mutu, contribueixen a la millora de les investigacions. També les transferències, tant si ens arriben com si les exportem, poden arribar a tenir efectes benèfics per a la ciència del llenguatge. En definitiva, a parer meu, el dogmatisme que emana de l'ortodòxia doctrinària té uns efectes paralitzadors que cal combatre. En un àmbit de fronteres tan difuses com el de la sociolingüística, hem de propiciar mecanismes d'entesa que ens facen avançar en la recerca d'una teoria explicativa general del llenguatge en la qual tots els qui hi treballem trobem un encaix còmode.

4. BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

ARGENTER, J. «Els fenòmens de la diversitat i la variació lingüístiques, i llur pertinència en l'estudi del llenguatge». A: LLORET, M. R. [et al.] [ed.]. *Anàlisi de la variació lingüística*. Barcelona: PPU, 1997, p. 15-44.

- ARGENTER, J. «La variació lingüística: el fet i la seva significació». *Caplletra* [València], núm. 25 (1998), p. 11-20.
- BALDAQUÍ, J. M. *La percepció de la vitalitat etnolingüística pels jòvens de l'Alacantí*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- BIBER, D. «And Analytical Framework for Register Studies». A: BIBER, D.; FINEGAN, E. [ed.]. *Sociolinguistic Perspectives on Registers*. Nova York: Oxford University Press, 1994, p. 31-36.
- CARRERA, J. *Escola catalana i variació fonètica: Una evolució del vocalisme àton a Alguaire i a Lleida*. Lleida: Pagès, 2002.
- CARRERA, J.; FERNÁNDEZ, A. M.; PRADILLA, M. À. «De fonètica contrastiva: els africats alveolopalatals del lleidatà i del barceloní». A: MARTÍ, Sadurní et al. [ed.]. *Actes del XIII Colloqui de l'AILLC* [Girona, 2003]. Girona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004. [En premsa]
- FERNÁNDEZ, A. M.; PRADILLA, M. À. «Características de las africadas alveolopalatales del catalán oriental central». A: *Actas del V Congreso de Lingüística General* [Lleó, 5-8 de març de 2002]. Lleó: Arco/Libros, 2004, p. 983-995.
- GIMENO, F.; MONTOYA, B. *Sociolingüística*. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 1989.
- HYMES, D. «The Ethnography of Speaking». A: FISHMAN, J. [ed.]. *Readings in the Sociology of Language*. La Haia: Mouton, 1968, p. 99-137.
- LABOV, W. *The social stratification of English in New York City*. Washington DC: Center for Applied Linguistics, 1966. [Reelaboració parcial d'alguns capítols a: *Sociolinguistic Patterns* (1972), capítols 2, 3, 4 i 6, p. 43-122 i 143-159]
- *Sociolinguistic Patterns*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press, 1972.
- LAVANDERA, B. *Variación y significado*. Buenos Aires: Hachette, 1984.
- LÓPEZ MORALES, H. *Sociolingüística*. Madrid: Gredos, 1989.
- MARTINET, A. «Prefaci». A: WEINREICH, U. *Llengües en contacte*. Alzira: Bromera, 1996. [Edició original en anglès: *Languages in contact* (1953)]
- MAS, A. «La sociolingüística històrica (una alternativa a l'anàlisi del canvi lingüístic)». *Noves SL* [en línia] (tardor 2003). <http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm03tardor/mas1_2.htm> [Consulta: 1.3.2005]
- MAS, A.; MONTOYA, B. «La sociolingüística de la variació als Països Catalans: estat de la qüestió». *Caplletra*. [En premsa]
- MONTOYA, B. *De sociolingüística històrica: canvi lingüístic en cus i desplaçament de llengües a l'extrem meridional de la llengua catalana* [Tesi doctoral]. Alacant: Universitat d'Alacant, 1985. [Síntesi publicada a: GIMENO, F.; MONTOYA, B. (1989), p. 67-95]
- *Alacant: la llengua interrompuda*. Paiporta: Denes, 1996.
- *Els alacantins catalanoparlants: una generació perduda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- MORENO, F. *Metodología sociolingüística*. Madrid: Gredos, 1990.
- PAYRATÓ, L. [ed.]. *Oralmnt: Estudis de variació funcional*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- PONS, L. *Iodització i apitxament al Vallès. Interpretació sociolingüística i psicolingüística dels canvis fonètics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992.

- PRADILLA, M. À. *Variació i canvi lingüístic en curs al català de transició nord-occidental/valencià* [Tesi doctoral]. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1993.
- «El desafricament prepalatal en el català de transició nord-occidental/valencià». A: TURELL, M. T. [ed.] (1995), p. 53-116.
- «Sociolingüística quantitativa i anàlisi qualitativa de variables foneticofonològiques: a propòsit del desafricament prepalatal». *Estudios de Fonética Experimental* [Barcelona], núm. VIII (1997), p. 207-251.
- «La sociolingüística de la variació». A: PRADILLA, M. À. [ed.]. *Ecosistema comunitatiu: Llengua i variació*. Benicarló: Edicions Alambor, 1998, p. 15-44.
- «La sociolingüística de la variació. Aproximació metodològica (I)». *Noves SL* [en línia] (hivern-primavera 2001a). <http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm01hivern-primavera/metodologia/pradilla1_7.htm> [Consulta: 1.3.2005]
- «La sociolingüística de la variació. Aproximació metodològica (i II)». *Noves SL* [en línia] (estiu 2001b). <http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm01estiu/metodologia/pradilla1_9.htm> [Consulta: 1.3.2005]
- «La variació fònica en la llengua catalana: inventari i avaluació metodològica». *Noves SL* [en línia] (tardor 2002). <http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm02tardor/metodologia/pradilla1_8.htm> [Consulta: 1.3.2005]
- «Les representacions del variacionisme en l'àmbit de la llengua catalana. Transferències i transaccions». *Noves SL* [en línia] (tardor 2003). <http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm03tardor/pradilla1_4.htm> [Consulta: 1.3.2005].
- ROMERO, S. *Canvi lingüístic en morfologia nominal a la Conca de Tremp* [Tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2001.
- RUIZ, F.; SANZ, R.; SOLÉ, J. *Diccionari de sociolingüística*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2001.
- SEGURA, C. *Variació dialectal i estandardització al Baix Vinalopó*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelonina: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003a.
- *Una cruïlla lingüística: Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelonina: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003b.
- SILVA-CORVALÁN, C. *Sociolingüística: Teoría y análisis*. Madrid: Alhambra, 1989.
- TRUDGILL, P. «Editor's Preface». A: LABOV, W. *Principles of Linguistic Change*. Vol. I: *Internal Factors*. Oxford: Blackwell, 1994. [Traducció a l'espanyol: *Principios del cambio lingüístico: Factores internos*. Madrid: Gredos, 1996.
- TURELL, M. T. [ed.]. *La sociolingüística de la variació*. Barcelona: PPU, 1995.
- «Variació i variacionisme». A: LLORET, M. R. [et al.] [ed.]. *Anàlisi de la variació lingüística*. Barcelona: PPU, 1997, p. 45-64.
- VENY, J. *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1986.
- WEINREICH, U.; LABOV, W.; HERZOG, M. I. «Empirical foundations for a theory of language change». A: LEHMANN, W. P.; MALKIEL, J. [ed.]. *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*. Austin; Londres: University of Texas Press, 1968, p. 96-195.

TAULA RODONA

LA DIALECTOLOGIA AVUI. REALITAT I PERSPECTIVES

Joaquim Viaplana
Universitat de Barcelona

1. La dialectologia, una disciplina relativament moderna, és avui una realitat centenària. Subproducte inicial de disciplines consolidades en el moment de la seva aparició, la dialectologia es va afermar aviat com una via alternativa de penetració a la realitat lingüística. Uns objectius i un mètode ben definits, establerts en una fase força primerenca de la seva història, la van constituir en una forma de coneixement autònom sobre la variació lingüística —sobretot de tipus geogràfic— que s’ha mantingut estable en el transcurs del temps.

Amb la perspectiva que donen cent anys d’estudis dialectals, sembla raonable de dir que la dialectologia ha fet, almenys, quatre grans aportacions al coneixement científic: 1.1) convertir la llengua oral en objecte d’estudi lingüístic, 1.2) considerar la variació interna com a fenomen lingüístic, 1.3) contribuir a la teoria del canvi lingüístic, 1.4) recopilar i sistematitzar moltes dades lingüístiques corresponents a parlars de llengües molt diverses —parlars alguns dels quals estan avui en fase de desaparició o ja han desaparegut del tot.

1.1. En etapes anteriors a l’aparició de la dialectologia, l’interès que havia suscitat llengua com a objecte d’estudi havia quedat especialment circumscrit a la dimensió escrita.

Els comparatistes havien centrat els seus estudis en els textos escrits. La reconstrucció interna de l’indoeuropeu —l’objectiu dels comparatistes en la fase original— només podia intentar-se a partir dels textos arqueològics de llengües derivades desaparegudes, que havien donat pas, per la via de l’evolució, a llengües modernes. La reconstrucció interna de les llengües derivades de l’indoeuropeu —l’objectiu dels comparatistes en la fase posterior— havia

també d'emparar-se en textos, en aquest cas en els textos antics de les llengües modernes.

Els neogramàtics havien pres en consideració la llengua oral, però no com a tal sinó com a mitjà per demostrar el caràcter inexorable de les seves lleis fonètiques. Establerta la inexorabilitat de les regles fonètiques en l'evolució històrica de les llengües antigues, estudiades en els textos, van voler constatar si també era aplicable a l'evolució de les llengües modernes manifestada en les varietats dialectals, que podien ser estudiades en la seva oralitat.

Els dialectòlegs són els primers de convertir la llengua oral en objecte *per se* dels seus estudis. Superades les vacil·lacions neogramàtiques dels principis, converteixen de seguida la dialectologia en l'estudi de les varietats dialectals, les més espontànies entre les varietats parlades. En aquest sentit, i des dels inicis, la dialectologia surt al pas de les posicions saussurians de considerar les varietats dialectals com a llengua externa, i les considera com a llengua sense additiu, com a llengua *tout court*; i més encara: com l'expressió més natural de les llengües.

1.2. Els comparatistes havien estudiat la variació interlingüística: la relació entre els elements corresponents de llengües diferents. Sobre la base d'aquestes relacions, precisament, i en el cas de llengües cognades, reconstruïen internament les llengües originals, que havien actuat de punt de partida en el procés evolutiu generador de la diversitat interlingüística. Els dialectòlegs posen en relleu la variació intralingüística: la relació entre els elements corresponents de varietats diferents d'una mateixa llengua. I posen en relleu també, i des del principi, el caràcter heterogeni de la llengua en qualsevol de les seves manifestacions. Els seus estudis de la llengua parlada manifesten de seguida que l'existència de formes alternatives equivalents és consubstancial en qualsevol parlar, i doncs a qualsevol llengua —entès el concepte llengua en el sentit saussurià. S'avancen, així, *de facto*, als variacionistes en la crítica del supòsit de l'homogeneïtat de la llengua sostingut per Saussure —un sol element lingüístic per a cada forat estructural, un sol forat estructural per a cada element lingüístic.

1.3. La constatació de l'existència d'elements alternatius per a un mateix forat estructural, o per a una mateixa funció, com un fet ordinari —i no extraordinari— de la llengua constitueix una aportació important de la dialectologia a la teoria del canvi lingüístic. De fet, es tracta d'una de les bases més sòlides d'explicació dels processos que el canvi lingüístic segueix en la seva aplicació. En el marc dialectològic els elements alternatius no són analitzats com a casos aïllats de lliure variació, sinó, i més aviat, com a fenòmens consubstancials a la llengua, que expliquen, en moltes circumstàncies, la substitu-

ció d'un element per un altre en els processos de canvi lingüístic. Els variacionistes han apel·lat, més tard, a aquesta alternança d'elements per donar compte de la seva teoria del canvi, fonamentada en la distribució social dels contextos lingüístics en què les variants alternants ocorren en el marc de la llengua.

1.4. Els estudis dialectals han posat a disposició dels investigadors una gran quantitat d'informació sobre varietats dialectals diverses de moltes llengües. Es tracta de recopilacions sistematitzades molt variades, amb graus d'elaboració diferents, algunes cartografiades, que permeten de realitzar estudis de tota mena. L'exploració més freqüent de les dades dialectals ha estat retrospectiva, i s'ha centrat especialment en l'estudi del canvi lingüístic en relació amb etapes passades —amb totes les interpretacions que això implica en els camps lèxic i gramatical. L'exploració, però, pot ser també prospectiva, i orientada a determinar tendències de canvi lingüístic en relació amb el futur. Els materials recopilats que expressen estats de les varietats considerades en un moment determinat de la seva història evolutiva són susceptibles de ser analitzats en termes sincrònics, com qualsevol altre material de característiques semblants. En aquest darrer sentit, el material recollit en el treball dialectal facilita recursos a l'activitat lingüística general, recursos que la dialectologia amb la seva activitat ha salvat de la desaparició i ha posat a disposició dels investigadors interessats en qualsevol àrea de la llengua.

Quatre aportacions importants, doncs, cadascuna pel seu compte i totes quatre en conjunt, que ultrapassen l'interès propi de l'especialitat, i que han afectat i afecten de manera beneficiosa els estudis lingüístics en general.

2. La dialectologia ha estat innovadora en els seus orígens i conservadora en el seu desenvolupament. Els objectius i el mètode no han variat substancialment en el seu desenvolupament. Sota orientacions diferents —lexicohistòriques, etnogràfiques, etc.—, els objectius han estat en general de tipus historicista, la qual cosa ha reclus la dialectologia en un àmbit més reduït del coneixement dialectal del que pot arribar a abastar en condicions d'una major obertura de perspectives.

Els darrers cinquanta anys han estat escenari històric de l'aparició del generativisme i del variacionisme, que han renovat considerablement els plantejaments lingüístics de la fase anterior. Una funció semblant l'havia tinguda l'estructuralisme vint anys abans. Mentre, però, que l'estructuralisme va tenir una clara incidència sobre la dialectologia, el generativisme i el variacionisme no l'han tinguda. Aquesta impermeabilitat de la dialectologia a les escoles lingüístiques més recents l'ha mantinguda estanca en el seu mètode tradicional —en alguns casos, il·luminat amb elements estructuralistes—, sense l'obertu-

ra convenient a les noves maneres de contemplar la realitat lingüística que el generativisme i el variacionisme han promogut al llarg del darrer mig segle.

Durant aquesta darrera etapa també s'han produït canvis importants en l'àmbit tecnològic. Els recursos amb què han comptat els dialectòlegs en la seva activitat professional han anat millorant al llarg dels anys amb el progrés de la tècnica. Han millorat, així, els mitjans de recull, d'elaboració i de presentació de les dades, que han passat de ser operacions «manuales» —o quasi «manuales»— a ser operacions tècnicament avançades. Darrerament, però, amb el salt tecnològic dels darrers anys, les possibilitats de recursos que s'ofereixen als dialectòlegs són més de les que se solen explotar, i la seva disponibilitat constitueix alhora una motivació i un repte professional.

Els orígens historicistes de la dialectologia han determinat que el gran gruix dels treballs dialectals seguís aquesta orientació. S'ha avançat així, i molt, en el coneixement dels dialectes en relació amb les llengües originals i, en el cas dels cognats, entre ells. La cerca de l'entramat de relacions històriques dels dialectes en aquest context ha estat responsable de l'atenció preferent prestada al sector de població d'edat més avançada, el que, al cap i a la fi, connecta de manera més immediata amb les etapes anteriors i el que, en condicions normals, es pot considerar menys afectat per l'evolució natural de la llengua. Aquesta atenció preferent als parlants més grans ha donat als treballs dialectals un aire arqueològic, que, essent perfectament justificable atesos els objectius tradicionals, fa sentir la dialectologia com un coneixement poc lligat a la realitat més actual de les llengües.

Sense qüestionar l'orientació historicista, que tan bons resultats ha donat, hi ha la possibilitat d'obrir la dialectologia a horitzons més compromesos amb les formes de parlar més en ús. Això implica de prendre com a referència les formes de parlar en expansió per raó d'edat i de la situació social dels seus usuaris i per raó també de la irradiació d'influència que de manera natural exerceixen les localitats més grans en relació amb les més petites de l'entorn. Els candidats naturals a ser presos en consideració, en aquest marc, són persones d'una edat intermèdia —entre els trenta i els quaranta-cinc anys—, d'una formació cultural mitjana i que han nascut i viscut en nuclis de població rellevants en relació amb el seu entorn —tipus caps de comarca, en el cas català.

Les possibilitats que s'obren, iniciada aquesta via, semblen evidents. D'una banda, la informació resultant és interessant en ella mateixa perquè, degudament generalitzada, pot revelar l'estat de les varietats dialectals actuals d'una llengua en la seva versió possiblement més comuna i menys marcada. D'una altra banda, i entre altres possibilitats, conegut l'estat d'una varietat dialectal o del conjunt de varietats dialectals d'una llengua determinada, es pot valorar el grau d'estabilitat de la varietat dialectal o del conjunt de varietats dialectals en qüestió en relació amb l'estàndard, que, com a varietat de prestigi, típicament

tendeix a actuar com element modificador —i en certes circumstàncies com a element erosionador— de la realitat dialectal. Aquest tipus d'informació és interessant com a simple coneixement, però ho és més si es converteix en element de referència en política lingüística —en el cas, òbviament, que les institucions que tenen cura del desenvolupament de la llengua entenguin la variació dialectal com a part inqüestionable de la riquesa lingüística.

2.1. Des dels seus mateixos inicis la dialectologia ha expressat les dades en transcripció fonètica. Aquest fet, que ara sembla trivial, va suposar un gran avenç, en unes circumstàncies en què la transcripció usual de les dades es feia en suport gràfic, i també una gran gosadia, per l'escàs desenvolupament en què els coneixements fonètics es trobaven en aquelles circumstàncies encara. El que va ser un progrés, i un progrés important com a forma única d'expressió de les dades, ha passat a ser un llast amb el decurs del temps. L'estructuralisme va introduir en la dialectologia, és cert, alguns elements de tipus fonològic, que han estat escadusserament utilitzats en alguns treballs dialectals. La presència de la fonologia en els estudis dialectals, però, ha estat sempre escassa, i les transcripcions fonològiques, amb les informacions lingüístiques que poden aportar en una anàlisi lingüística de les dades dialectals, han estat poc explotades.

L'estructuralisme ha estat, doncs, poc utilitzat com a instrument de penetració a les dades dialectals —fins i tot en el seu pla més elaborat, el fonològic. El generativisme, però, encara ho ha estat menys, i això malgrat les grans possibilitats d'interpretació de les dades dialectals que ofereix. La gran troballa del generativisme, possiblement la més significativa i la més poderosa, és la concepció de la llengua a dos nivells: el superficial i el subjacent. Això implica —i els estructuralistes ja ho havien insinuat— que el que es manifesta en la transcripció fonètica de les dades no és tot el que hi ha, i que per entendre la complexitat de la realitat lingüística cal prendre en consideració elements subjacents, presents o no en les dades fonèticament transcrites.

En el pla fònic, i a tall d'il·lustració, processos o restriccions donen compte del pas de les formes subjacents, de naturalesa fonològica, a les formes patents, de naturalesa fonètica. La doble interpretació de les dades permet d'apreciar, si es dona el cas, que formes dialectals fonèticament diverses coincideixen en una forma fonològica única, que representa el que les formes dialectal diverses tenen en comú. Els processos o les restriccions que operen sobre les varietats dialectals de les quals les formes diferents procedeixen no poden ser coincidents —i si ho són, no poden aplicar-se amb el mateix ordre. I en les diferències, totals o parcials, entre aquests processos o restriccions —o ordres d'aplicació— cal buscar l'explicació d'una part important de la variació entre les formes dialectals considerades.

Transportat aquest sistema d'anàlisi a un pla més general, el doble nivell d'interpretació de les dades, permet d'apreciar que diferències aparentment irreductibles, i que han de ser considerades diferències absolutes entre formes en el terreny fonètic, són només diferències parcials, i encara de naturalesa distinta de la que a primera vista es podria pensar.

En català, per exemple, el mot *casa* apareix en plural com [kázəs] en les varietats centrals i com [kazes] en les varietats nord-occidentals, formes que es corresponen en singular amb [kəzə] i [kaza], respectivament. Suposat que el segment [kəz] representa el lexema *casa*, en una anàlisi basada exclusivament en la interpretació superficial de les dades —com és comú en la majoria de treballs dialectals—, cal suposar necessàriament que les formes pròpies del femení plural de mots del tipus *casa* és [əs] en uns casos i és [es] en uns altres; i encara, que si la forma pròpia del plural és [s], per a les formes [es] s'ha de suposar [e] com a marca de femení en el cas del plural, en alternança amb [a] com a marca de femení el cas del singular. Sobre la base d'aquesta anàlisi cal acceptar que en català hi ha, pel que fa al femení de mots del tipus *casa*, almenys dos tipus de varietats dialectals: les que prenen la forma [ə] per a singular i plural i les que prenen les formes [a] per al singular i [e] per al plural.

En una anàlisi a dos nivells, i sobre la base de processos, l'alternança dialectal [əs] / [es] es pot explicar d'una manera més senzilla i més il·luminadora pel que fa als elements comuns i als elements diferents de l'alternança. Si se suposa —i les dades de les varietats dialectals ho permeten— que el segment fonològic /a/ no pot ocórrer en posició àtona en les varietats centrals ni en posició àtona en síl·laba final travada en nord-occidental, es pot considerar raonablement la /a/ com a forma fonològica única del femení de mots del tipus 'casa', tant doncs per a les varietats dialectals centrals com per a les varietats dialectals nord-occidentals —cf. /'kaza/ i /'kazas/, i encara /'kaz + a/ i /'kaz + a + s/. Vistes les coses així, la marca de femení /a/ seria comuna a les varietats dialectals centrals i a les varietats dialectals nord-occidentals del català en el nivell profund. Les diferències que es manifesten en el nivell superficial rau-rien, en aquest cas, en els processos que, sobre aquesta marca comuna, operarien en les varietats dialectals centrals i en les varietats dialectals nord-occidentals: amb la producció final de [ə] en singular i en plural en el cas de les varietats centrals, i amb el manteniment de /a/ en el singular i amb la producció de [e] en el plural en el cas de les varietats nord-occidentals.

Els avantatges d'aquesta segona anàlisi són manifestos. Explícita, és cert, què hi ha de comú i què hi ha de diferent en les marques de femení de mots del tipus *casa* entre les varietats dialectals del català considerades. Però explícita, a més, la naturalesa fonològica d'una alternança dialectal —[ə] per a singular i plural / [a] per al singular i [e] per al plural— que en les anàlisis a un sol nivell només podem tractar com una alternança de naturalesa morfològica.

2.2. El variacionisme ha centrat la seva activitat en l'estudi de les variables socials que presenta la llengua. Fenòmens que els lingüistes s'havien limitat a tractar en termes de lliure variació, i, doncs, d'irrellevància, els variacionistes els tracten com a fenòmens bàsics de la llengua, reveladors, d'una banda, de les relacions estretes entre característiques lingüístiques i estructura social i, d'una altra, dels processos de canvi que operen en el marc de les llengües.

El variacionisme té els seus orígens en la dialectologia nord-americana, que, per les peculiaritats de l'anglès americà —poca variació geogràfica, molta variació social—, havia evolucionat de pressa cap a una orientació predominantment urbana. El variacionisme ha tingut com a línia de recerca bàsica la contextualització social de les variables lingüístiques i la distribució social consegüent de les variants corresponents, i en aquesta línia de treball ha aconseguit resultats realment interessants.

En el marc d'aquell treball, però, i de manera derivada, va sorgir, des dels inicis, una segona línia de recerca centrada en el canvi lingüístic. Era una conseqüència lògica de les coses: el resultat natural d'interpretar, dinàmicament i en termes de prestigi, la distribució de les variants de les variables considerades. Un supòsit del variacionisme ha estat sempre que la distribució social de les variants és inestable, i tendeix a la modificació. Si, doncs, a les consideracions estadístiques de les dades s'afegeix el prestigi com a motor del canvi lingüístic, s'està en condicions de fer valoracions prospectives de com la distribució de variables esdevindrà en el futur. I també en aquesta línia addicional de recerca el variacionisme ha estat extraordinàriament productiu.

La prospecció del canvi lingüístic és una línia de recerca que, una vegada establerta —mèrit inqüestionable del variacionisme—, pot ser explotada des de diversos fronts, el dialectològic entre ells. La dialectologia ha acumulat dades de parlars en estrats històrics diferents i relativament recents, que permeten ser interrelacionats, estrat a estrat, en termes evolutius —explotació habitual en els estudis dialectals. Però permeten també ser estudiats en termes prospectius en tant que expressen dinàmiques d'evolució, que tendeixen a tenir una certa continuïtat en el temps. Les dades, en aquest cas, no han de ser diferents de les habituals en la dialectologia tradicional; només cal canviar-ne el punt de vista.

La dialectologia, però, pot fer aportacions més sòlides a la prospecció del canvi lingüístic si —a efectes de projecció de futur almenys— canvia, a més del punt de vista, la base de dades pel que fa a l'edat dels informants. Es tracta, en aquest sentit, de disposar de dades homogènies corresponents a la parla d'informants de grups d'edat diferents, del mateix indret i preferentment del mateix sector social. El coneixement de les varietats lingüístiques corresponents pot ser el punt de partida per establir comparacions d'usos lingüístics en termes d'edat. I en aquest context les possibilitats d'estudi de les tendèn-

cies evolutives de la llengua analitzada o d'una de les seves varietats dialectals es fan manifestes.

Com a estudi lingüístic de base social, el variacionisme ha adoptat els instruments de treball de les ciències socials, de tipus estadístic, pel que fa a la selecció d'informants i al tractament de les dades. El seu objectiu ha estat aconseguir la millor qualitat d'informació possible, i d'evitar al màxim les distorsions que la subjectivitat de l'investigador pot introduir —conscientment o inconscientment— a les dades que han d'actuar com a base de la recerca. La dialectologia no ha estat mai tan sensible a la representativitat de les dades utilitzades, i, en general, s'ha acontentat amb les dades d'un sol informant ben escollit per les seves característiques. Aquesta posició metodològica s'explica en part per l'abundància de variables —i al capdavant de dades— que se solen prendre en consideració en els treballs dialectals, que contrasta de quina manera amb el nombre reduït, o reduïdíssim, de variables que se solen prendre en consideració en els treballs variacionistes. En recerca, el temps i els recursos són limitats, i això fa que la proporcionalitat entre les variables utilitzades i els informants seleccionats hagi de ser necessàriament inversa.

Feta la reserva precedent, però, les crítiques del variacionisme a la dialectologia pel que fa a la representativitat de les dades dialectals tenen una certa raonabilitat. Per molt ben seleccionat que sigui un informant, les informacions que subministra han de ser sempre objecte de reserva pel que poden tenir d'error en les respostes o de peculiaritat lingüística personal. Per complir amb els requeriments de representativitat, doncs, s'ha d'ampliar necessàriament el nombre d'informants; i tres informants és, per raons òbvies, el nombre mínim admissible. La reducció obligada de l'abast de l'enquesta és el preu que s'ha de pagar per garantir la representativitat mínima de les dades. És un preu, però, que, per raons de serietat científica, la dialectologia ha d'acceptar; i que és paral·lel, al capdavant, al que el variacionisme paga —sovint sense consciència de fer-ho— en termes del nombre reduït de variacions, i al capdavant de dades, que en cada treball pot permetre's de prendre en consideració.

2.3. El progrés tecnològic que s'ha produït al llarg dels darrers cent anys ha subministrat als dialectòlegs recursos de gran utilitat per al desenvolupament de la seva tasca. Anys enrere, la possibilitat d'enregistrar les informacions emeses pels informants ja havia suposat un salt qualitatiu en la recollida de dades, que permetia, d'una banda, de contrastar les transcripcions de tipus impressionista de l'investigador amb els enregistraments aconseguits al llarg del desenvolupament de l'enquesta, i d'una altra, de conservar les informacions recollides per ser consultades en etapes posteriors.

L'arrencada tecnològica dels darrers anys, però, realment extraordinària, ha suposat la posada en circulació d'un conjunt de recursos tecnològics de

gran potencial, que faciliten el treball de recollida, de manipulació i de presentació de les dades. Aquests recursos no són només elements de comoditat per a l'investigador en el seu treball: són —i això és més important encara— instruments de penetració en la realitat complexa de les dades dialectals, els quals permeten de treure més partit de les dades des de qualsevol punt de vista des del qual es vulguin explotar, i doncs de portar les descripcions dialectals més lluny que no es podien portar fins ara.

En el pla de la recollida de dades, els enregistraments en DAT —i especialment en les seves versions més recents— són precisos i de qualitat, i es poden reproduir directament des de l'ordinador. A més, aquest tipus d'enregistraments faciliten d'emmagatzemar els materials en el disc dur de l'ordinador i encara de fer-ne còpies diverses en CD-ROM. En els casos en què la imatge és rellevant, les videocàmeres digitals permeten l'obtenció de filmacions de molt bona definició i d'una sonoritat excel·lent, que també poden ser reproduïdes directament des de l'ordinador —si es tracta d'un ordinador degudament preparat.

En el pla de l'emmagatzemament dels materials, les bases de dades interrelacionals, Access i Oracle, que integren alhora sons i imatges, faciliten la classificació, l'ordenació i la sistematització dels materials. I els fan manipulables, a criteri de l'investigador, fins a extrems fins ara inusitats.

En el pla de la publicació de resultats, la cartografia automatitzada i la paralelització de veu i de transcripció —i encara de veu i de més d'una transcripció simultània— permeten de posar a disposició dels interessats uns materials elaborats que, en condicions convencionals, exigirien unes publicacions costosíssimes; i —el que és encara més important— permeten, si convé, un cert grau de manipulació per part del consumidor.

En el pla de la interpretació, en fi, el tractament dialectomètric de les dades, avui molt refinat, permet a l'investigador de fer valoracions de resultats sobre la base de moltes dades tractades de forma simultània i en el mateix pla jeràrquic. Aquest recurs permet també a l'investigador tant d'interpretar les dades en termes de distància lingüística, i d'acabar produint el mapa de la divisió dialectal consegüent, com d'anar més enllà del pla estrictament lingüístic i, entrant en el pla sociolingüístic, de fer valoracions globals de les dades en relació amb el context social.

Aquests recursos tecnològics tan extraordinaris que els nous temps han posat a disposició dels dialectòlegs no poden ser considerats només com a mers suports instrumentals. En la mesura que faciliten una major penetració de les dades, obliguen els dialectòlegs que els usen a buscar nous objectius al treball dialectal, cada vegada més agosarats, i a obrir així la dialectologia a perspectives imprevisibles en etapes anteriors. La dialectologia avui —i sense deixar de fer res del que ha fet fins ara— té la possibilitat d'allargar el seu do-

mini i de penetrar, sense perdre la seva identitat bàsica, en terrenys nous, no freqüentats encara. Explorar nous horitzons és el repte constant que tenen totes les disciplines que es volen assegurar la continuïtat en el panorama científic, i la dialectologia no en pot ser cap excepció.

3. La dialectologia és, segons la definició tradicional, la disciplina lingüística que estudia la variació dialectal. La variació dialectal constitueix, en aquest sentit, i en termes escolàstics, l'objecte material de la dialectologia, la base mateixa de la seva existència. En la seva dimensió geogràfica, però, la més típica de la dialectologia, la variació dialectal no és una realitat inqüestionable en perspectiva de futur. Pel que això suposa en termes lingüístics, més encara que pel que implica per a la seva continuïtat, es tracta d'un fet rellevant que la dialectologia ha de prendre en consideració.

La pervivència de la variació geogràfica en el món evolucionat està, avui, seriosament amenaçada. La pressió històrica de l'escola —per fi, obligatòria per a tothom—, la pressió dels mitjans de comunicació —de la qual ningú no s'escapa, almenys en la versió televisiva— i la mobilitat geogràfica —pel que fa a la residència i pel que fa als desplaçaments ocasionals— han estat tres elements de pes en la crisi que travessa la variació dialectal de les grans llengües europees.

Cal remarcar que la crisi afecta la variació dialectal de les llengües europees que han subsistit fins ara. Les varietats dialectals franceses, per exemple, havien pràcticament desaparegut, ja en etapes anteriors, sota la pressió jacobina típica de l'Estat francès. Identificats *llengua* i *estàndard*, la pressió reduccionista oficial de l'eslògan «Un poble, una llengua» era una condemna de les varietats dialectals al desprestigi social i a la marginalitat d'ús. L'escola va actuar com a braç armat de la política unificadora en el terreny lingüístic. La pressió social va fer la resta. Avui, a França, l'anivellament lingüístic és general: es pot parlar d'accents i de *patois*, però no de varietats dialectals pròpiament dites. En el cas francès, doncs, i a l'efecte d'erosionament de la variació dialectal, no van caldre ni l'acció de la televisió —inexistent— ni els de la mobilitat social —aleshores encara escassa. La política lingüística adoptada per l'Estat francès, ben definida, va ser suficient.

La desaparició de les varietats dialectals del francès il·lustra un fet que rarament se sol posar en relleu. En unes condicions generals en què les varietats dialectals d'altres llengües europees no tenien cap problema per subsistir, les varietats dialectals del francès van desaparèixer per efecte d'una política lingüística *claire et distincte*. Les circumstàncies que actuen sobre les varietats d'una llengua, doncs, poden ser menys rellevants per a la seva desaparició i per al seu manteniment que una política lingüística ben definida.

Els poders públics, en general i tret del cas del francès, han estat indife-

rents en relació amb la variació dialectal. S'han pronunciat a favor de la varietat estàndard, i n'han encarregat l'ensenyament a l'escola. Aquesta posició, però, és menys innòcua per a la variació dialectal del que a primer cop d'ull podria semblar. La llengua constitueix, de fet, un ecosistema format per l'estàndard i per la resta de varietats dialectals. Qualsevol element que afecta un element d'aquest sistema afecta els altres necessàriament. La promoció i la divulgació de l'estàndard —activitats ben necessàries en una societat lingüísticament desenvolupada— implica necessàriament el retrocés de les varietats dialectals, almenys si no es posen en joc els correctius convenients que hi posin remei.

Quin ha de ser, però, el remei? Dependrà, naturalment, de l'estat de la variació dialectal i del model de llengua que es pretengui aconseguir. En el cas del català, el retard històric en el procés de normalització ha permès d'arribar en el moment present en unes condicions lingüístiques que encara admeten models alternatius. Hi ha condicions encara, doncs, per adoptar el més adequat en la defensa simultània de la unitat i de la diversitat de la llengua, i d'intentar aplicar-lo amb una política lingüística equilibrada i conseqüent.

En circumstàncies com les actuals, tan poc favorables a la variació dialectal, la dialectologia no pot limitar-se a complir amb les tasques científiques convencionals. Ha de posar en relleu l'empobriment que la pèrdua progressiva de la variació representa per a les llengües; i ha de posar en relleu també els perills immediats que això es produeixi i la conveniència de combatre'ls amb polítiques lingüístiques convenients. Tot això implica baixar més en el terreny de la realitat sociolingüística, i subministrar estudis dialectals comparatius que facin patents els fenòmens d'erosió per àrees dialectals, les tendències i els ritmes.

La dialectologia ha estat la primera i la capdavantera de les disciplines lingüístiques dedicades a la variació. Per història i per posició, no pot assistir indiferent, absorta en els seus afers científics convencionals, a la pèrdua progressiva de la variació dialectal. Li toca, doncs, un paper molt actiu en aquesta situació, que no pot estalviar-se. En el moment del centenari, cal veure si els cent anys l'han convertida en una disciplina pletòrica, sòlida i consistent, capaç de plantar cara a les adversitats ambientals, o si l'han reduïda a una disciplina envellida, que es mira de lluny —amb escepticisme i amb poques ganes de brega, concentrada en ella mateixa— els perills que s'albiren, al seu entorn, amenaçadors.

ANTONI M. BADIA I MARGARIT, DIALECTÒLEG

Emili Casanova
Universitat de València

És un gran honor per a mi poder participar hui en aquesta Jornada sobre el professor Badia i Margarit, honor que dec més a l'amistat que als meus mèrits. Disculparan el meu atreviment per parlar ací, de «Badia i Margarit, dialectòleg», davant de l'escola dialectològica creada pel mateix Badia, però no podia negar-m'hi, tant perquè era una oportunitat de repassar l'evolució de la dialectologia catalana de la mà, de les activitats i pensaments de l'homenatjat, com perquè he de confessar que la primera vegada que vaig sentir parlar científicament sobre la meua llengua va ser precisament al professor Badia, a la Universitat de Navarra, el curs 1976-1977. Les seues classes i les dels professors Veny, Solà, Rafel i Viaplana em van decantar cap a l'estudi filològic del català. Després he col·laborat amb ell en el PatRom, i sempre hi he trobat comprensió i esperonament. Gràcies per tot, senyor Badia.

1. ANTONI BADIA I MARGARIT I LA DIALECTOLOGIA

La meua intervenció caminarà acompanyada de la guia segura de les síntesis que ha publicat el mateix doctor Badia sobre l'evolució de la dialectologia, de la visió que d'aquesta matèria ha anat tenint i transmetent-nos de manera clara, a través de la seua obra, en diversos articles, especialment en les ponències presentades a l'Academia de la Lingua Asturiana, que va ser publicada en la revista *Lletres Asturianes*, núm. 26, de 1987, titulada «De la dialectología historicista a la dialectología sociolingüística», i la que va presentar a la Sociedad Española de Lingüística el 1976, reeditada en el llibre *Llengua i poder* el 1986, titulada «Anivellament geolingüístic i llengües en contacte».

En aquests treballs, presentats en forma de pinzellades pel temps de què disposava, ens mostra l'evolució del concepte i dels continguts de la dialecto-

logia, i els relaciona amb la seua experiència, desitjos i tasques personals. Per exemple, comença mostrant-nos que la dialectologia forma part de la lingüística històrica, que va nàixer contra els neogramàtics i les lleis fonètiques, i ens fa veure que aquestes no eren tan universals ni mecàniques ni absolutes com es pensava; o bé ens ensenya que les primeres activitats de la disciplina van ser fer monografies dialectals, treballs de geografia lingüística, atles i estudi de les fronteres, sobretot a partir de Gauchat. Tot seguit, relaciona aquestes idees amb la dialectologia catalana i hispànica, i diu que les monografies dialectals floriren a Espanya després de l'article de Dámaso Alonso de 1942 sobre l'ensenyament de la filologia espanyola, entre les quals les del mateix Badia. També, comenta que els atles catalans començaren amb el d'Antoni Griera, l'ALC, i el de l'ALPI de Manuel Sanchis Guarner i Francesc de Borja Moll, i seguiren amb l'ALDC, atles iniciat per ell mateix, fet amb la voluntat de conèixer l'estat actual de la llengua, la dels anys cinquanta i seixanta, en el qual evitava repetir l'estat dialectal rebut que representava l'ALC i incloïa moltes novetats respecte a altres atles. Per exemple, va més enllà de conèixer la llengua rural i inclou les ciutats en la xarxa de punts d'enquesta: fins i tot té com a informadors un dependent de comerç i residents en barris urbans. A banda d'usar els qüestionaris, s'invita l'informant a explicar algunes coses de memòria històrica o d'experiència personal, com les efemèrides importants: la Guerra Civil, inundacions, oficis tradicionals, la matança del porc... Les novetats sempre són contemplades amb la idea d'arreglar abundant informació d'entonació i sintaxi, punts que quedaven negligits normalment en els atles anteriors. Però el mateix Badia reconeixerà posteriorment les dificultats d'haver innovat el mètode indirecte de gravació recomanat per Séguy (dificultat de fer la transcripció fonètica per mitjà de les cintes magnetofòniques),¹ o l'ús del mètode Sapon, basat en un qüestionari en imatges, que fallà perquè els informants majors, els millors coneixedors del terreny, es trobaven insegurs davant el dibuix (p. 12). Les dues metodologies van ser abandonades posteriorment. També esmenta les millores en la dimensió etnològica dels atles gràcies al mètode paraules i coses, el *Wörter und Sachen*: com es veu, sempre ha tingut una gran consciència de la necessitat que la disciplina intentara donar resposta als canvis socials de l'època que portaven aparellats canvis lingüístics.

Continua l'estudi presentant-nos les millores de la dialectologia, gràcies a la influència de diverses matèries lingüístiques, exemplificades en el seu treball:

1. Gràcies a aquells enregistraments, hui disposem d'uns etnotextos orals d'un gran interès, com es pot comprovar en el llibre de Lídia PONS i Joan VENY, *Atles lingüístic del domini català: Etnotextos del català oriental*, Barcelona, IEC, 1998.

a) En primer lloc, l'aplicació dels avanços de la lingüística sincrònica, que comença a competir amb la diacrònica i fins i tot a substituir-la en el centre dels estudis filològics. I, en concret, els de l'estructuralisme, que a partir dels estudis de Martinet, de 1939, «La description phonologique avec application au parler francoprovençal d'Hauteville», i de Gregorio Salvador, «El habla de Cúllar-Baza», de 1958, mostren que els dialectes s'han d'estudiar com les llengües, ja que són entitats dotades d'estructura, on s'ha d'analitzar les funcions de cada forma dins del sistema, comparar-lo amb altres sistemes, i, a més, estudiar la norma de realització de cada element en el sistema. I això és el que farà el professor Badia des de 1962, fer dialectologia estructuralista.

b) En segon lloc, l'atenció als avanços de la visió sociolingüística, incorporats a la lingüística per Weinreich el 1953, doctrina que coneix als Estats Units durant el curs 1962-1963. Badia s'adona que el segle xx assisteix a grans canvis: la societat urbana substitueix la rural i, per tant, la llengua rural decau; hi ha una gran renovació cultural i econòmica, una major mobilitat pels transports i la presència d'un model de llengua urbana en cada casa amb la ràdio i després amb la TV. Per això, el professor Badia diu que ara s'ha de passar de la dialectologia de la dada a la del comportament sociolingüístic, a la necessitat de conèixer la distribució de la llengua per nivells de llenguatge i registres més que conèixer els trets particulars, i per això encetarà les enquestes sociolingüístiques, com la de Barcelona de l'any 1967. Ara es faran:

— Enquestes per zones d'un domini lingüístic o per sectors urbans o barris. El qüestionari ja no està destinat a recollir paraules inèdites, sinó més aviat a detectar la selecció que s'opera entre sinònims, o els nous sentits que han adquirit les paraules, o a constatar els vocables que, abans coneguts, ara són ignorats o desusats.

— Enquestes orientades a recollir informacions per nivells o registres de llenguatge: així es poden conformar zones que usen un sinònim en oposició a altres mots, o del mateix significat, però que objectivament es consideren més elevats i altres més expressius.

— Enquestes sobre les actituds dels parlants.

On major relleu té aquest enfocament sociolingüístic és en els casos de llengües en contacte, com és el cas del català en relació amb el castellà, amb el francès i amb l'italià. Aquests nous enfocaments no eliminen la bondat de l'enquesta diatòpica, que ara se centrarà més en els estudis de microdialectologia, per exemple.

c) I finalment, com a resultat de l'evolució social, de l'anivellament lingüístic i sobretot de l'eclosió dels MC i de l'escolarització, es passa a l'etapa de l'estandardització, ja que la vida urbana i l'anivellament lingüístic no solament substitueix els dialectes horitzontals pels verticals, sinó que és possible que arribe a rectificar les fragmentacions dialectals i les fronteres històriques.

En aquesta etapa d'estandardització, la dialectologia tradicional es converteix en el depòsit de materials per a proposar una estandardització, una ordenació dels materials segons registres, segons territoris, segons temàtiques, segons siga la llengua oral o escrita.

A més d'aquesta estandardització espontània, signe dels temps, n'hi ha una altra de científica, política, que de manera calculada tendeix a vehicular i salvar una llengua, com ha ocorregut en el cas del català. En aquest camp, el professor Badia també hi ha destacat.

Aquest recorregut prou complet per la dialectologia fet pel professor Badia ens orienta i guia a l'hora de classificar la seua faceta dialectològica, la qual organitzarem en cinc grups:

a) Recerca dialectal tradicional, de camp, a l'Aragó i Catalunya, que es corona amb el projecte de l'ALDC.

b) Intent de dotar de nova metodologia la dialectologia tradicional, de posar-la al dia, aplicant-hi l'estructuralisme primer i posteriorment la sociolingüística.

c) Ús dels coneixements dialectals en els seus estudis de gramàtica històrica o de gramàtica sincrònica.

d) En la dialectologia diacrònica, estudi de l'origen dels grans blocs dialectals i les primeres manifestacions dialectals.

e) Intent de vertebrar les particularitats orals i escrites dels grans dialectes del català dins del català normatiu i estàndard, i defensa dels dialectes.

La meua intenció, ara, és desenvolupar aquests punts, de manera panoràmica, clara i concisa, ajustant-me al temps atorgat, i prescindint de molts detalls puntuals.

a) RECERCA DIALECTAL DE CAMP, A L'ARAGÓ I CATALUNYA,
QUE ES CORONA AMB EL PROJECTE DE L'ALDC

Per una banda, la Guerra Civil significà la interrupció dels projectes, dels estudis i de les publicacions sobre el català al si de l'IEC i l'exili dels seus millors mestres, com Fabra i Coromines, i, és clar, el bandejament del català de les aules universitàries. L'únic filòleg que romangué ací va ser Antoni Griera, nascut el 1887, autor d'una dialectologia catalana l'any 1949, persona molt ocupada, discutida i maniosa, que compartia les classes a la Facultat de Teologia amb les de lingüística romànica a la Universitat, amb poca disciplina de treball en equip, però que va servir d'anella amb la generació posterior, d'introduïdor de Badia tant en la romanística europea, especialment en la Société

de Linguistique Romane, en el Centre de Dialectologie de Lovaina, en l'Institut Miguel de Cervantes i en l'Institut de Estudios Pirenaicos. Per una altra part, els anys quaranta portaren a Espanya l'entrada de la filologia a la universitat, gràcies a jòvens investigadors que impulsaren la dialectologia, per superar els anys de retard respecte a Europa i reprendre la tradició de l'Escola Espanyola de Lingüística i l'ALPI, que esperonà els estudiants del moment a dedicar-se a fer monografies dialectals combinant el mètode de la geografia lingüística i el de paraules i coses.

El jove Badia i Margarit es trobà aquest ambient i, impossibilitat de dedicar-se a fer descripcions dialectals del català si volia fer carrera universitària, començà treballant sobre el dialecte aragonés, com el mateix Coromines o Casacuberta havien fet, per quatre raons: *a)* és un dialecte molt pròxim, afí i relacionat amb el català; *b)* era molt valorat el seu estudi, per les riques particularitats lingüístiques que presentava; *c)* els investigadors de l'aragonés fins en aquell moment eren estrangers, i *d)* una part de l'Aragó enquestat per ell parlava català.

Diego Catalán s'hi refereix assenyalant que Badia començà a estudiar l'aragonés i no el català per la situació d'esta llengua, a pesar de ser «un catalán tan amante de su cultura patria» (*Lingüística ibero-románica*, Madrid, Gredos, 1974, p. 212, nota 577).

Però, naturalment, ell compaginava l'aragonés amb la dedicació al català; per exemple, col·laborant en la revista *Estudis Romànics*, fundada el 1947 per Aramon i Serra, on feia moltes ressenyes sobre llibres de llengua i dialectologia hispàniques. Per exemple, en el vol. 1, ressenya *O estudo dos dialectos e falares portuguesas*, de Manuel de Paiva Boléo, 1942; *El habla de Mérida y su cercanía*, de Alonso Zamora Vicente, 1943; *El bable de Cabranes*, de María-Josefa Canellada, de 1944; *Vocabulario del alto-aragonés*, de Pedro Arnal, de 1944; *Estudio sobre el habla de la Ribera*, d'Antonio Llorente, de 1947. De la lectura de tots va formant-se i traient algunes idees per als seus projectes dialectològics. Per exemple: que els estudis de Paiva Boléo són preparatoris per a fer un atlas de Portugal, una vegada l'ALPI pareixia interromput per sempre; de Zamora Vicente «quant al mètode, el Sr. Zamora no ha lluitat contra el factor temps, cosa tan freqüent en aquests estudis preparats sobre el terreny, perquè aprofita un sojorn de més d'un any a Mèrida» (p. 215); del treball de María-Josefa Canellada destaca la novetat de l'estudi de l'entonació. Diu: «però hauria de considerar-se indispensable en qualsevol estudi de dialectologia tota vegada que l'entonació és l'element lingüístic més conservador i que denuncia amb més facilitat l'origen dialectal d'un subjecte»; del treball d'Arnal diu: «ben convenient seria que cada comarca posseís un vocabulari anàleg, amb la qual cosa els treballs de síntesi quedarien simplificats i a més, més ben fonamentats» (p. 217).

Dels seus estudis sobre l'aragonés destacarem *Habla del Valle de Bielsa*, premi Antonio de Nebrija 1948, Barcelona, 1950. És una obra mestra, com Alvar i Veny han assenyalat, que, a banda dels trets dialectals que arreplega i de més de dos mil mots, com destaca l'*Endize de bocables de l'aragonés: següents os repertorios lesicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragon: Tesoro d'a Luenga Aragonesa* (Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1999), vol remarcar que en l'arreplega de material s'ha tingut present: *a*) la combinació de l'aportació espontània (la més important per a ell, encara que amb el perill del desordre en la recollida de materials o en la comparació amb altres parlars) i l'aportació sistematitzada del qüestionari; *b*) la utilització d'un natiu per a parlar amb altres membres del poble amb un sentit convingut per a poder recollir el que interessava; *c*) l'ús del mètode de paraules i coses i fer-se mostrar instruments en desús per a arreplegar el vocabulari; *d*) la presentació es fixa en l'estat actual de la parla belsetana que interessa que quede registrat, especialment perquè es tracta d'una parla en estat d'angúnia, *e*) els vells són els que millor i més constantment usen el dialecte, *f*) l'ús d'una dona com a informadora perquè era una de les darreres parlants, cosa que no era normal en les monografies del moment: explica en la revista *Orbis* que de la dona s'ha recollit la major part del lèxic perquè era la qui millor conservava el belsetà, i conclou que per al conservadorisme en dialectes en estat agònic és molt important la participació de la dona. Lamenta que no ha pogut estudiar etimològicament els mots, però això era normal en totes les monografies dialectals, ja que els seus autors són jòvens i encara no podien tenir prou formació per a encarar l'etimologia. També llegim el que serà una constant en els seus estudis de dialectologia i de la vida: la falta de temps per a poder arredonar l'enquesta i els treballs, cosa que el va fer deixar en bones mans alguns projectes, com l'ALDC o abandonar el Corpus de Toponímia quan va veure que Joan Coromines seguia l'*Onomasticon Cataloniae*

També publica «Sobre la morfologia dialectal aragonesa», material que entretrau de les enquestes fetes entre el 14 de juliol i el 6 d'agost de 1944, a l'alt Aragó i la Ribagorça. Anuncia que no és una morfologia completa, difícil d'aconseguir en visites ràpides a cada poble, sinó «una aportación a la futura gran Morfología aragonesa, para la cual espero que este trabajo sea de gran utilidad». Sempre cita les aportacions anteriors, cosa que anuncia ja el gran domini que tindrà tostemps de la bibliografia en cada cas.

En Badia, *Contribución al vocabulario aragonés moderno* (Saragossa, CSIC, 1948), recull 1.193 vocables arreplegats en l'alt Aragó el 1944, en llocs com Ansó, Echo, Biescas, Buesa, Oto, Laballe (Boltaña), Bielsa, Benasc, Campo, Graus, Benavarri, Fonts, Peralta de la Sal i Sanui. Hi ha, per tant, paraules del català, de zona de frontera i de l'aragonés. Inclou transcripció fonètica i fa referència a altres obres que arrepleguen el mateix lèxic.

Ací especifica (p. 7, nota 1) que volia prendre contacte directe inicialment amb el camp de la dialectologia aragonesa; recollir unes contestacions concretes de cadascuna de les localitats per a la seua tesi. L'excursió, la fa entre el 14 de juliol i el 6 d'agost de 1944 per l'alt Aragó i Ribagorça: «Como no disponía de mucho tiempo, y debía, por otra parte adaptarme a los sistemas y vías de comunicación de la localidades recorridas» (p. 8), en alguns llocs els interrogatoris no van ser complets. Pretén aportar alguna novetat al conjunt de la lexicografia dialectal, no en veus noves —que n'hi ha poques en el vocabulari—, sinó en matisos del significat o en alguna concreció sobre la distribució geogràfica o en determinades modalitats de pronúncia. El vocabulari es publica per orde alfabètic. Entre els mots observa que en un nombre relativament elevat tenen la mateixa etimologia que la corresponent paraula en català i que en alguns casos tenen la mateixa evolució, com *plorar*, *orella*; en altres casos existeixen en català i castellà però segueixen el valor semàntic del català: *gritar* 'llamar' (p. 10).

En «Sobre algunos nombres de plantas en aragonés (a propósito de un reciente libro de J. Séguy)» (*Via Domitia*, núm. 1, 1954, p. 32-40), recull cinquanta-set noms de plantes pels voltants de Campo i Turbón, identificats mitjançant la terminologia científica, ajudat pel botànic Pedro Montserrat. Açò li permet comparar el resultat de les seues enquestes amb les de Séguy per al gascó i extraure conseqüències per a la lexicografia pirinenca i per a les relacions lèxiques entre els parlars romànics dels dos costats.

Ja en el moment de fer la seua tesi, el 1945, sobre *Los complementos pronominalo-adverbiales derivados de IBI e INDE en la Península Ibérica* (RFE, 1947), vol contribuir als estudis de «Gramática histórica española y aun de la misma Dialectología»; «finalmente, debo decir que queda mucho que hacer en la tercera parte, dedicada a la lengua moderna; pero esta elaboración es lenta, requiere excursiones de encuesta dialectal tanto por el dominio aragonés como por el catalán, hasta permitir hacer los mapas de las fronteras de los complementos, de sus usos, etc.» (p. 10; en nota diu que «sólo he visitado el Alto Aragón y Ribagorza, y varias zonas del dominio catalán», i a la p. 247 que en les notes sobre el valencià i balear parteix de l'ajuda de Moll i d'Encarnación de Rojas, de València).

Segurament perquè a l'època no podia dedicar-se directament a l'estudi del català, crea, ajudat per Francisco Marsà, el Corpus de Toponímia Catalana, dins del seminari de Gramàtica Històrica que ell dirigia, amb la col·laboració obligatòria dels estudiants, i posteriorment dins del «Centro de Dialectología de Barcelona», integrat dins del Centre de Dialectologia de Lovaina, on enviarà a estudiar posteriorment Germà Colón i Joan Veny. El Corpus pretén recollir exhaustivament tots els noms de lloc del domini lingüístic, primerament els vius. Afirma que han començat per terreny del Principat per

motius de comoditat, facilitat i economia, ja que el seu centre de partida és Barcelona, però que la idea era abraçar tot el territori lingüístic.² La creació del Centre de Dialectologia de Barcelona el 1952 no pretenia només estudiar dialectologia sinó totes les branques lingüístiques, i així constava de dos seccions: Geografia Lingüística i Toponímia. Com a deferència al seu mestre, en serà president Antoni Griera, anella amb el passat, i «introduïdor en España de los métodos de la geografía lingüística y trabajador infatigable en el campo de la Filología Catalana», com el qualifica el 1952 en «Sobre metodología de la encuesta dialectal».

Posteriorment, quan redactava la *Gramàtica històrica catalana* de 1951 s'adonà que els coneixements dialectals eren incomplets, mal distribuïts i massa antics, una espècie de «estat dialectal rebut», com dirà, poats amb una metodologia antiquada, i considerarà que ni l'ALC de Griera, parat per la pèrdua de materials, ni l'ALPI, represes les enquestes però d'incert resultat, ja que els materials els tingué Navarro Tomàs fins al 1951 a Nova York,³ farien bones aportacions al coneixement del català. I decidí esmentar la realització d'un nou atles, el futur ALDC.

Badia, que, com diu Joan Veny, feia classes amb rigor, claredat i amenitat «tot atraient vocacions per a la lingüística», que organitzava excursions per les terres catalanes per a familiaritzar-se amb la toponímia del país i fomentar l'amor a la natura, va iniciar juntament amb Germà Colón, el projecte de l'ALDC, que va presentar públicament el 1953 en el VII Congrés de Lingüística Romànica de Barcelona. Posteriorment, s'hi va incorporar Joan Veny el 1955, l'home destinat a acabar-lo.⁴ Cal reconèixer el paper medullar de Badia com a promotor i impulsor d'un atles que hem de qualificar d'obra nacional, en paraules del mateix Veny.

L'ALDC naixia com una activitat del Centre de Dialectologia de Barcelona, volia aconseguir una instantània del català actual, i presentava la novetat de tindre tres qüestionaris:

— un de normal, de 1.500 mots, amb preferència per qüestions de vida agrícola;

2. El *Corpus de toponímia catalana* pretenia recollir exhaustivament tots els noms de lloc del domini lingüístic, primerament els vius, i els extrets d'obres ja publicades (monografies locals i comarcals, obres d'excursionisme...). I ja indicaven la localització cartogràfica del topònim. El 1952 arribà a un acord amb Coromines per a no coincidir en l'arreglada de materials de les mateixes poblacions.

3. Per la correspondència de Navarro Tomàs amb Sanchis Guarner, sabem que Navarro hauria preferit que Badia no haguera començat l'ALDC sense estar primerament l'ALPI editat.

4. Hui disposem ja dels dos primers volums de l'*Atlas lingüístic del domini català*, editats per Lídia PONS i Joan VENY, Barcelona, IEC, 2002 (1. *El cos humà. Malalties*) i 2004 (2. *El vestit*). 3. *La casa i ocupacions domèstiques*.

- un de reduït, de 50 preguntes per a entrevistar en 15 localitats especials;
- un d'ampliat, de 3.000 preguntes, per a llocs concrets.

També, d'entrevistar dones i gent de diverses generacions i fer enquestes als escriptors literaris pertanyents als grans dialectes catalans, i intentar captar les reaccions psicològiques del subjecte davant de la pregunta. I a més volia presentar el llenguatge estudiat per sexes i generacions, i veure el grau de penetració de les altres llengües.

Ell, conscient de les mancances en els coneixements dels dialectes, volia completar els buits i orienta a Colom a estudiar el dialecte valencià, concretament el de Castelló, en la seva tesi doctoral *Vocabulari castellanenc*, i a Veny, el mallorquí, amb «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes». ⁵ No oblidem que era una època de difícil mobilitat, cosa que explica, per exemple, que ni el mateix Badia ni Joan Veny, en les seues respectives tesis feren enquestes de camp a València, Com diu Veny en «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes» (p. 92): «Ante la dificultad de recorrer personalmente las comarcas estudiadas para recoger *in situ* las palabras de interés, hemos aprovechado la presencia en Barcelona de personas procedentes de las zonas occidentales con las cuales hemos realizado encuestas que han dado buen resultado». Del País Valencià només ha tingut en compte una de feta per Manuel Alvar a Benicarló (a més del DCVB).

Després de diversos canvis més realistes, Badia i Veny redacten el qüestionari definitiu (Antoni M. Badia, Lídia Pons i Joan Veny, *Atles lingüístic del domini català: Qüestionari*, Barcelona, IEC, 1993), comencen les enquestes de prova el 1957 i inicien l'atles el 1964. Badia enquesta el català central, però preocupat per la modernització de la dialectologia, ja molt criticada després de l'extensió de l'estructuralisme i, posteriorment, de la sociolingüística, deixa les seues tasques en l'ALDC al seu deixeble Joan Veny, amb qui havia compartit moltes enquestes i el qüestionari i al qui qualifica del millor dialectòleg. Prompte, el 1965, entraren també alguns altres jòvens professors i estudiants (Joaquim Rafel, Joan Martí...), ja avesats a l'enquesta per les excursions de treball que feien amb Badia com a estudiants per a arreplegar formes lingüístiques i topònims. I entre tots arreplegaren els rics materials que recentment han començat a veure la llum. ⁶

5. Per exemple, Germà Colón l'imita en «Enquete linguistique sur le dialecte catalan de Castelló (Espagne)» (*Orbis*, 1952), i en «Sobre el funcionament de les sibil·lants en el català de Castelló», a *Phonétique et linguistique romanes. Mélanges offerts à M. Georges Straka* (vol. 1, Lió i Estrasburg, 1970, p. 43-51).

6. La informació dels dialectes que es posseïa en els inicis dels anys cinquanta era molt menor que la d'ara, i aquest estat és la causa d'algun dels pocs errors de Badia. Per exemple, en la *Gramàtica històrica catalana* (1981, p. 43), on diu que Olocau del Rey parla català, i creu que el darrer poble de parla catalana pel sud és Santa Pola.

Dins d'aquesta orientació dialectològica tradicional esmentarem altres treballs seus, com:

— «L'*Atlas lingüístic de Catalunya* i el problema de la sibilant sonora *-s-* (fon. *z*), procedent del llatí *-D-* (i de *-C'-*, *-TY-*)» (*Revista Valenciana de Filologia*, núm. 2, 1952, p. 7-32), on després d'afirmar que, com succeeix gairebé sempre que hom maneja dades dialectals, també ací desorienten tant l'abundor de dades recollides com la manca de coincidències dels tractaments registrats, ens ofereix una anàlisi de tota la documentació a partir de la línia historicoevolutiva de la llengua, i en procura escatir el corrent general, la tendència lingüística que ha governat potser durant segles aquells mots, tot evitant de deixar-se enlluernar per la gran varietat de solucions que ens brinda la documentació històrica i la realitat actual. I descriu i explica totes les variants conegudes: diu, entre altres idees, que «malgrat que l'acumulament de dades dialectals és gairebé sempre casuístic, i entre elles hi ha veritables contradiccions, podem destriar alguns fets que esdevenen característics dels diferents dialectes i parlars, quant al procés *-D- > -s-*. Així, el dialecte central conserva la *-s-*, tendència més general, per això elevada a tret de la llengua literària, conservació de la *s* darrere de l'accent, i la seva pèrdua abans de l'accent»; que en la frontera catalanoaragonesa hi ha una tendència semblant a la conservació de la *-s-* que hem d'explicar per arcaisme i per veïnatge de les solucions aragoneses o castellanques corresponents (p. 388). I acaba assenyalant (p. 390) que «Malgrat el seu estat incomplet i fragmentari, hom no pot desconèixer el valor documental de l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, per a la història de la llengua i la dialectologia catalanes».⁷

Entre les monografies lèxiques i fonètiques destaquem l'article «Petita disquisició sobre el lleidatà *prou/prouta* (estructura i analogia)», on situa

7. Per a ell, les fronteres importants eren les que separaven el català oriental i el català occidental. Per això, estranyat pel comportament del Solsonès, va dedicar una ponència a la qüestió: «Fronteres dialectals i fronteres comarcals», on mostra que, a grans trets, la frontera del català oriental amb el català occidental segueix amb fidelitat les delimitacions comarcals del país feta per la Ponència de la Divisió Territorial, excepte en el Solsonès, comarca dividida en dues parts. Per a aquesta anomalia troba una explicació de base geogràfica: l'eixida d'aigües que mostra la tendència de les relacions humanes dels pobles de la zona en relació amb el català oriental i l'occidental. I, a més, que no hi ha coincidència fronterera perquè la comarca del Solsonès no és sinó el resultat d'una mena de transacció, conseqüència de fer homogènies, des del punt de vista territorial i demogràfic, les diferents comarques del país. La frontera dialectal entre el català oriental i l'occidental ens assenyala quin àmbit hauria hagut de tenir la comarca, sense fer concessions transaccionals. Açò mostra el valor de delimitació que té la frontera dialectal. De fet, les fronteres comarcals i les dialectals coincideixen històricament (p. 41).

Badia no va fer treballs de camp en fronteres, però en va encomanar diversos als seus deixebles: per exemple, a Joaquim Rafel i Artur Quintana (sobre la frontera catalanoaragonesa), a Joan Martí i Teresa Cabré (sobre la frontera entre el català occidental i oriental a Tarragona).

prouta a la ciutat de Lleida i per tot el Segrià. Confessa que «estem molt imperfectament informats sobre l'extensió del quantitatiu femení *prouta*» i que l'ha sentit en llocs esparsos fora del Segrià, però que no ha fet cap inventari sistemàtic perquè en eixos moments els seus interessos n'eren altres.

A més de trobar convenient posseir dades de tipus dialectològic modern, demana que s'hauria de disposar de materials antics i romànics (usa documentació occitana oferida per Colón). Després de comparar estructures semblants a *prou* - *prouta*, diu que la gent vol una forma de femení per als quantitius, i fracassada la forma *proua/prova*, per analogia de *quant -a*, *bastant -ta*, fa *prouta* (p. 63).

b) INTENT DE DOTAR DE NOVA METODOLOGIA LA DIALECTOLOGIA TRADICIONAL, APLICANT-HI L'ESTRUCTURALISME PRIMER I POSTERIORMENT LA SOCIOLINGÜÍSTICA

Badia veia amb preocupació l'endarreriment i el desprestigi de la dialectologia als inicis dels anys seixanta a casa nostra. En efecte, la romanística que havia destacat sobretot en dialectologia aplicada a la lingüística històrica; a la fragmentació de la Romània amb l'estudi de les fronteres lingüístiques i dialectals; a la reconstrucció dels estadis primitius de la llengua i a l'estratigrafia; als estudis lèxics i etimològics i a l'etnografia; als estudis estilístics i de llengua literària, començava a preocupar-se per assajar els mètodes moderns. En canvi, a casa nostra la metodologia seguia igual, és a dir, encara estàvem en la metodologia d'Antoni M. Alcover, i encara no s'havia aconseguit de descriure completament un dialecte ni estudiar les relacions canviants entre llengua i dialecte en un territori, ni la distribució d'un dialectalisme per famílies. I va voler situar el català al nivell de les altres llengües. Possiblement, l'estudi de Martinet sobre l'Hautville, com hem dit abans, el famós article de Weinreich i els estudis fonològics d'Alarcos, qui entre 1953 i 1960 descrigué el sistema fonemàtic vocàlic i consonàntic del català, l'impulsaren a açò.

Analitzarem primerament l'aplicació de l'estructuralisme i, posteriorment, el de la sociolingüística.

b.1) *L'estructuralisme en la dialectologia*

El procediment de la dialectologia tradicional descrivia uns fets fonètics i analitzava uns mots, però sense contrastar-los i examinar-los a partir de la funció que feien dins del sistema on vivien, a pesar que la llengua és un sistema on tot viu interrelacionat, i on qualsevol canvi repercuteix en el sistema.

L'estructuralisme corregeix aquesta situació. Ara bé, el sistema més complet és el format per un dialecte concret o local. Això, i perquè del parlar propi se'n té una coneixença personal, fa que Badia aplique la nova metodologia majoritàriament al català de Barcelona, perquè, com ell afirma a propòsit de la confusió entre vocals obertes i tancades en posició tònica, «atès que és una matèria prou delicada, prefereixo de donar compte d'aquesta confusió en barceloní, i si hom en comprova mostres en d'altres contrades de la llengua, anirem reunint dades de cara a una possible interpretació de conjunt» (p. 99). Com ell mateix diu en la *Gran enciclopèdia catalana*, s. v. *dialectologia estructural*, «en lloc de presentar els fets aïllats, tracta d'estudiar-los en conjunt, fent veure les concordances i divergències entre els sistemes de les diverses parles». De la seua anàlisi exhaustiva, tenint present tots els factors interns i externs i el principi de la commutació, arriba a descobrir-nos diverses realitats. Per exemple:

— Descriu completament el sistema fonològic del català oriental en un article exemplar, «Problemes de la commutació consonàntica», on postula que el sistema fonològic del català presenta un inventari de 23 fonemes, en lloc dels 16 postulats per Alarcos.

— El barceloní tendeix a confondre les articulacions vocàliques mitjanes, sobretot en els mots savis, lliures de «complir» les lleis fonètiques i en els mots que ixen del seu cercle semàntic o es deslliguen del seu ambient propi: en eixe cas té tendència a obrir la vocal. Busca una explicació congruent que pugui donar compte de per què moltes vocals no compleixen la seua etimologia i la contradicció de les obertes a causa dels contactes articulatoris, i afirma que la fixesa dels resultats actuals per la combinació d'etimologia i context no s'acaba de preveure regularment. Acaba dient que sembla que la tendència a obrir tracte de compensar la pèrdua de sonicitat que implica la relaxació de les *a* i les *e*.

Els principals articles sobre la matèria són «Algunes mostres de les igualacions $E = e$ i $O = o$ en el català parlat de Barcelona» (1969), on després d'indicar com en català l'oposició oberta/tancada és bàsica, i no és difícil dreçar llargues llistes de «parells mínims», s'hi troben hui moltes indistincions que segons sembla no tenen justificació aparent, ja que per l'etimologia s'espera una pronúncia, però la realitat, com per exemple, les rimes dels poetes, ens n'ofereix una altra. La incertesa augmenta en les formes verbals, on en l'infinitiu tenen una *e* neutra i en els temps verbals una *e* tancada/oberta i en els mots savis. Aquesta remarca palesa que les paraules que han quedat lliures de les lleis fonètiques que han transformat els mots hereditaris constitueixen el testimoni més feiaent que el barceloní d'avui té una tendència clara a confondre les articulacions vocàliques mitjanes (p. 102-103). Aquesta confusió registrada ara s'ha d'escatir i veure per què això es produeix i vers on això pot

dur la llengua. També troba per la mateixa tendència a la sonicitat que hi ha una sonorització espontània de consonants sordes palatals i alveolars.

L'estudi li fa afirmar que *a)* les lleis d'evolució històrica de les vocals, partint de llurs bases etimològiques llatines, bé que acomplertes a grans trets són desconcertants; *b)* els efectes dels contactes articuladoris que sofreixen les vocals per raó de les consonants veïnes, bé que reals, són contradictoris; *c)* la fiexa dels resultats actuals, com a combinació de tots dos grups de factors (etimològics i articuladoris), és, com a criteri lingüístic, molt relativa, i en cap cas no es podria preveure (p. 182). Fet l'estudi i vists els factors interns i externs que hi poden actuar diu que la llengua viu una tendència cap a recobrar sonorit, a guanyar perceptibilitat o sonicitat, en les vocals i en les consonants.

Tot açò també passa en la major part del valencià, en les vocals posteriors obertes i en les alveolars fricatives sonores.

b.2) L'aplicació de la sociolingüística

Badia ha estat l'iniciador dels estudis sociolingüístics a Catalunya. Ací ens fixarem en la seua aplicació a la dialectologia. Per a ell, la dialectologia social «s'ocupa de descriure els sistemes lingüístics dels grups socials», i el contacte de llengües.

En el seu article «Anivellament geolingüístic i llengües en contacte», del 1976, ens explica molt bé la seua visió del tema. Primerament, afirma que vol aplicar alguns conceptes de la sociolingüística a la dialectologia, uns conceptes de «sociodialectologia» i unes línies de treball subsegüents, i afirma: «No negaré que tinc la illusió de contribuir, bé que modestament, a establir un mètode que ens ajudi a enfilar camins no massa fressats, el coneixement dels quals pot ajudar a renovar la ja força envellida dialectologia, tot delimitant la prou nova sociolingüística» (p. 218).

Ho farà dins el domini lingüístic del català, «perquè el panorama dialectal català em resulta menys llunyà que d'altres», també per l'extensió reduïda del domini català, o bé per la seua posició cèntrica dins el món romànic, o pel fet que es tracte d'un territori relativament conegut des de l'angle de la dialectologia, o millor, més ben conegut que d'altres. Tot amb tot, la dialectologia catalana presenta diverses característiques que són útils com molt poques per a estudiar un procés d'anivellament, des del punt de vista sociolingüístic. I s'imposa una altra limitació, el català del Principat, ço és, el de la Catalunya estricta, per dues raons: *a)* les altres grans regions de la llengua es troben sota condicionaments diversos (històrics, culturals, psicosociològics) i l'anivellament té altres motius; *b)* la frontera més important dins del català és la que separa el català occidental de l'oriental, no les altres.

El problema que ell veia per a fer bé l'estudi és el caràcter encara incomplet del nou atlas lingüístic català o més que incomplet, «inconsultable», car una part, les enquestes gravades en cintes magnetofòniques, no havien estat llegides o sentides en aquell moment. La situació, provisionalment fragmentària, del nou atlas català és la que ens priva de documentar, tan abundantment com convindria, uns comportaments ja comprovats, afegeix.

Critica la visió massa dialectal que es tenia de la llengua, com va poder comprovar a l'hora de fer la seua *Gramàtica històrica catalana*: hi havia descripcions lingüístiques, com la igualació de la *b = v*, però no s'estudiava el procés d'igualació; hi havia una visió anacrònica perquè la llengua canvia sense parar, com en les primeres enquestes de l'ALDC notaren respecte al salat de la Costa Brava: els textos encara seguien parlant de les observacions de Ruyra sobre l'article salat, quan ja estava en vies d'extinció; i també sentiren la *e* neutra a la Seu d'Urgell i Andorra, bastions del català occidental. I deia, sorprés: «nosaltres mateixos escoltàvem bocabadats, articular la vocal neutra al mateix Segrià, a tocar de Lleida», i no en tenien notícies. «I és que», afegia, «devien ser fenòmens fruit de transformacions molt lentes, perquè els nostres predecessors no se n'hagueren adonat».

Una part de les idees sociolingüístiques ja s'aplicaren als qüestionaris de l'ALDC, i sobretot les tingué ell presents a l'hora d'estudiar certes particularitats de la llengua. Per a ell, l'anivellament geolingüístic implica, *a*) un nucli centrifug, d'expansió de trets lingüístics; *b*) un territori on cobra realitat esta expansió, *c*) en l'anivellament tenen un paper transcendental les capitals administratives i les ciutats ja que des d'allí es propaguen noves formes cap a les zones rurals (fet que ja passava antigament amb el mercat setmanal). També descobreix com en el domini català es donen dos factors que afavoreixen l'anivellament a partir de les solucions barceloneses, ja que:

- a*) el català és una llengua en extrem macrocèfala pel pes de Barcelona,
- b*) el català és una llengua en extrem unitària.

Els dos factors asseguren la viabilitat de l'anivellament geolingüístic: un nucli potent i un territori homogeni faciliten la generalització de les característiques idiomàtiques de la capital. Estudia com a exemple a la Catalunya estricta el concepte de 'patata', que disposava de dues formes, *trumfa* i *patata*: *patata*, mot propi de Barcelona s'estén en quaranta anys per tot Catalunya, i no per castellanisme, com també es demostra en *fesol/mongeta*, on *mongeta*, terme de Barcelona, també s'ha estés segurament per l'escola i els MC, ja que el parlar de Barcelona s'ha pres com a model estàndard. Aquest anivellament provoca des de 1950 una àmplia transformació del mapa dialectal de Catalunya, que ha afectat la frontera català occidental / català oriental, ja que el català oriental ja ha omplert lèxicament zones com Lleida i Tortosa.

c) ÚS DELS CONEIXEMENTS DIALECTALS EN ELS SEUS ESTUDIS DE GRAMÀTICA
HISTÒRICA O DE GRAMÀTICA SINCRÒNICA

Badia, iniciador dels estudis de dialectologia moderns, no féu treballs de camp en els dialectes catalans fora del català central, però a pesar d'això sempre ha tingut tots els dialectes catalans presents en els seus estudis. Per exemple, ja des de la Comissió organitzadora del VII Congrés de Lingüística Romànica de Barcelona (1953) volgué que hi fossen presentades visions de conjunt de les grans modalitats geogràfiques de la llengua catalana: a aquest conjunt responien les ponències de Grieria, Colón i Moll. I en els treballs al llarg de tota la seua vida, sempre ha estat present el conjunt de coneixements de la dialectologia catalana (buscant documentació de primera mà, revisió metodològica, afany de caracterització...). Per això, quan creia que necessitava més informació dels dialectes, buscava i rebia l'ajuda de col·legues i deixebles com Germà Colón, Joan Veny, Joan Miralles o Antoni Ferrando, a més de buidar les monografies existents, les quals sap aprofitar molt bé.

I és que té una consciència clara que un dels puntals de la lingüística històrica són els dialectes, aquests sistemes afaïçonats per factors externs i interns que constitueixen la llengua històrica. Com diu Joan Martí (*Gramàtica històrica: Problemes i mètodes*, Universitat de València, 1990, p. 49), «una gramàtica històrica general d'un idioma és, ensems, una gramàtica de tots els seus dialectes; per això el treball en aquest camp és particularment complex».

Eixa presència dels dialectes es veu ja en la seua primera obra important: la *Gramàtica històrica catalana* del 1951 (Tres i Quatre, 1981). En ella, usa com a font l'ALC i els coneixements rebuts i presenta l'estat de la bibliografia catalana del moment. En aquesta obra ja exposa que creu que per sota de la llengua cancelleresca, tan unitària, hi hauria una gran diversitat dialectal que afloraria quan a partir dels segles XVI i XVII es produí el relaxament de la norma cancelleresca. Fa un bon resum de la descripció dels dialectes. El llibre està farcit de notes i observacions dialectals, poats en una bona síntesi de la bibliografia. Del valencià reflecteix l'estat en què se'l coneixia, és a dir, molt poc.

També ací aporta propostes de nomenclatura: és el primer que proposa usar els noms *oriental* i *occidental* per a designar els grans blocs, en lloc de per a indicar el català central o lleidatà. Li agrada més *central* que *barceloní*, encara que Barcelona té un gran paper en el dialecte. Prefereix *balear* a *mallorquí*. Defén *rossellonés* davant *pirenaicooriental*. Joan Veny (*Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 34) el segueix excepte en el nom de *lleidatà*, que substitueix per *català nord-occidental*.

Defén també la idea que els nostres dialectes no ofereixen variats lingüístiques excessivament diferents, per això els diversos dialectes catalans pesen molt en el conjunt del català comú. Aquesta contradicció és només apa-

rent, perquè si els dialectes diferiren més, l'única solució hauria estat que un s'hagués imposat a la resta.

Dins de l'estat de la qüestió que és la *Gramàtica històrica*, ens recorda que l'obra d'unificació lingüística i ortogràfica del català literari moderns ha estat feta sobre tres punts:

- llengua antiga i clàssica,
- realitats dialectals modernes,
- autoritat dels grans escriptors moderns des de Verdaguer, a partir de la modalitat barcelonina.

Parla també dels límits dialectals, de les fronteres i de les característiques dels dialectes, traça un mapa dels dialectes i subdialectes del català (p. 59), i descriu els trets dialectals més destacables.

Com a exemple d'observacions dialectals, esmentaré on parla del pas de E oberta a diftong *ia*, a Aiguaviva (p. 133, nota 9); en valencià modern és encara viu *hui/wí* (p. 147); *SUCCESSU* > *socors* [su'kors], menorquí [se'kos] (tret de l'estudi de Moll sobre Ciutadella) (p. 165-166); *cap home*, en diverses zones del valencià una sorda final se sonoritza davant vocal: *serp*, però la *serp és negra* [la ,serβ es 'neɣrə], *pot anar* [,pəða'nar] (tret de Barnils, *Die Mundart...*) (p. 106, nota 1). És un manual de gramàtica històrica a l'hora que de dialectologia.

Sempre es veu que la seua informació està a la darrera hora, tant en coneixements lingüístics com sociolingüístics. Per exemple, en la descripció que fa del baleàric el 1963, en la *Enciclopedia de la cultura española*, segueix Moll i Veny, i diu que les diferències entre el balear i la resta del català s'expliquen per tres raons:

- pervivència dels trets idiomàtics dels mossàrabs,
- arcaïsmes de les parles insulars,
- l'aïllament que ha creat formes noves.

I, en la ressenya a la *Gramàtica valenciana* de M. Sanchis Guarner («Una gramàtica valenciana», BSCEH, núm. 1, 1952, p. 104-105), afirma que «en tota aquesta part és ben clar l'intent de l'autor d'aconseguir un acostament entre la doctrina gramatical de l'Institut i els fets de llengua valencians; això duu alguna vegada a confusions, bé perquè l'Institut no sempre ha arribat, per ineludibles necessitats d'unitat al darrer fet dialectal, bé perquè el valencià aspira a un reconeixement de personalitat per a fets de llengua que a la resta del domini no pesen en el mateix grau» (p. 105).

On arriba a una major presència i ús del dialecte és en la seua original *Gramàtica de la llengua catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994), on, a diferència de la *Gramàtica catalana* de 1962 (Madrid, Gredos, p. 1), que «aspira a ser expresión de la modalidad barcelonesa en el conjunto del dominio catalán», vol partir dels dialectes per a integrar-los en un model de llengua unitària. Per exemple, diu: «Pel que fa al meu propòsit anunciat de fer una

gramàtica diatòpica, m'arriscava a quedar-m'hi a poc més de mig camí, si només em refiava de les meves coneixences de dialectologia i de la consulta de la bibliografia corrent. Antoni Ferrando i Joan Miralles han tingut la gentilesa de llegir-se l'original del llibre en una fase ja molt avançada de redacció i hi han fet nombroses remarques referents als parlars valencians i als parlars balearics, respectivament. Per la seva banda, Joan Veny també ha llegit fragments del meu text i m'hi ha fet observacions útils i precises» (p. 13-14).

Afirma que aquesta gramàtica recull tant les grans varietats geogràfiques de la llengua com els seus diversos nivells d'expressió, i que primerament es presenten els subsistemes corresponents a les regions històriques més importants. «Això vol dir que el llibre present no se centra entorn de la modalitat barcelonina, sinó que mira globalment tots els territoris de la llengua catalana» (p. 67).

Les quatre regions idiomàtiques són, per a ell, com per a l'IEC: català nord-occidental, valencià, català central i balear. Per exemple (p. 70), fa observacions d'ús quan diu que els escriptors solen emprar la llengua comuna en la gramàtica, però presenten solucions específiques en el lèxic, en català nord-occidental. Això fa que el gramàtic haja de treballar entre el polimorfisme i l'estandardització.

A la p. 71 mostra que la consideració dels dialectes no vol dir que s'haja de fer una gramàtica dialectològica, que correria el risc de presentar una realitat desmembrada. A l'inrevés, es tracta de reflectir ací la normativa composicional o participativa, fonamentada tant en la unitat de la llengua total, com en el respecte a les seves grans regions que no són al Principat. Certs trets gramaticals vistos des de la tradició històrica i des de la consciència idiomàtica particulars hi adquireixen una categoria que no hi tenen llurs equivalents del Principat, on de fet sovint només són diferències de nivell. També, d'altra banda, nombrosos valencianismes i balearismes resten fora d'aquest llibre, per les mateixes raons aplicades al si del País Valencià i Illes Balears.

Aquesta presència dels dialectes corre per tota l'obra. Per exemple:

— *Article personal*. Divideix el seu ús en tres zones: Balears, Catalunya, País Valencià i sud de Catalunya (p. 446-447); descriu les formes de l'article balearic (p. 444-445).

— *Demonstratius*. Parla de les formes generals i de les formes valencianes:

- llengua corrent (*este, eixe*)
- llengua acurada (*aquest/aqueix*)
- la triple gradació dística.

— I també esmenta els *adverbis lexemàtics* (p. 703) valencians

valencià literari
ací / aquí / allí

valencià popular
ací (aquí) / abí / allí

Diu que l'adverbi demostratiu *abí*, forma general del valencià, només pot usar-se en els registres orals més informals; en els altres, *aquí*. És la primera gramàtica que aplica els principis i propostes que l'IEC estava eixos mateixos anys postulant i aprovant.

d) EN LA DIALECTOLOGIA DIACRÒNICA, ESTUDI DE L'ORIGEN DELS GRANS BLOCS DIALECTALS I LES PRIMERES MANIFESTACIONS DIALECTALS

Una altra preocupació del professor Badia és estudiar el naixement i la conformació dels dialectes. En efecte, el professor Badia sempre ha estat preocupat per explicar el caràcter bicèfal del català constitutiu. Afirmar que el català oriental i el català occidental són tots dos la llengua catalana. És una llengua que s'expressa per dos conjunts de parlars: un sol país, una sola mentalitat, un sol gènere de vida al voltant dels Pirineus expressats en una sola llengua. Si és així, es pregunta, com és que ja des de l'origen presenta la llengua dues modalitats? A resoldre açò ha dedicat diverses obres i articles, on aporta:

d.1) Una nova teoria per a explicar les dues modalitats consubstancials a la llengua, oriental i occidental, teoria que parteix de la teoria del substrat, però que no té en compte la mena de pobles antics sinó si la llengua d'estos pobles (bascos, ibèrics o celtes) ha actuat o no com a substrat, a causa de la major o menor força de la romanització. És una qüestió d'intensitat. En català occidental actua el substrat; en el català oriental, no, segons ell. Açò es podria acceptar per a la Catalunya Vella, però no per a la conquistada a partir del segle XIII i menys encara l'actuació de l'àrab al País Valencià. Jo crec, tanmateix, que és millor parlar d'un català naixent unitari, on s'apunten tendències localitzades, que algun dia, a partir del segle X, esteses, es convertiran en regles i per tant en dialectalismes contrastats en cada zona. La zona oriental tindrà una evolució major i més ràpida, a partir del parlar d'hòmens fronterers i guerriers que, procedents d'alguna zona dels Pirineus orientals, davallaran cap a Girona i Barcelona des del segle IX i estendran la *e* neutra, origen de les diferències més importants entre els dialectes catalans.

d.2) Comprovació documental: a pesar que els documents del català naixent mostren un polimorfisme sorprenent (de vegades formes més paregudes a les d'altres llengües), que fa que es trobe tot per tots els territoris, ja que l'evolució de la llengua parteix de l'evolució del llatí en un terreny concret i la seua especialització per zones és posterior, demostra que entre els trets que retraten el parlar concret de la zona del document s'hi troben ja formes que anuncien el futur dialectalisme. Per exemple, en l'estudi de l'Alt Urgell («L'Alt Urgell i el català occidental naixent», a *Actes del V Colloqui de*

l'AILLC [Andorra, 1979], Abadia de Montserrat, 1980, p. 349-377), fa notar l'aparició de casos de terceres persones acabades en *-e*.

d.3) Amb eixa idea, rebut en «Llengua, dialectes i trets dialectals», publicat el 1987 en l'homenatge a Hilty, la caracterització diferencial del català oriental i l'occidental a partir de divuit trets feta per Veny, qui, com diu Badia, «pels seus mèrits s'ha guanyat un indiscutit primer punt entre els estudiosos de dialectologia catalana» (p. 289-291).⁸ Per a Badia, tots els trets diferenciadors es poden, en realitat, agrupar en dos casos:

— Les vocals àtones que han perdut la tensió articulatòria més en oriental que en occidental. Això implica que el contrast entre oriental i occidental és major en oriental que en occidental i ha de ser de temps immemorial, característic de les llengües preromanes.

— La vocal *E* llarga llatina manté la seua articulació en català occidental i s'ha modificat en català oriental en *e* neutra i després en *e* oberta. Deu ser un fenomen del mateix moment de la gestació de la llengua, segons ell.

— La resta de trets són fenòmens nascuts en fases diferents de la història de la llengua que necessiten un estudi particular, però que difícilment caracteritzen el conjunt. Estic conforme en general amb l'opinió de Badia com ja vaig especificar el 1985, en el meu «El valenciano dentro del diasistema lingüístico catalán» (*Revista de Filología Románica*, núm. III, p. 25-34), sense entrar ara en la data de formació dels trets constitutius.

8. També ha intentat aclarir els conceptes de *llengua* i *dialecte* aplicats a la nostra llengua. Així, en la miscel·lània d'homenatge a Coseriu fa un assaig sobre aquests discutits conceptes de *llengua* i *dialecte*: «Entorn dels conceptes de llengua i dialecte aplicats sobretot al català». Afirmar que el que singularitza una llengua és la suma de punts de vista, no un de sol:

— Lingüístic. Per exemple, creu que l'aragonés era massa proper al castellà perquè hagués servat el to que el distingia durant el segle XIV; la seua estructura no podia ser independent perquè era massa prop, i per això va ser subsumit pel castellà.

— Gramatical. La llengua té una estructura pròpia susceptible de plasmar-se en una gramàtica i en un diccionari; el dialecte no té congruents ni complets els seus elements ni en el sistema gramatical ni en el lèxic; la llengua, sí.

— Filològic. La comunitat que se serveix d'una llengua posseeix una història cultural pròpia que li confereix una consciència històrica, mentre que el dialecte correspon a un poble que manca de tradició cultural específica i participa de la tradició comuna als altres pobles que es valen de la mateixa llengua. O a un poble que manifesta en dialecte només uns aspectes determinats de la seua personalitat cultural.

— Sociolingüístic. La llengua recolza en una consciència històrica, i el desig col·lectiu que la llengua continue essent el mitjà expressiu i de realització. El dialecte, si té aquesta consciència, el basa en factors concrets.

— Demogràfic. La llengua és el sistema expressiu que empren els habitants d'un territori; si no l'usen tots, han de ser-ne el major nombre possible: El dialecte només l'empra un grup i en situacions concretes (p. 49).

— De consciència lingüística. Afirmar que la dels catalans ha estat gran i fidel.

La suma de criteris dibuixa bé què són el català i les varietats d'aquesta llengua.

Un altre tema important per a ell és des de quan es pot parlar de dialectalismes en els textos medievals. En aquest punt ha defensat una opinió contrària a altres autors, com Colón i Veny. El seu article «Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull?» (*Randa*, núm. 9, 1979) és ben clar: hi postula l'existència de dialectalismes primitius. Això ho defén contra:

- els qui opinen que fins al segle XIII el català és massa poc diferenciat per a detectar dialectalismes, els quals afegeixen que els trets que, d'acord amb el català modern, podrien ser dialectalismes és per falta de documentació coneguda;

- l'escassetesa de textos al segle XIII no ens permet parlar de *dialectalismes*;

- tractar de dialectalismes elements del segle XIII és tractar-los en l'òptica de hui, i tenint en compte que poden ser documentats en altres zones geogràfiques —afegeixen—, caldrà anomenar-los simplement *arcaïsmes*;

- hem de distingir entre l'obra original, el manuscrit original, i les còpies que poden ser la causa del canvi;

- els autors de Mallorca que haurien introduït els dialectalismes són fills de catalans o catalans acabats d'arribar-hi, per tant parlar d'una peculiaritat dialectal és prematur perquè el seu parlar és el mateix que el de lloc de procedència.

Per contra, Badia analitza alguns suposats dialectalismes i reconeix que cap de les formes es documenten únicament a les Balears: *coa* / *bístia* / *redon* / *deïm* / *gordar* // *gonyat* / *veren* / *renunci* / *trob* / *deman* / *pos* / *esper* / *cerros* 'cervols' / *pus* / *pererós* / *servici* / *enganar* / *la vos* / futur: *que volrà fer* / *article ipse...*

Així i tot, creu que la coincidència del conjunt d'eixes formes no podia ésser fortuïta i que es pot admetre que ja fossen mallorquinismes a l'època de Llull (p. 63-65); en canvi, ell mateix reconeix que tot es troba a tot arreu, i que res no hi és dit d'una manera coincident, ni sistemàtica, ni constant, ni sobretot exclusiva. Per exemple: trobem *deïm*, en Llull i en l'Urgell. Però, ell es pregunta si això ens haurà d'impedir dir que Llull, que emprà *deïm* («forma que encara avui és típica de Mallorca, i que, per tant, era així mateix un mallorquinisme en vida de Ramon Llull? Això seria negar l'evidència. I igual en *enganar*, o la resta. I és que els començos lingüístics són basats irremeiablement i indefectible damunt d'expressions dialectals» (p. 66) com usar mallorquinismes. I insisteix: tot allò que hom escrivia o traduïa o copiava era particular i concret d'un indret, comarca o regió. I en IPSE > *es*, *sa*, passa el mateix: *a*) es transporta a les Balears; *b*) en català continental oriental comencen aviat a perdre's.

Per a Badia, *arcaïsmes* i *dialectalisme* signifiquen un mateix concepte: en aquest cas, són formes emprades a Mallorca que després han estat superades o abandonades per la llengua comuna, atés que la llengua és quelcom viu que es modifica sense parar: Per a ell, totes les llengües van crear uns sistemes en

els inicis que, a poc a poc, han estat substituïts per nous sistemes que sovint no són sinó el resultat d'aquells. Llull, que aviat supera el localisme i el temps concret aconseguint la primera gran volada literària de la llengua catalana, no menyspreà de valer-se d'una sèrie de les dites formes de llenguatge que el lligaven a Mallorca i al segle XIII. Són formes que retraten la forma o les formes que usa Llull. I afegim que si la llengua literària imposa una forma aglutinadora, al marge dels llocs concrets, no obstant hi ha una sèrie de solucions típiques d'indrets determinats.

Crec que ací la lògica dels seus raonaments l'han embolicat. Acceptem que els inicis d'una llengua són concrets, és a dir, familiars, locals, comarcals i dialectals. És a dir, cada escriptor empra el seu parlar concret oralment i en acabant ho eleva a la categoria de l'escrit. Eixe parlar concret és sedassat *a)* pel contacte amb persones d'altres parlars, de més prestigi; *b)* per la influència de la llengua mare, el llatí, qui mostra com eixamplar les capacitats expressives a les llengües romàniques a partir de clergues, juristes, etc.; *c)* per les noves necessitats comunicatives i designadores. D'aquest contacte, el parlant va triant el que creu en cada moment més marcat o sentit. De tal manera que es pot acceptar que els inicis de la llengua són idiolectals i, posteriorment, dialectals; però les formes d'una zona, si són vives també en altres zones del territori lingüístic, no poden ser considerades dialectalismes, sinó vocables generals. A més a més, precisament la llengua escrita és la que té el paper de mostrar-nos la convergència de la llengua. Per tant, fins que no hi ha un model de llengua escrita-literària o cancelleresca, feta de la suma de tots o a partir d'una modalitat particular elevada a categoria literària, i sobretot si els mots estudiats es troben per tot arreu, difícilment es pot parlar de dialectalismes. Aquests només existeixen quan el parlant o l'escriptor per desconeixement, per gust o per necessitat, usa una forma que no és cancelleresca, que no és estàndard, que poa del corpus oral popular, o la crea de nou, i no viu en cap altra zona del territori. Dins de les formes populars trobarem els dialectalismes, no en els cultismes. Per això, parlar de dialectalismes amb propietat no es pot parlar abans del segle XV.

Per altra banda, els mots usats antigament i bandejats en un determinat moment en la llengua modèlica es converteixen en arcaïsmes que poden viure només en un territori o en un registre com el jurídic. Per tant, una part dels arcaïsmes esdevindran dialectalismes, però no tots.

Concretament, crec que Llull no podia tindre consciència de dialectalismes, per tant no pot usar-ne, cosa que no lleva que en Llull puguem trobar formes generals que predominants en una zona, arribaran a perdre's en la resta, i mantindre's ací com a formes particulars dialectals de les Balears, però açò ja serà a partir d'una època posterior.

Per altra banda, el professor Badia, conscient que hi havia un gran buit en el coneixement de la llengua parlada medieval, ha incitat a estudiar aquest re-

gistre en obres no literàries, sabedor que *a*) una forma que l'autor d'un text recriminava per vulgar o malsonant és un símptoma d'oralitat; *b*) les rimes d'un text poètic palesen com sona i si es confonien o no ja certs fenòmens evolutius; *c*) textos jurídics de judicis arrellegats taquigràficament, sobretot els propis de la gent inculta i vulgar són indicis molt valuosos. Sobretot aquesta tercera font és molt rica en materials, com ens diu en el pròleg al llibre de Joan Miralles (*Un llibre de Cort reial mallorquí del segle XIV*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1984): el Llibre de Crim salta, doncs, la barrera de la modalitat escrita, com a única documentació sobre la llengua medieval, i ens fa sabedors d'aspectes rellevants de la seua modalitat parlada.

e) INTENT DE VERTEBRAR LES PARTICULARITATS ORALS I ESCRITES
DELS GRANS DIALECTES DEL CATALÀ DINS DEL CATALÀ NORMATIU I ESTÀNDAR,
I DEFENSA DELS DIALECTES

Badia ha volgut sempre integrar els dialectes en un model de llengua unitària organitzada per registres, crear una llengua estàndard amb la voluntat de donar un sentit d'unitat a un conjunt de varietats preexistents, tenint clar que l'objectiu de la llengua estàndard no és la desaparició de les varietats dialectals, sinó la seua integració en un model superior apte per a la comunicació entre tots i per a la creació literària.

Com diu en el pròleg al llibre de Miralles citat (p. xi): «La novella sociolingüística ha difós, entre altres, el concepte dels “registres” o nivells de les llengües. Com més registres té una llengua, més realitzada cal considerar-la, perquè més possibilitats té d'afrontar cada situació, favorejant-hi la comunicació amb els elements lingüístics més adequats.» Sempre ha tingut clar la retoolimentació entre llengua estàndard i llengua viva, dialectal, ja que si la modalitat literària escrita no rep frescor i vida de la llengua parlada corre el perill d'encarcarar-se i allunyar-se de la societat que li dona suport.

Ell, com a president de la Secció Filològica de l'IEC, dirigí l'elaboració de la proposta per a un estàndard oral i l'ampliació del diccionari normatiu de Pompeu Fabra —el DIEC, del 1995— amb criteris d'obertura i d'integració progressiva de les variants altres que el català central, pas molt significatiu per l'entrada de més de mil cinc-cents dialectalismes, però encara lluny del que hauria de ser acceptat, especialment pel que fa al País Valencià.

Parlant del DCVB, en «Antoni M. Alcover: el català, un i vari» reafirma que la preocupació i l'estudi del gran sistema lingüístic fonamental no es contradiu amb el conreu i la valoració de les peculiaritats en què aquell sistema es manifesta: hui hem d'estar convençuts que la consideració dels particularismes no fan sinó palesar la unitat del sistema lingüístic total» (p. 210). Precisa-

ment destaca que Alcover va ser el primer que tingué una visió global de la llengua, alhora que una coneixença assolida de les variants geogràfiques. I també que el DCVB, que conté tres diccionaris en un —el normatiu, el de la llengua antiga i el dialectal—, és el símbol d'unió de tots els parlars.

Això sí, com deia en el pròleg al llibre de Joaquim Rafel sobre el parlar del baix Aragó, «se trata de reducir los localismos que pudiesen dificultar un sano funcionamiento de la lengua, sin que por otra parte, dejen de reconocerse las grandes modalidades (correspondientes a Catalunya, País Valenciano e Islas Baleares); éstas entonces son respetadas en sus rasgos más característicos para que cada catalanohablante se encuentre cómodo y no se sienta forastero expresándose y comunicándose por medio de cualquiera de ellas» (p. 19).

Aquesta idea, a més de dur-lo a redactar l'original *Gramàtica catalana* del 1994, l'ha portat:

- a enfrontar-se als propugnadors dels llibres d'estil que potencien les formes d'una zona contra les de les altres zones geogràfiques, a criticar l'empoobriment lingüístic que això significa per al conjunt de la llengua;

- a reconèixer que els MC han elevat l'oralitat al mateix rang que la llengua escrita i que els escriptors, per verisme, han incorporat trets col·loquials, argòtics i castellanismes no solament en els diàlegs sinó en la llengua del relat, cosa que provoca una obertura de la llengua a noves formes;

- a demanar que es distingisca entre llengua estàndard i parlar col·loquial, entre llengua escrita i oral, i que estiga preocupat perquè molts, volent-se acostar a les manifestacions idiomàtiques més col·loquials del seu territori, se separen del col·lectiu, del català comú.

En «La llengua de tots», de 1985, recomana que hom es familiaritze amb els col·loquialismes de totes les terres de parla catalana i que els barcelonins recorreguen a registres més elevats quan la comunicació no es faci entre ells per a aconseguir un estàndard apte i participatiu.

En «Quin català? La llengua a la premsa, la ràdio i la televisió», de 1989, aconsella que el català use la rica gamma de nivells expressius que conté, que es partisca del concepte d'una llengua amb diversitat de registres, i fins i tot planteja els requisits que hauria de tindre un castellanisme per a ser acceptat per la llengua normativa i per l'estàndard.⁹

9. Per a entrar un castellanisme, diu que s'hauria de partir del següent: *a*) que es tracte d'un mot antic, provadament arrelat i emprat per escriptors; *b*) que en el diccionari normatiu ja hi haja un mot de la mateixa família, com *enterar* (p. 18); *c*) que el mateix tipus es done en altres llengües romàniques, com *donar-se compte*. També afirma en aquest article que, en la comunicació diària, la llengua corrent ha de tindre la preferència, perquè entre els lectors o destinataris hi ha de molts nivells. Però que no es pot renunciar a la llengua total, no es poden marginar zones geogràfiques com fan els llibres d'estil, i que l'escola ha de vehicular la llengua unitària per a tots.

Per a ell, hi ha i ha d'haver una llengua escrita a la qual se subordinen els dialectes, els quals, com que en català, són molt pròxims, han contribuït entre tots a la llengua estàndard literària, a pesar de l'evident predomini que representa Barcelona per la seua capitalitat lingüística.

No veig fàcil que es complisca el seu pronòstic sobre el triomf del barceloní en la llengua literària, perquè el model que sembla que està triomfant en el català és la integració totalment dels particularismes valencians i baleàrics, en la llengua comuna i en l'ús literari i científic, sobretot el lèxic bàsic i la morfologia pròpia, i això sense discutir a Barcelona la seua capitalitat cultural i a Catalunya la seua força demogràfica, econòmica i de consciència. Esperem que entre tots sabrem mantindre l'equilibri que sempre han postulat el professor Badia des de Catalunya, Moll des de les Balears i Sanchis Guarner des de València.¹⁰

2. CONCLUSIONS

Realment és molt difícil i agosarat poder resumir en trenta minuts una obra tan rica i tan extensa com la dialectològica del professor Badia, on a més podria haver encabít l'estudi de l'onomàstica, com a part de la gramàtica històrica i com a ciència de la terra, com la dialectologia. Tanmateix, crec que he presentat un panorama suficient de la seua dedicació a la dialectologia, i ara a continuació resumiré les seues principals aportacions.

a) Creació de l'escola dialectològica de Barcelona, connectada amb la dialectologia d'abans de la guerra i amb la resta de la dialectologia romànica, que ha continuat tan exemplarment Joan Veny, que ja té néts, com els dialectòlegs valencians i també besnéts. La principal obra i el nucli d'irradiació de tot ha estat l'ALDC, en via de publicació a càrrec de Veny i Lídia Pons. Aportacions de primera classe al coneixement de l'aragonés actual i a la divulgació de la dialectologia tradicional completen la seua tasca.

10. Badia ha intentat sempre ajudar a conjuminar el sentiment dialectal i la pertinença a una llengua comuna. Això l'ha fet dedicar articles al balear i al valencià. Per exemple: «Hi ha una llengua valenciana?», on afirma que una cosa és el nom i l'altra l'estructura que és el que singularitza una llengua, i que la proclamada unitat lingüística no vol pas dir que no hi haja diferències regionals o comarcals. Esmenta deu diferències: 1a) desaparició de la *-d-*; 2a) *v* enfront de *b*; 3a) *-r* final que sona; 4a) PI, persona 1 en *-e*; 5a) PS no resol't en *-i*; 6a) imperfets en *-ara*; 7a) tres termes de demostratiu; 8a) numerals peculiars; 9a) preposició *en* 'amb', 10a) paraules específiques.

«Tot el que he escrit ni desdiu ni nega en absolut l'existència d'una vigorosa personalitat valenciana, que dibuixen arrelats factors històrics, alguns d'origen molt remot, i potents elements socioculturals. No crec pas que ningú en tingui el més petit dubte: hi ha una valencianitat amb peculiaritats pròpies i exclusives» (p. 214). S'imposa la distinció entre l'entitat històrica i cultural pròpia i exclusiva de València, i la seua adscripció a la comunitat idiomàtica total, una part integrant de la qual és la modalitat valenciana.

b) Introducció de nous mètodes lingüístics en la dialectologia catalana, com l'estructuralisme i la sociolingüística, que han permès encarar l'anàlisi dels dialectes amb visions més realistes, penetrants i diversificades, cosa que ha fet donar resultats molt més complets, i situar el català al nivell capdavanter de la filologia romànica.

c) Incitar forts debats sobre l'explicació dels orígens del català, sobre el concepte de dialectalisme, sobre la seua presència diacrònicament o sobre les regles de Fenollar-Carbonell, tema que també he estat temptat de tractar, però que he preferit bandejar per la seua actualitat i complexitat.

d) Haver iniciat l'oficialització de la convergència policèntrica dels dialectes catalans dins d'un model de llengua unitari però molt respectuós amb els parlars concrets de les grans zones dialectals al si de l'Institut d'Estudis Catalans.

e) La dialectologia catalana està hui en el seu esplendor i és puntera a Europa gràcies al seu continu reciclatge i modernització: està en la base dels estudis etimològics, és el punt de referència de la codificació normativa i estàndard, és font de riquesa dels escriptors i viu un moment dolç amb la publicació de l'ALDC, amb la participació en projectes europeus, amb la realització de microatles i amb la florida d'estudis de dialectologia medieval i històrica. Aquesta realitat, portada al cim per Joan Veny, va ser iniciada pel professor Badia, qui ha obert nous camins en la dialectologia, ha orientat sàviament els estudiants, ha posat a la seua disposició totes els instruments de treball que posseïa. I ha escrit milers de pàgines amb ordre, claredat i amenitat, sent sempre conscient de les limitacions que en cada moment tenia, deixant-se assessorar pels que coneixien millor que ell alguns dialectes.

Per tot el que he dit, crec que el professor Badia pot ser considerat hui el símbol viu de la integració dels dialectes en la llengua comuna, el símbol de trobada de tots, per damunt de petites discrepàncies puntuals sobre estratègies o matisos en les opinions, mirant des del nostre català a la Romània, i des de cada modalitat lingüística, especialment de la valenciana, al conjunt de tots els parlars, amb el mateix esperit que ell encarna i propaga.

3. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA (A MÉS DE LA CITADA EN EL TEXT)

ARTICLES DEL PROFESSOR BADIA I MARGARIT

- «Atlas Lingüístic del Domini Català: Aspectos metodológicos». A: *Actes du IXe Congrès International de Linguistique Romane*. Vol. III. Lisboa, 1962, p. 121-126.
- «De la dialectologia historicista a la dialectologia sociolingüística». *Lletres Asturianes*, núm. 26 (1987), p. 7-21.

- «El catalán y los verbos románicos que significan ‘subir’». A: *Romanica. Miscellània Rohlf's*. Tübingen: Niemeyer, 1958, p. 14-25.
- «Les dénominations catalanes de la «coqueluche». A: *Etymologica. Miscellània Wartburg*. Tübingen: Niemeyer, 1958, p. 43-58.
- «Les dérivés phonétiques et sémantiques du lat. FERIRE en ibéroroman». *RliR*, núm. XIX (1955), p. 39-58.
- «Sobre el procés d'anivellament del vocabulari rural català. Presentació i comentari d'un cas concret». A: *Hommage à Jean Séguý*. Vol. I. Tolosa de Llenguadoc, 1978, p. 99-120.
- «Sobre nombres de plantas en aragonés». *Via Domitia* [Tolosa de Llenguadoc], núm. I (1954), p. 31-40.
- «Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull? Una qüestió de mètode». *Randa*, núm. 9 (1979), p. 31-49.
- «Dialectologia». A: *Gran enciclopèdia catalana*. Vol. VI. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1974, p. 231, s. *Països Catalans*.
- «Entorn dels conceptes de ‘lingua’ i ‘dialecte’». A: *Logos semantikos: Studia lingüística in honorem Eugenio Coseriu*. Vol. V. Madrid, 1981, p. 19-25.
- «Fronteres dialectals i fronteres comarcals». A: *Festschrift Kurt Baldinger*. Tübingen: Max Niemeyer, 1979, p. 687-699.
- «Les vocals tòniques E i O en el català de Barcelona. Assaig d'anàlisi fonològica de la situació actual». *ER*, núm. XII ([1963-1968] 1970), p. 141-190.
- «Llengua, dialectes i trets lingüístics i dialectals». A: *Romania ingeniosa. Festschrift für Prof. Dr. Gerold Hilty*. Berna: Peter Lang, 1987, p. 287-294.
- «Nivelación lingüística y lenguas en contacto». *REL* (1976), p. 269-300.
- «Petita disquisició sobre el lleidatà prou/prouta (estructura i analogia)». A: *Miscellània en honor de Gili Gaya*. Barcelona: Biblograf, 1979, p. 59-63.
- «Problemes de la commutació consonàntica en català». *Boletim de Filologia* [Lisboa], núm. XXI (1962-1963), p. 213-335.
- «Quin català? La llengua a la premsa, la ràdio i la televisió». *SdOr*, vol. XXXI, núm. 350 (1989), p. 16-18.
- «Sobre metodología de la encuesta dialectal». A: *Actas del Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*. Vol. VII. Saragossa: CSIC, 1952, p. 163-190.
- «Sobre morfología dialectal aragonesa». *BRABLB*, núm. XX (1947), p. 57-123.

ARTICLES EN COL·LABORACIÓ

- BADIA I MARGARIT, Antoni M.; COLÓN, Germà. «Atlas Linguistique du Domaine catalan. I Orientation méthodologique». *Orbis*, núm. I (1952), p. 403-409.
- «Atlas Lingüístic del Domini Català. Estado de los trabajos. Aspectos metodológicos». A: *Actes du IXe Congrès International Linguistique Romane*. Vol. III. Lisboa, 1962, p. 121-126.

LLIBRES DEL PROFESSOR BADIA I MARGARIT

- Apologia i vindicació de la llengua catalana*. València: Universitat de València, 2004. 291 p.
- Gramàtica catalana*. Madrid: Gredos, 1962. 2 v.
- La llengua catalana: un procés multiseccular*. Sant Cugat del Vallès: Anthropos, 1988.
- La llengua, I: Vint-i-cinc anys d'estudis sobre la llengua i la literatura catalanes (1950-1975)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.
- Llengua i cultura als Països Catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1964.
- Llengua i poder*. Barcelona: Laia, 1986.
- Miscel·lànea Filològica dedicada a Mons Antoni Griera*, Barcelona: CSIC. Instituto Miguel de Cervantes - Instituto de Estudios Pirenaicos. Barcelona, 1955. 2 v.
- Sons i fonemes de la llengua catalana*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1988.

OBRES D'ALTRES AUTORS

- CASACUBERTA, Josep M. de; COROMINES, Joan. «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos. Vocabulari». BDC, núm. xxiv (1936), p. 158-183.
- RAFEL, Joaquim. *La llengua catalana fronteriza en el bajo Aragón meridional: Estudio fonològic*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1981.
- VENY, Joan. «El mestratge d'Antoni M. Badia i Margarit». *Revista de Llengües y Literatures Catalana, Gallega y Vasca* [UNED], núm. vi (1999), p. 273-279.
- «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes». RFE, núm. xlii, p. 91-149, i núm. xliii, p. 117-202.

ALGUNS ENSENYAMENTS DE LA GEOLINGÜÍSTICA

Joan Veny
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

1. INTRODUCCIÓ

Voldria encetar la meua intervenció expressant la profunda satisfacció que sento pel fet que la nova Associació d'Amics d'Antoni Maria Badia Margarit inauguri la seva primera Jornada amb un tema dedicat a la dialectologia. Antoni Badia, al llarg de la seva carrera universitària, ha cultivat diversos camps de la lingüística i els seus estudis han estat models i estímuls de recerca. És el cas de la investigació dialectològica, simbolitzada sobretot en el projecte de l'Atles Lingüístic del Domini Català, promogut per ell i per Germà Colón, en els treballs inicials del qual va participar i dels quals vam aprendre els principis bàsics de l'enquesta dialectal.

Justament la meua participació en seixanta-nou de les enquestes realitzades així com en la transcripció i revisió d'una altra bona part, m'autoritza —crec—, abans de passar als punts concrets de la meua intervenció, a desgranar algunes reflexions, que podrien esdevenir recomanacions, sobre aspectes diversos de la investigació dialectal i especialment geolingüística.

I

2. SOBRE LA RECOLLIDA DE DADES

Quant a la recollida de materials i el seu aprofitament, cal recordar que l'èxit d'una bona enquesta rau en la bona selecció dels informants; així com en l'enquesta monogràfica la relació establerta amb la comunitat estudiada faci-

lita aquesta tasca, en el cas de l'enquesta geolingüística, que s'ha de realitzar en uns pocs dies, aquesta no és feina fàcil, i el dialectòleg no se'n surt sempre airós; a més, quan s'ha trobat el subjecte ideal, la seva retenció durant tres o quatre dies resulta difícil a causa de les labors agrícoles o ramaderes que el reclamen; el desinterès o el cansament poden agreujar la situació. Afegiria que l'interrogatori ha de ser pausat, sense presses, no acontentant-se amb les respostes rònegues sinó extremant informació sobre possibles sinònims i detalls d'ús del mot (poc usat, propi dels vells, mot recent, usat pels senyors, registre infantil, etc.) o insistint en la bondat de la resposta si aquesta s'advera poc fiable o poc precisa. S'ha parlat de la importància d'una enquesta dirigida; ara bé, s'ha d'evitar l'excessiva participació de l'investigador que podria contagiar la llengua de l'entrevistat; i si aquell pot esdevenir mut, ensenyant dibuixos i fotografies, millor: recordem que Sapon (1957) va inventar el qüestionari de dibuixos, el PLIM, combinat amb la gravació magnetofònica feta possible amb l'aparició al mercat d'aquests meravellosos aparells justament per a evitar l'esmentada possible contaminació.

3. SOBRE ELS INFORMADORS

Segurament que l'ALDC és l'últim atlas que es fa amb les característiques clàssiques pel que fa als informadors, resumides amb la sigla NORMs (Chambers i Trudgill, 1980, p. 33-35): *non-mobile older rural males*, és a dir, sedentarietat, pertinença al primer tram generacional, extracció rural i sexe masculí. Caldria matisar que l'adscripció exclusiva al sexe masculí que va practicar l'ALC de Griera o l'ALPI de T. Navarro Tomás no és compartida per l'ALDC, un 17 % d'informadors del qual són dones; quant a la preferència pels informants d'edat, cal justificar-la per les característiques del qüestionari, molt relacionat amb la vida agrícola i ramadera, coneguda sobretot per la gent gran; a més, certs atlas específics, com l'ornitonímic de les Balears de Cosme Aguiló i Antoni Mestre,¹ només són possibles recurrent a subjectes d'edat que coneixen aquesta fauna; el recurs als joves, que amb prou feines distingeixen un pinçà d'una cadenera, deixaria quasi desertes les pàgines de l'atles. Pels anys seixanta i setanta del segle passat un tal informador encara es podia trobar amb més o menys fortuna, i en unes poblacions més que en altres. La mobilitat era escassa i el grau d'instrucció, lligat a la procedència rural, era anivellat entre tots els parlants de la població (només el mestre, el metge, l'apotecari el posseïen superior); si jutgem pels resultats, tota crítica sobre

1. Un cop acabades les enquestes, esperem amb deler la publicació d'aquesta magna obra.

aquests aspectes resulta sobrerera i fora de lloc. Això ha permès de fer una fotografia del nostre paisatge lingüístic, sovint unitari però també plural, multiforme, amb les seves característiques més genuïnes, fidels en molts casos al seu passat, atesa l'estabilitat d'una gran part dels nostres dialectes, especialment els perifèrics. No cal dir que un treball com aquest esdevé una font d'informació bàsica i rica per al coneixement del català oral de mitjan segle xx i per a estudis diacrònics de la nostra llengua. Els futurs atlas hauran d'aplicar els mètodes de la sociolingüística per a donar una visió completa de la realitat dialectal, tot i que, si volen valer-se dels seus principis canònics (variables d'edat, sexe, barri, instrucció, estadístiques d'ús), hauran de fer petits atlas comarcals o bé comptar amb un equip faraònic si es vol un atlas total.

4. VITALITAT DELS DIALECTES

4.1. Que sigui l'últim atlas del català fet amb les característiques esmentades no significa que els nostres dialectes hagin desaparegut; és cert que tenim àrees dialectals marcades per l'èxode demogràfic i, per tant, amb minvament o extinció del seu parlar. Però, en general, els dialectes mantenen, a casa nostra, la seva vida, amb evidents interferències amb la llengua dominant i un tímid acostament a la llengua estàndard, a diferència d'altres dominis lingüístics on ja no es pot fer dialectologia; per ex., a la major part de França, substituïda per l'estudi dels regionalismes en forma de substrat del dialecte substitutiu (*dialecte*₂ de Martinet) empeltat al dialecte substitutiu (*dialecte*₁ de Martinet = francès). Els dialectes es mantenen a casa nostra i justament per a evitar la seva absorció per la llengua estàndard (ai, aquest horrible nom d'encuny americà i de ressonàncies industrials!), la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1990 i 1992) ha fet unes propostes d'estàndard oral, a mig camí entre la solució ajustada a un model comú i la peculiaritat diatòpica, que advoca per un patró mediàtic flexible que, en fonètica i morfologia, d'acord amb criteris d'àmbit geogràfic (general o restringit) i de registre (formal o poc formal), admet opcions alternatives segons els dialectes, com són *caixa/caxa*, *donar/dunar*, *homes/hòmens*, *jo/yo*, *serveix/servix*, i, en canvi, rebutja variants com *pacència*, *aulor*, *vegilar*, *gulla*, *monicipal*, etc., és a dir, uns criteris que, amb els manaments de la llei de Déu, s'enclouen en dos: primer, acceptar les variants arrelades en la tradició de cada dialecte, amb el suport del testimoni dels nostres escriptors, i segon, rebutjar les formes tacades de vulgaritat, resultat d'una evolució del codi parlat (assimilacions, analogies, metàtesis, etc.) sense el fre d'un model escolar.

4.2. Testimoni de la vitalitat dels dialectes i del sentiment d'adhesió i autoestima dels seus parlants són programes radiofònics com el de Ramon

Solsona i Antoni Bassas, *Joc de paraules*,² que abordava temes de llengua, amb to divulgador, oberts a la intervenció, per via telefònica o electrònica, dels radiooients; un dels programes versava sobre mots i expressions que l'oient considerés propis de la seva població: a més de diverses trucades telefòniques, l'emissora va rebre una seixantena de correus electrònics de gran interès, procedents de València, del Principat i de les Balears, amb una informació riquíssima, frondosa, on no falten els mots desconeguts fins avui (*car-pabot* 'cullereta, capgròs', *escalipatxo* 'gripau', *catxumbeca* 'tombarella', *esmoixinat* 'esportellat', *xert* 'tip, fart', *marceca* 'calavera', *narant* 'beneit, ruc', etc.), on apareixen preciosos neologismes que mostren la creativitat dels nostres parlants (*trempador*, *escurça* i *rascador* són els noms de la 'maquineta de fer punta', un *penyic* és la xapa d'una ampolla, *fer maquinada* és 'fer una bugada a màquina', etc.) i on es manifesta una fraseologia variada (*anar sobre el ferro* 'prosperar', *tenir-ne un tou* 'tenir-ne molt', *fer pila*, *fer curquita*, *fer torris* o *fer salera* 'fer campana'). Algú podria dubtar de l'interès i valor de semblants unitats, enquistades en el món rural; podríem respondre que aleshores no li interessa el nostre patrimoni cultural, del qual la llengua és part medullar, i que així com l'ecologia malda per protegir espècies en vies d'extinció, tampoc està malament de practicar amb la llengua el que he anomenat *ecodialectologia*. En tot cas, són mostres, per un cantó, de l'adherència dels parlants a les seves formes pròpies i, per l'altre, de les nombroses llacunes que encara té la investigació dialectal i que, així omplertes, forneixen preciosos materials a la lexicologia, a la història de la llengua i eventualment a una llengua codificada de caràcter participatiu.

5. OBSOLESCÈNCIA DE LA DIALECTOLOGIA «TRADICIONAL»?

No em sé estar de referir-me a la tendència d'alguns lingüistes a minimitzar el valor de les contribucions de la dialectologia tradicional o a considerar obsolets els seus mètodes. Així, per a J. M. Hernández Campoy, autor d'un llibre intitulat *Geolingüística* (1999), els dialectòlegs tradicionals, titllats de «coleccionistas de mariposas», «ignoraban el dinamismo de la sociedad, no evaluaban las posibles interrelaciones de los distintos lugares [?] y la función del espacio se reducía a la representación en mapas de la distribución geográfica de su variación fonético-fonológica, morfo-sintáctica o léxica [?]» (p. ix). Aquest

2. L'emissió es va realitzar durant els anys 2001-2003; Solsona n'ha elaborat un llibre, *A paraules em convides* (Barcelona, 2005).

autor, format en la lingüística anglosaxona, només de passada cita Gilliéron entre els grans autors d'atles i ignora els avenços esplèndids que ha fet la geolingüística romànica en mig segle d'activitat: incorporació de l'etnografia a la cartografia; florida d'atles regionals i temàtics; incorporació de la nova tecnologia als productes cartogràfics; innovació dels atles motivacionals endegada per l'ALE i l'ALiR que a la secció cartogràfica afegeixen volums de comentaris etimològics, semàntics, isoglòssics de cada mot; irrupció dels atles parlants, etc. A tota obra no se li pot exigir més que el que es proposava en els seus objectius, explicables dins el marc de la seva època. I el seu valor es jutja pels seus fruits. I els que es cullen de l'arbre de la geolingüística «tradicional», sempre que estigui ben feta, s'ha demostrat que són útils per a la lingüística, i fins i tot saborosos, almenys per a aquells que fruïm estudiant la nostra rica diversitat. No exaltem el nou per a rebaixar el vell. Almenys en dialectologia i en lingüística històrica, res que s'hagi fet anteriorment, si està ben fet, no és inútil.

II

6. COMPARACIÓ DE FORMES A L'INTERIOR DEL DOMINI

Un dels mèrits de la geolingüística és la possibilitat que ens brinda de comparar variants fonètiques, morfològiques i lèxiques dins un mateix domini lingüístic. Aquesta estratègia comparativa condueix a reforçar hipòtesis i a esbrinar l'origen d'un canvi. Vegem-ne uns exemples.

7. L'IMPERFET DE *SER*, [TU] *ÉRETS*

La persona 2 de l'imperfet d'indicatiu del verb *ésser* és, com és ben sabut, *eres*, pronunciat [ˈerəs] o [ˈeres], segons que ens trobem dins el bloc oriental o occidental, respectivament. Però tampoc passa desapercebut a un simple observador dels nostres parlars que també se sent sovint la variant extranormativa *érets*, pron. [ˈerəts] o [ˈerets] (representada al mapa 1 per un triangle), segons l'esmentada procedència dels parlants. La *Flexió verbal* d'Alcover i Moll, ens mostra com aquesta variant dentalitzada s'estén, d'est a oest, des de la costa compresa entre Tortosa i Canet de Rosselló fins al Segre, arribant pel sud a Gandesa, a la Terra Alta (Perea, 1999, vol. 1, p. 599; Navarro. 1996, vol. 1, p. 146). D'on ve aquesta dental? No cal tenir gaire coneixements de lingüística per a intuir que és el resultat d'una analogia amb la persona 2 del present d'in-

dicatiu, *tu ets*, a la qual, d'altra banda, s'han atribuït diversos orígens (Casanova, 1986).³ Però tota hipòtesi necessita una demostració que, en aquest cas, ens proporciona la geolingüística. Efectivament, si contemplem el mapa de l'imperfet, *eres* (vegeu mapa 1), comprovarem que en les àrees on la persona 2 del present d'indicatiu no és *tu ets*, sinó *tu és* o *tu ès* (ribagorçà) o bé *tu eres* (valencià), la dental no fa acte d'aparició i, per tant, no existeix la possibilitat d'una analogia d'aquest so cap a l'imperfet (ni *és*, *ès* o *eres* del present no poden influir sobre *eres* de l'imperfet per mudar-lo en **érets*); en canvi, a l'àrea de *ets* aquesta forma sí que pot arrossegar *eres* cap a *érets*; una excepció, tanmateix, són les Balears on, tot i usar *tu ets*, no tenim **érets* sinó el normal *eres* a l'imperfet, sense dentalització: serà que han restat immunes a la innovació pel caràcter arcaïtzant de les Illes, arrapades a una inveterada tradició; recordem igualment que hi ha localitats principatines que no coneixen la forma dentalitzada o que alternen les dues variants (expressades al mapa per un triangle negre): els designis de l'analogia, com els de la divinitat, són insondables i imprevisibles i, a més, aquella es pot realitzar per camins diferents segons les àrees dialectals (*omplir* → cat. central **omplert*; *sofert* → mall. **sofrit*). No vull deixar de referir-me al valencià que, a causa probablement d'un contacte de llengües, ha substituït *tu ets* per *tu eres*, amb la qual cosa *tu eres*, per sincretisme, és sinònim de *tu ets* i de *tu eres*: la frase *tu ets cristià però abans eres musulmà* → *tu eres cristià però abans eres musulmà*), provocant així una homonímia ben enutjosa —salvada pel context: *abans*, en aquest cas—, homonímia que el valencià ha mantingut sense cap reacció profilàctica, contra allò que predicava amb obsessiu fixament Jules Gilliéron o, més a prop de nosaltres, Antoni Griera, amb una dèria semblant i interpretacions a voltes risibles. Una sortida hauria estat —i ara faig dialectologia-ficció— l'adopció de l'imperfet dentalitzat, *érets*, quan convivia *tu ets* (present) - *tu eres* (imperfet), que hauria provocat una fase posterior, diferenciadora de temps, *eres* 'ets' - *érets* 'eres', però una llengua natural no es forja en un laboratori, sinó que és afaïçonada pels mateixos parlants que, a través de contextos, en aquest cas no han experimentat la necessitat d'una desambiguació de les dues persones.

8. VALENCIÀ HA CANTAT 'HE CANTAT'

Sense apartar-nos de l'homonímia, el valencià n'ofereix un altre exemple paradigmàtic en la morfologia verbal. Es tracta de l'auxiliar de primera perso-

3. La proposta més acceptada és la que la fa procedir del llat. *ES TU?*, amb aglutinació de la *t* del pronom i addició d'una *-s* pròpia de la segona persona, *ests*, i ulterior reducció del grup tri-consonàntic (Casanova, 1986, p. 487).

na de *haver*, que és *ha*, i no *he* (*ha fet* ‘he fet’, *ha de fer* ‘he de fer’). Una construcció que a voltes desorienta als qui alternen amb parlants del sud de la Sènia. Quan un diu *Ha fet un bon arròs* sembla que hagi estat la dona o l’amic qui ha elaborat una meravella culinària; però, no, és l’individu qui parla en primera persona. Es tracta d’una característica sobresortint de la morfologia valenciana que els manuals de dialectologia es limiten a esmentar com a característica sincrònica (Veny, 2002, p. 114). Però no se n’ha donat una interpretació diacrònica, que jo sàpiga. Hi he pensat un cert temps i l’explicació que hi dono es basa en la consideració del conjunt de formes en els dialectes occidentals. Si observem el paradigma de present de l’auxiliar *haver*, notarem que les persones 2-6 són *has, ha, ham, hau, han* (per a *ham*, cf. ALDC, Q. 2406 i mapa 2); i bé, la regularització de la persona 1, *he*, sobre la *a* del radical de les altres persones, passant *he* a *ha* semblava fàcil i amb més motiu quan aquest canvi es veia afavorit per la perífrasi *hai[g]* de usual en el valencià septentrional (Morella, Tinença de Benifassà, Tinença d’Alcalatén [Sanchis, [1950] 1993, p. 178] i Q. 2406 de l’ALDC). Com es pot veure al mapa 2, *ham* és altament dominant en valencià (i menys en català nord-occidental), contrastant amb [ɛm, əm] del català oriental. Semblantment, el mallorquí antic ha substituït [jo] *vinc*, evolució normal del llatí VENIO, a través de **vinj*, per [jo] *vénc*, per extensió a aquesta primera persona de la *e* de la resta de persones del present (*véns, ve, vénen*, etc.). Quant a la variant *hi* del català central (*hi fet, hi dit*; «*hi* dividit», «no *hi* vulgut», «n’*hi* introduhit»; Fabra, 1891, p. 5-6), considero que és una variant fonètica de *hai* [əj], resultat d’una tendència monoftongadora d’aquest diftong en [i], com passa en formes dialectals com *forriac* per *forreiac*, *aurions* per *aureions*, *inam* per *einam*, *Mimó* per *Maimó*, *li* per *lei* (la *hi*), *empimentat* per *empaïmentat* (< *empaïmentat*), *igualada* ‘aigualada, rosada’, *igualera* ‘aigualera’, *igol* ‘aigual’, *tuvió* per *tovaió*, *gambairot* per *gambairot*, *viró* per *veiró*, *virat* per *veirat*, *guimella* per *veimella*, *grielles* per *graielles*, *quigut* per *caigut*, etc. (la major part d’exemples procedeixen de la base de dades de l’ALDC).

9. EL GALLIMÓ ‘VERAT JUVENIL’ NO TÉ RES A VEURE AMB EL GALL

Un dels noms del ‘veradó, verat en fase juvenil’ és *gallimó*, acollit per la *Nomenclatura oficial catalana* (Alegre et al., 1992) i incorporat al DIEC (1995), a partir del DCVB que a la vegada ho prengué de Gibert (1913, p. 43) o de Griera (1923, p. 51), qui beu descaradament en aquell ictiòleg. Aquesta forma, canonitzada precipitadament, és inclosa per Coromines (DECat, vol. iv, 291b-300a) dins l’entrada *gall*, on apunta la possibilitat que, atesa la cita de

Segarra d'*Alls i salobre* (p. 41), en un suposat escenari i lèxic empordanès («*gallimons* i sorelló [...] misèria tot plegat»), es tractés d'una ultracorrecció de *gallimós*, hàpax d'Eiximenis, hipotèticament relacionat —florida imaginació!— amb *GALLUS MORSUS* «en un sentit» —diu Coromines— «allusiu al gall dèbil que el gall de brega li ha llevat la cresta d'una tremenda picada o mossegada», possible congènere de *gallimarsot*. La relació de l'humil peixet amb el gall i la seva cresta denota una vegada més la llacuna que en aquest camp semàntic de la fauna marina posseïa el nostre gran etimologista. És una mostra de com, a falta d'informació documental i sobretot dialectal, la imaginació pot volar sense fre i arribar a inversemblants propostes. En el nostre cas, justament la recollida de variants locals de 'veradó' ens posa en el bon camí. Efectivament, de Cotlliure al Barcarès,⁴ se'n diu *guillemó*, igual que a Roses i Cambrils, *gallimó* a Tarragona i *guillem* a Vilanova i la Geltrú,⁵ on alterna amb *veradó* (LMP; Huguet, 1991, p. 175). Es tracta d'un ictiònim d'origen antroponímic, *Guillem* (< germ. WILHELM), de caràcter pintoresc, com passa amb els noms d'algunes espècies, generalment petites, com *sanxo* 'morralet, sepiola rondeletti' [l'Escala, LMP], *tomàs* 'peix de plata' (la Vila Joiosa; Llorca, 1998, p. 791), *mariquita* 'sardina petita' (Llofriu; Griera, 1923, p. 57) o com el galleg *tomás* 'peix de plata; *Argentina sphyraena*; *Argentina silus*', *beltrán* 'bròtola de fang; *Phycis blennioides*', *casimiro* 'bavosa roja; *Blennius gattorugine*' (Ríos Panisse, 1977, p. 216, 415 i 381, respectivament).⁶ Com que s'aplica el nom a l'estat juvenil del verat, el diminutiu havia de fer acte de presència, i així, al costat de *guillem*, va sorgir *guillemó*⁷ (com de *verat*, *veradó* o *veradell*), tramudat per metàtesi en *gallimó*; no pot procedir de l'antroponim germànic *Guillamon* (< WILLIMUND), perquè 1) tenim l'evident primitiu *guillem* (< WILHELM) i la documentació testifica que *guillemó* n'és un derivat: «en *Guillemó* Rosseylló, fill d'en *Guillem* Rosseylló» (cf. Veny, 1996, p. 35-36),⁸ i 2) perquè WILLIMUND ha donat *Guillamon*, que viu com a nom i cognom, com RAGINMUND > *Ramon*, SIGISMUND > *Segimon*, etc.⁹

4. Informació de J. L. Valls, que agraeixo vivament.

5. Dit també del *bis* (*Scomber japonicus*) en estat juvenil (Huguet, 1991, p. 27).

6. Vet aquí altres noms expressius aplicats a peixos petits: *peix sense sang* 'joell', *patoia* 'sardina petita', *tombanavios* 'sardina petita'; *patum* «tota casta de peix petit» (Sant Feliu de Guíxols [Griera, 1923, p. 63]; *quinto* 'veradó' (l'Escala; LMP).

7. Igualment el cognom *Gallémí* (< *Guillamí*), un altre diminutiu de *Guillem*.

8. Aquest procediment de donar al fill el nom del pare en diminutiu és freqüent; per ex.: «*Astorino* fill den Guerau del Aztor» (a. 1394, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 1977, p. 434).

9. En els *Llinatges* de Moll (1982, p. 111) caldria separar *Guillemó* de *Guillemon*, *Guillamon*, *Guillamont*, perquè el primer és diminutiu de *Guillem* (< WILHELM) mentre que els altres deriven de WILLIMUND.

Per un camí semblant, l'observació de variants diatòpiques m'ha permès de desvelar el petit misteri etimològic d'algunes altres espècies marines, de les quals m'he ocupat extensament en altres llocs: el *penegal*, gràcies al coneixement de la variant *serrà pelegal* o *pelegal*, em va acostar per un sender fàcil a un derivat de PELAGUS, *pèlec*, amb el sentit de 'mar profunda, alta mar', per tal com el peix en qüestió viu a gran profunditat, i, de passada, vaig poder demostrar que PELAGUS ha estat en llatí un mot popular, contra el que afirmaven il·lustres llatinistes (Veny, 1977).

10. INTERDIALECTOLOGIA

10.1. L'estratègia comparativa, la visió global de la múltiple realitat dels dialectes és útil per a la lingüística històrica, per a l'etimologia i per a la recerca motivacional (un bon romanista no pot renunciar al sentit històric de la llengua), però també es revela profitós per a posar en relleu les relacions entre els dialectes, a voltes els més allunyats. És sabut que *eixir* era mot pancatalà fins que *sortir*, havent perdut el sema 'impetuosament, amb força', es va imposar a l'àrea central del domini, mentre que s'ha mantingut *eixir* al País Valencià, la Franja i el Rosselló. D'altra banda, València es dona la mà amb Mallorca amb mots com *torcar*, *cementeri*, *calces* 'mitges', *tort* 'borni', *llambroix* 'botavant', *granera* 'escombra', *arena* 'sorra', *fus* 'fos', etc., que usava Bernat Metge a Barcelona; el Rosselló i València comparteixen *eix* 'fusell'; Mallorca i l'Alguer s'uneixen a través de mots com *fadrí* 'solter', *forqueta* 'forquilla' o *flastomar* 'renegar' (Veny, 1959-1960); i Eivissa i València s'agermanen més amb mots com *palometa* 'papallona', *jupetí* 'armilla', *aliacrà* 'fel sobreixit', *amprar* 'manllevar', *colp*, etc. (Veny, 1999, p. 102-106).

10.2. Testimonis tots d'una antiga unitat que factors externs i interns han anat renovant així com produint algunes esquerdes en el primitiu bloc quasi unitari. La geolingüística i la documentació ens en donen compte d'una manera clara. A les Balears hi ha hagut per part de certs grupuscles la fal·làcia d'intentar declarar el balear una llengua diferent de la resta del català, vertebrada —cras error!— en una deliquescent base mossàrab i han maldat per fer llistes opositives on s'afronta el català (de Barcelona) al balear (o mallorquí). En aquesta llista sol aparèixer *gat* com a català oposat a *moix* com a balear, apreciació inexacta, car *gat* és mot corrent en eivissenc i, a més, a Mallorca encara hi ha expressions on el mot es troba fossilitzat (*gatvaire* és un nom de peix, *forat des gat* 'gatonera' es diu encara a Sineu), perviu amb un ús metafòric en *gat* 'borratxo' o sobreviu en parèmies com *gat escaldat d'aigua freda tem*; a més, *moix* no té res a veure amb l'àrab, com pretenen alguns que han vist una semblança amb variants paral·leles del nord d'Àfrica (*muix*,

mix),¹⁰ sinó que és un mot expressiu, força modern, basat en la manera de cridar el fèlid: «mox mox, moxa moxa» —diu Figuera (1840)—, «paraules amb que cridan es moxos» i, a més, *gat*, *gata* tenen una entrada en aquest diccionari amb un tipus de definició que ens fa somriure, però que ja trobem al *Vocabolario* de la Crusca (1724): «Animals ben coneguts»; semblantment, obeint al mateix impuls expressiu, en terres alacantines es crida el gat dient *muix muix* i al Principat *mix mix*, origen de *mixo*, *mixa*.

Cal insistir en un fet i és que moltes formes avui considerades diferencials de les Balears eren corrents al Principat. *Nirvis* ‘nervis’, *defora* ‘fora’, *acurçar* ‘escurçar’, *buidar* ‘anar-se’n, deixar un lloc’, *xapar* ‘partir’, *banyar-se* ‘mullar-se’, *més o manco* ‘més o menys’, *devesell* ‘devessall, pluja torrencial; gran soroll (mall.)’ són corrents en Jeroni Pujades (s. xvii) (Casas Homs, 1975),¹¹ que era de Barcelona i havia passat quatre anys a l’Empordà. Les Illes, que van rebre aquests mots dels colonitzadors, han mantingut fidelment aquestes variants per la seva tendència estagnant.

11. POLIMORFISME ANTIC > SELECCIÓ MODERNA

I sobretot hem de tenir en compte el polimorfisme lèxic, fonètic o morfològic que freqüentment es donava en la llengua antiga, reflectit en els documents del passat. És a dir, varietat de formes en convivència. Resulta que d’aquestes una s’imposa o destrona l’altra o bé una d’elles es decanta cap a un altre sentit. Si mirem el mapa 166. *Verola* de l’ALDC (cf. mapa 3), comprovem que *pigota* s’estén pel català occidental, especialment el País Valencià, les Illes i el Rosselló (aquí amb la variant *picota*, de probable segell occità), mentre que en català central priva *verola*; poblacions de transició entre català oc-

10. Baltasar Porcel (*La Vanguardia*, 20 juliol 03), havent sentit «moix» d’una parlant berber, dedueix que constitueix un mot importat pels berbers que es van instal·lar a Mallorca arran de la conquesta de l’illa. Si fos així, sembla que en tindriem alguna constància escrita anterior al s. xviii, al costat de *gat*, que és l’única forma que trobem. El fet que en àrab del Marroc i d’una part d’Algèria, trobem *mix* i *muix*, com m’informa amablement Lluís Polanco, tant per a designar aquest fèlid com per a cridar-lo, abona —crec— la meua interpretació; la mateixa duplictat semàntica coneix el basc *mits*, *mitsina* (Azkue), d’evident origen onomatopèic, així com el castellà de Jalance (València) *moso*, *mosa* (Poveda i Piera, 1997). Quant a *musio*, que apareix en sant Isidor i que relaciona amb els ratolins, segons una amable informació de X. Ballester, deu tractar-se més aviat de la lexicalització de la forma onomatopèica, sense que tingui a veure amb les formes actuals pel que fa al seu origen.

11. Algunes citacions: «se alvorotà lo mar [...] y ab son ímpetut rompé lo llens del bastió o baluart de la Dreçana que mira a la mar, *xapant-lo* com una magrana» (a. 1603, vol. i, p. 258); «poch *més o manco*» (a. 1604, vol. i, p. 269); «se acabà la processó solemnement sens *banyar-se* algú» (a. 1604, vol. i, p. 365).

cidental i català oriental utilitzen els dos mots. Però aquesta divisió actual tan clara no ho era segles enrere, car l'esmentat Pujades usa *pigota* i *verola* com a sinònims: «personas grans que's morian de *pigota o varola*», «morí de la corrença de la *pigota o varola*» (any 1608; *ap.* Casas Homs, 1975, vol. II, p. 67). El català occidental i el balear, amb l'alguerès, han apostat per *pigota* referit tant a les persones com als animals; el català central, en canvi, ha centrat *verola* en la malaltia humana i, quan es coneix *pigota*, és per a designar la dels animals (Ripollès, Garrotxa) o la marca que deixa la seva vacuna (Bellpuig; Veny, 1959-1960, p. 48).

Però altres vegades assistim al triomf d'una de les variants polimòrfiques, triomf diferent segons la varietat dialectal. El cardinal *dos* tenia en els orígens de la llengua una forma de femení, *dues*, procedent del llatí *DUAS*: *dos galls*, *dues gallines*. Avui a Mallorca i Menorca tenim *dues* enfront de *dos* femení d'Eivissa (vegeu mapa 4). Però la situació de la llengua antiga no era la d'avui, segons ens ensenya la documentació: a *dues raspes* o *dues lliures* del s. XV succeeixen *dos camisses* (1585), *dos paellas* (1604), *dos quarteras* (1604), *dos fonts* (1644), *dos cadiras* (1673), *dos coronetas* (1682), *dos horas* (1682), *dos mulas* (1709), etc., amb alternança amb *dues* (Veny i Massip, 2005). La presència tan sovintejada de *dos* femení, al costat de *dues*, sembla que ha de correspondre a un ús oral de les dues formes en qualitat de polimorfisme, com encara avui s'observa en les localitats, especialment de transició, del català continental (25, 26, 33, 37, 52, 103 i 105; vegeu mapa 4), fins que a la llarga s'imposa la forma etimològica *dues*. En eivissenc i català occidental, en canvi, després d'una etapa de convivència, ha triomfat *dos* com a femení, que sens dubte ha de tenir relació amb el caràcter invariable dels cardinals que el segueixen (*tres*, *quatre*, *cinc*, *sis*, etc.); si diem *tres vaques*, per què no dir *dos vaques*? Resumidament:

dos m. / *dues* f. → mall. i men. *dos* m. / *dues* f.
eiv. *dos* m., f.

12. COMPARACIÓ DE FORMES AMB L'EXTERIOR DEL DOMINI

És evident que les llengües no viuen isolades en una campana de vidre o envoltades de cel·lofana, sinó que estan rodejades d'altres llengües que, per raons de veïnatge, de comerç o de prestigi poden prestar alguns dels seus elements. La geolingüística ajuda a esbrinar detalls d'aquests préstecs o manlleus, a fer llum per via comparativa sobre fenòmens inexplicats o a subratllar l'originalitat d'un mot o un semantisme enfront de la resta de llengües.

13. PERSONALITAT DEL CATALÀ DINS LA ROMÀNIA

13.1. És una tendència humana valorar allò que creiem exclusiu d'un individu, d'un grup. En la llengua passa el mateix. Els problemes ortogràfics de la *ll* i la *l* geminada van ser resolts amb un punt volat per a aquest darrer cas (*ll*), la raresa del qual va provocar, en l'Espanya profunda, una lectura del cep anomenat *xarello* com «xarel.diez». Però, anant a aspectes menys convencionals, és sabut que el català ha heretat, per via popular, un bon nombre de mots llatins en exclusiva: *IGNORARE* > *enyorar*, *PISTRICE* (interferit amb *PISTRIX*) > *pestriu*, etc. O que el llatí *CANDELABRU* ha donat el fr. i occ. *candelabre*, el cast., port. i it. *candelabro*, mentre que la variant *CANDELOBRU* només perviu en el cat. *candelobre*, *canelobre*, transmès al sard *candalóbru* (DECat, vol. II, p. 470, *a* i *b*). Igualment sembla que *bleixar* 'respirar afanyosament' és mot exclusivament català, especialment del nord del Principat i el seu origen és incert (DECat, vol. I, p. 846b-847a). Passant a la semàntica, els materials de l'ALE ens il·lustren sobre l'originalitat catalana en una de les designacions de la nora, la *jove*; l'única llengua europea que se serveix d'aquest semantisme és el català, amb alguns parlars aragonesos, relacionat amb la convivència, en una tradició rural, de l'hereu i la seva dona amb els pares d'aquell: calia distingir la «mestressa vella» de la «mestressa jove» o, simplement, *la jove*.

13.2. Tanmateix, altres vegades el confrontament de formes populars —no de l'estàndard— d'una llengua amb les equivalents d'una altra subratlla el fort parentiu històric que amaga la llengua codificada; així, si prenem com a punt de referència el castellà de La Bureba, del cor de Castella, ens portarem sorpreses en comprovar que allà diuen *bufa* i no *vejiga*, *esquena* i no *espalda*, *beleda* i no *acelga*, *corte* i no *pocilga*, etc., mots ben afins al català i que mostren el fons romànic compartit per les dues llengües (Veny, 1986, p. 66).

14. RECURS AL PORTUGUÈS: L'ÈTIM DE *BAILA*

L'estratègia contrastiva, la contemplació dels fets catalans a la llum de la lingüística romànica ajuda sovint a dissipar les ombres que enfosqueixen certs problemes de la lingüística històrica catalana. I recíprocament, les dades catalanes poden fer llum sobre aspectes diacrònics d'altres llengües romàniques. Com a exemple, em permetré de resumir aquí el resultat d'un dels meus treballs ictionímics. La *baila*, nom valencià i andalús del *Dicentrarchus punctatus*, també dit *llobarro pigallat*, va ser interpretat per Coromines com a procedent de *LUPAIRA*, derivat del llatí *LUPUS*, que s'hauria anomenat així per la voracitat d'aquest peix (per això es diu *llop* o *llobarro* una altra espècie de la mateixa família, el *Dicentrarchus labrax*); a partir de *lobaira*, amb una de-

saglutinació del suposat article i en el marc del món mossàrab (on el diftong *ai* se sol mantenir, cf. el topònim val. *Llombai*), la idea es cobria d'una certa versemblança. Tanmateix, si continuem explorant les variants d'aquesta espècie per la costa portuguesa, trobem *vaira*, *avaira*, *varja*, etc. amb *v* labiodental, formes que invaliden l'ètim proposat per Coromines i que, en canvi, ens acosten al llatí *VARIA* aplicat a un cos tacat, pigallat, com és el de la nostra *baila* (cf. *gatvaire*), passat a *vaira* amb manteniment del diftong en una llengua de grup com és la dels pescadors, i amb un lambdacisme de la vibrant (> *vaila*) que no és gens estrany al català (*cabilons* 'cabirons', *sajolida* 'sajorida', *xolís* 'xorís', etc.). Per si fos poc, tenim documentada *vaira* en 1722 com a denominació inequívoca del peix en qüestió a la costa de Llevant. El pas *vaila* > *baila* s'explicaria pel betacisme de la costa principatina i el caràcter migratori del mot cap a les costes meridionals (Veny, 1993). Una mostra de la necessitat de traspasar fronteres per tal de rompre obstacles i apropar-nos a la veritat científica.

15. COMPARACIÓ AMB L'ARAGONÈS

L'aragonès és una llengua d'adstrat que cal tenir en compte en relació amb el català, més del que s'ha fet fins fa poc. Recordem que a la Franja tenim uns dialectes híbrids, propis d'una àrea de transició que estan entre el català i l'aragonès, que, com a parlars constitutius, representen *grosso modo* l'evolució del llatí en aquelles àrees. I que és apassionant estudiar-los. Recordem també que alguns mots que alberga el valencià són resultat de la colonització aragonesa antiga i moderna, més que d'un evanescent mossarabisme (vegeu, per ex., *gemecar*; Veny, 2002). Però no em vull referir a aquests aspectes. Vull il·lustrar amb un exemple que la fase evolutiva semàntica d'un mot que en la llengua pròpia suposem que es va donar és encara viva en una altra llengua, l'aragonès en el nostre cas. Es tracta del mot *canalla* 'conjunt d'infants; infant' que sobta a parlants baleàrics, perquè a les Illes, com definia el mot el lexicògraf mallorquí Figuera (1840), significa «Gent bâxa y de màl prosehiment. [cast.] Canalla». Si algú estava temptat d'atribuir al castellà una tal forma, cal desenganyar-lo amb els següents arguments: 1) el mot deriva d'un collectiu llatí, derivat de *CANIS* 'gos, ca', *CANALIA*, que del significat primer de 'conjunt de cans' ha passat a 'conjunt de nens' i 'nen', mot que en algunes poblacions del català central es pronuncia *canaia*, amb tractament patrimonial del grup -LJ- (com *paia* < *PALEA*, *ai* < *ALLIU*, etc.; cf. *canaiot* 'xicot' a Gósol; DECAt, vol. II, p. 364a); 2) per la profusió de parèmies formades amb aquest mot: «Lo que s'aprèn de canalla, sols se deixa amb la mortalla»; el significat es repeteix en dialectes dels Alps, retoromànic i castellà antic. Però el pas de 'conjunt de

cans' a 'conjunt de nens' s'ha fet sens dubte a través d'un pont semàntic que és el de 'mainada moguda, esvalotada, agitada tumultuosament', sema absent del vocable català però que trobem en aragonès: el mapa 1160 de l'ALEANR, amb l'enunciat «chiquillería alborotada» (vegeu mapa 5), conté moltes respostes *canalla*; el cast. antic també ha conegut aquest significat: «Hez del pueblo / Se dice también por burla a los muchachos que enredan o meten mucho ruido. Se aplica a uno o a muchos en plural o singular» (Terreros, 1786).¹² Cal recordar que una sèrie de mots aplicats als nens o joves són resultat d'un ennoblement semàntic a causa de l'àmbit familiar en què s'han desenvolupat: *al·lot* < *arlot* 'home de mala vida', mall. *bergant* 'jove' (< 'persona de pocs escrúpols'), *bordegàs* 'xicot' (< derivat de *bord*), *farda* 'mainada, conjunt d'infants' (al Pallars encara té sentit pejoratiu), etc. El canvi no ha de ser gaire antic. El primer lexicògraf que, si no m'erro, introdueix aquest significat és Labèrnia (1839).

16. CONGÈNERES ANTICS CATALÀ-CASTELLÀ: *CADALDIA*

Altres vegades la comparació fructuosa es pot fer entre elements de l'estadi antic de dues llengües. No disposem d'atles de la llengua medieval, com va intentar fer Baldinger (1955) o ha portat a terme l'holandès A. Dees (1980, 1987) per al francès del s. XIII basant-se en documents ben datats i localitzats que li han permès la cartografia de les dades recollides. Però la pràctica interlingüística puntual sí que és possible i necessària. Un exemple. En català antic trobem *cadaldia* 'cada dia', adverbi qualificat a tort de «vulgarisme» pel DCVB i que, d'altra banda, no és objecte d'explicació. En les meves lectures d'obres antigues vaig topiar amb aquesta forma, i us he de confessar que ignorava d'on sortia aquella *l* intrusa. La llum va venir de la descoberta de construccions paral·leles del castellà antic: «el capellan que anda con el cotidianamente & le dize las oras *cadaldia*» (Siete Partidas); «unos de los dichos abades son perpétuos, otros trienales y otros se eligen *cada un año*» (Covarrubias, p. 24). Ens trobem davant un ús amb quantificador universal seguit d'article definit o indefinit que té paral·lelismes en català antic: «Lo càlzer major que servex *cadaldia*» (any 1578), «*cada u element* [...] sia de natura corporal» (Llull) (*ap.* DCVB, s. v. *cadaldia* i *cada*, respectivament). Tenim documentació del s. XVI i XVII i el DCVB el recull vivent a Pineda, probablement ja lexicalitzat. Tot això no havia de passar desapercebut a la sagacitat de Coromines (DCECH i DECat).

12. Vegeu semblantment el mot garrotxí *borinot* «Aplicat a un marrec, un noi petit (nen) que es belluga molt» (Monturiol i Domínguez, 2001).

17. COMPARACIÓ D'ALTRES LLENGÜES AMB EL CATALÀ: NOMS DEL PARDAL

Altres vegades són les variants catalanes les que, per via comparativa, ofereixen solucions als interrogants plantejats en altres llengües. És sabut que el *pardal*, *Passer domesticus* (i altres espècies de la mateixa família) coneix en català uns noms bàsics: *pardal* al Principat i al Rosselló, *teulader* a Mallorca, *teuladí* i *teulat* a València. *Teulader* és reducció de *pardal teulader* (pardal que habita les teulades) a causa de l'associació obscena que es féu a l'Illa, per via metafòrica, amb el membre viril, però el pardal ornitonímic es va usar almenys fins al s. XVIII: en un document de 1790 (*ap.* Bover i Rosselló, 2003, p. 159) trobem «pardalets de garriga» enfront de «gorrions»; noteu la substitució eufèmica, *gorrió* (del cast. *gorrión*), probablement feta ja a la ciutat enfront del manteniment del nom tradicional per a l'espècie del camp (*pardalets*).

Observant els noms en altres llengües, el determinant al·lusiú a la teulada com a hàbitat d'aquesta espècie es troba en port. *pardal de tilhado, tilhadeira*, occ. *mu[ʃ]o t toe* «mouchon de toit» 'ocell de teulada', *towlia, towlisié*, de TEGULA + suf. -ANTE i -ARIU respectivament. La variant cat. *torrodà, torredà* (< *TURRITANU) 'que habita les torres' té un semantisme semblant en el port. *pardejo da torre*. Una altra motivació és l'onomatopeia basada en el cant, el crit de l'ocell, que explica les formes dialectals catalanes *txareu, txarau, txeu*, absents per cert del DCVB i recollides en l'ALDC, i també la normativa [*pardal*] *xarrec*. Per als col·legues que van preparar la síntesi portuguesa d'aquests noms per a l'ALiR, la variant port. *chareu* [ʃa'rew] resultava obscura, etimològicament opaca (Gargallo i Veny, 2005). L'evidència de l'onomatopeia en el cas dels noms catalans crec que s'imposa i, per tant, el mot portuguès ha d'obeir al mateix estímul lexicogenètic: és bonic de constatar que dues llengües extremes laterals de la Península resten unides per l'onomatopeia. Afehim-hi als exemples esmentats el sard [krukku'leu] i [kruk'kutʃu], homonimitzacions formals condicionades per l'onomatopeia, com l'occ. [tʃa'rat] a partir de [pa'rat] (< *PASSERATTUM), l'occ. [ʃi'rək] a partir de [paʃi'rək] (< *PASSEROTTUM) i mots considerats d'etimologia dubtosa o inexplicada, que recobren la seva motivació a la llum de l'onomatopeia, com podrien ser l'it. [sanitʃa'ren], llengua d'oïl [kjav] i [tʃi'ru], francoprovençal [beske'kje]. Recordem que el cant de l'ocell varia segons l'espècie (*Passer domesticus*, *Passer montanus*, *Petronia petronia*), segons la circumstància (reclam, en vol nupcial, etc.) i, per tant, també la seva onomatopeia, com varia la imitació que fan les diverses comunitats lingüístiques d'un mateix cant (enfront del català *quiquiriquí* tenim l'anglès *cock-a-doodle-doo*). Es tracta, tanmateix, de meres hipòtesis suggerides per la comparació de formes, que han de ser confirmades pels especialistes de cada domini lingüístic.

III

18. CONCLUSIONS

En relació amb el tema que avui ens ha reunit, sobre continuïtat o alternativa en la metodologia de la recerca dialectològica, em decanto per la continuïtat renovada, tot respectant els camins oberts per altres mètodes i en el benentès que en el camp de la llengua no existeix la perfecció: es cobreixen llacunes, però se n'obren d'altres; a velles deficiències succeeixen noves deficiències.

Quant a la meua intervenció, m'he mogut en el terreny de la dialectologia centrada en la contribució dels dialectes, especialment en la seva vessant geolingüística, a l'aclariment de l'origen del canvi morfològic i lexical. L'analogia és el factor que explica el pas de *eres* a *érets* i del valencià *he fet* a *ha fet*. Pel que fa al lèxic, he demostrat —crec— que els *gallimons* estan lluny dels *galls* i que les *bailes* estan renyides amb els *llops*; que els dialectes són testimoni d'una anterior i més forta unitat, on alternen variants que aquells han simplificat en una forma única; que el català té la seva personalitat dins el conjunt romànic i que la comparació interromànica, antiga i moderna, aclareix canvis fonètics, etimologies i processos semàntics que resultaven obscurs o poc clars (*cadaldia*, *xareu*, *canalla*). En suma, que l'estudi de les papallones verbals, dissecades o en bosquívol llibertat, objecte del nostre enamorament, contribueix qui-sap-lo al progrés de la lingüística de la variació diatòpica i diacrònica.

BIBLIOGRAFIA

- ALC = GRIERA, Antoni. *Atlas lingüístic de Catalunya*. Barcelona, 1923-1964. 8 v.
 ALE = *Atlas Linguarum Europae*. Vol. I, 1 - I, 5: *Cartes et Commentaires*. Assen: Van Gorcum, 1983-1990.
 ALEANR = ALVAR, Manuel. *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja*. Saragossa, 1979-1980. 12 v.
 ALEGRE, Montserrat; LEONART, Jordi; VENY, Joan. *Espècies pesqueres d'interès comercial: Nomenclatura oficial catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. TERMCAT, 1992.
 ALiR = *Atlas Linguistique Roman*. Vol. I: *Présentation*. Roma, 1996; Vol. I: *Commentaires*, Roma, 1996; Vol. II.a: *Commentaires*, Roma, 2001.
 ALPI = [NAVARRO TOMÁS, Tomás]. *Atlas lingüístico de la Península Ibérica*. Vol. I. Madrid, 1962.
 AZKUE, Resurrección María de. *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1969.
 BALDINGER, Kurt. «Problèmes relatifs à un atlas lexical du français médiéval (ALFM)».
 A: BADIA, A. M.; GRIERA, A.; UDINA, F. [ed.]. *VII Congreso Internacional de Lin-*

- güística Románica* [Universitat de Barcelona, 7-10 abril 1953]. Vol. II: *Actas y memorias*. Barcelona, 1966, p. 585-589.
- BOVER, Jaume; ROSSELLÓ, Ramon. *La falconeria a les Balears. S. XIII-XV*. Mallorca, 2003.
- CASANOVA, Emili. «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* en català». A: VENY, J.; PUJALS, Joan M. [ed.]. *Actes del Setè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 467-493.
- CASAS HOMS, Josep M. [ed.]. *Dietari de Jeroni Pujades*. Vol. I. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975.
- CHAMBERS, J. K.; TRUDGILL, Peter. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- COVARRUBIAS, Sebastián de. *Tesoro de la lengua castellana*. Madrid: Turner, 1979 [1a ed., 1611].
- Crusca = *Vocabolario degli Accademici della Crusca compendiato da un Accademico Animoso*. Venècia: Lorenzo Baseggio, 1724.
- DCVB = ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B.. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca, 1930-1962. 10 v.
- DECat = COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa, 1980-1991. 10 v.
- DCECH = COROMINES, Joan; PASCUAL, José Antonio. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1980.
- DEES, Anthonij. *Atlas des formes et des constructions des chartes françaises du XIIIe siècle*. Tübingen: Niemeyer, 1980. (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie; 178)
- *Atlas des formes linguistiques des textes littéraires de l'ancien français*. Tübingen: Niemeyer, 1987. (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie, 212)
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona; Palma de Mallorca; València, 1995.
- FABRA, Pompeu. *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Barcelona: L'Avenç, 1891.
- FIGUERA, Pere Antoni. *Diccionari mallorquí-castellà*, Palma de Mallorca: Esteva Trias, 1840.
- Flexió* = *La flexió verbal en els dialectes catalans*. Materials recollits per Mn. Antoni M. Alcover, recopilació i sistematització, pròleg i notes per Francesc de B. Moll, *Anuari de l'Oficina de Lingüística i Literatura*, núm. 2 (1929), p. 73-184; núm. 3 (1930), p. 73-168; núm. 4 (1931), p. 9-104; núm. 6 (1932), p. 9-72 (cf. PEREA).
- GARGALLO, José Enrique; VENY, Joan «Synthèse romane de 'moineau'». A: *Atlas linguistique roman*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. [En premsa]
- GIBERT, Agustí M.. *Fauna ictiològica de Catalunya*. Barcelona, 1913.
- GRIERA, Antoni. «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 11 (1923), p. 33-79.
- HUGUET, Alicia. *Catàleg d'espècies d'interès pesquer a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991.

- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. Barcelona: IEC, 1990.
- *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II: Morfologia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992.
- LABÈRNIA, Pere. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Hereus de la V. Pla, 1839.
- LLORCA IBI, Francesc X. *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina* [Tesi doctoral]. Universitat d'Alacant, 1998.
- LMP = ALVAR, Manuel [dir.]. *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco/Libros, 1985-1989. 4 v.
- MOLL, Francesc de B.. *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Balears): Assaig de divulgació científica*, Mallorca: Moll, 1982.
- MONTURIOL, Joaquim; DOMÍNGUEZ, Eloi. *El parlar de la Garrotxa*. Girona: Ràdio Olot, 2001.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere. *Els parlars de la Terra Alta: 1. Estudi geolingüístic; 2. Atlas lingüístic de la Terra Alta (ALTA)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1996.
- PEREA, M. Pilar. *Compleció i ordenació de la Flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999. 2 v.
- PLIM = Vegeu SAPON
- POVEDA, José Vicente; PIERA, Salud. «A tranchas marranchas». *El habla tradicional de Jalance*. Jalance: Ayuntamiento, 1997.
- RÍOS PANISSE, M. del Carmen. *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia: I. Invertebrados y peces*. Vigo: Universidad de Santiago de Compostela, 1977. (*Verba: Anuario Gallego de Filología*; annex 7)
- SANCHIS GUARNER, Manuel. *Gramàtica valenciana*. Edició a cura d'Antoni Ferrando. Barcelona: Alta Fulla, 1993 [1a ed., 1950].
- SAPON, Stanley M. *A pictorial linguistic interview manual* [PLIM]. Columbus, Ohio, 1957.
- TERREROS, Esteban de. *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes*. Madrid: Viuda de Ibarra, 1786.
- VENY, Joan. «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes». *Revista de Filología Española*, núm. 42, p. 91-149; núm. 43 (1959-1960), p. 117-202.
- «Problemas de ictionimia catalana». A: *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*. Madrid, 1977, p. 317-329.
- «Origine de l'ichtyonime hispanique *baila* 'dicentrarchus punctatus'». A: HILTY, G. [ed.]. *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*. Vol. IV. Tübingen, 1993, p. 763-773.
- *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- *Aproximació al dialecte eivissenc*. Mallorca: Moll, 1999.
- «Sobre el valencià *gemecar* 'gemegar'». *Caplletra*, núm. 32 (2002), p. 143-155.
- *Els parlars catalans: (Síntesi de dialectologia catalana)*. Mallorca: Moll, 2002 [1a ed., 1978].
- VENY, Joan; MASSIP, Àngels. «Diacronia i diatopia en el català baleàric segons dades del Corpus *Scripta i projecció dialectal*». A: *Actes del Colloqui sobre Sintaxi Històrica Catalana* [La Nucia, 12-14 novembre 2001], 2005. [En premsa]

MAPES

VI. Nom dels habitants

cast. *nombre de los habitantes*

fr. *nom des habitants*

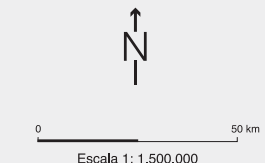
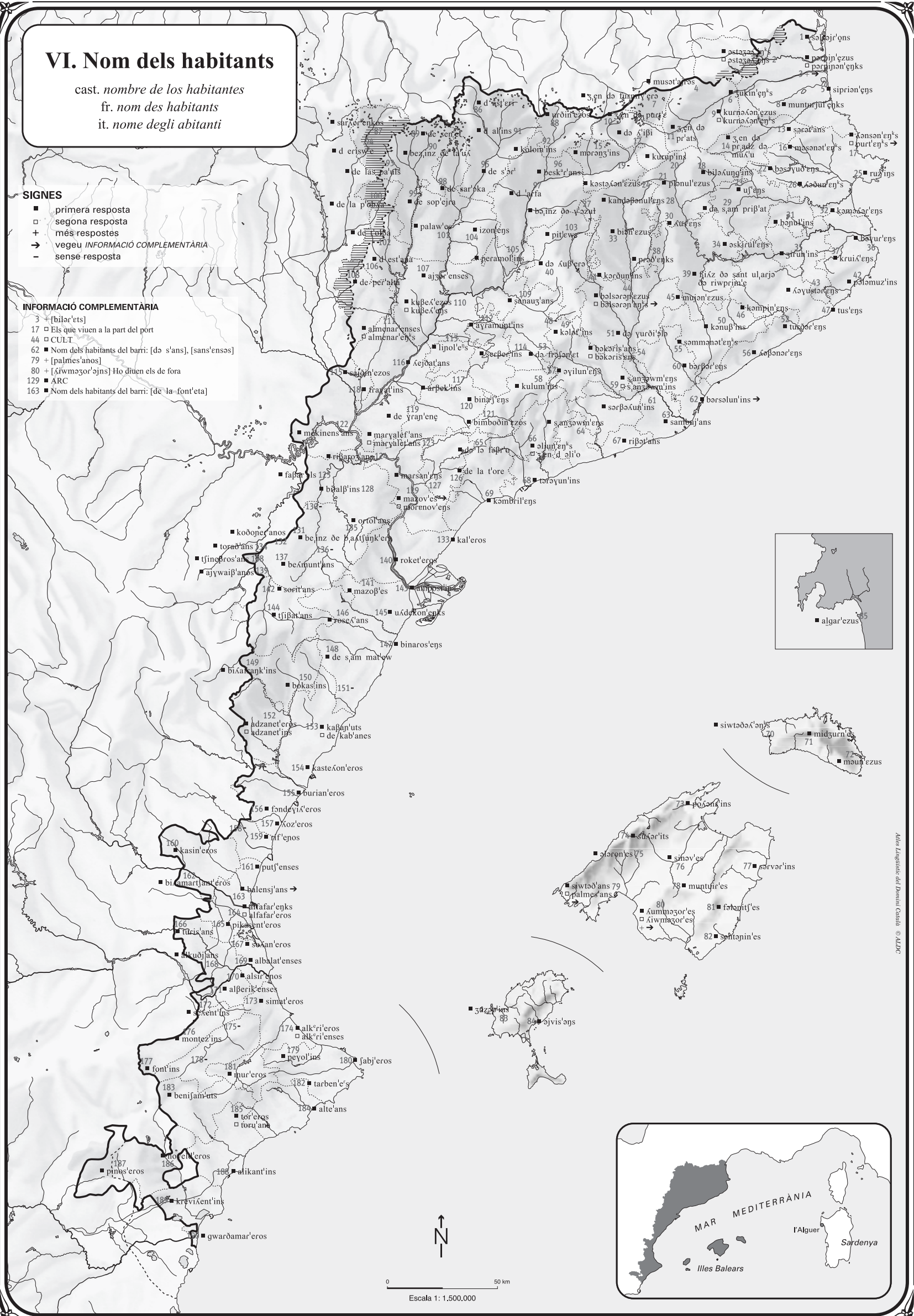
it. *nome degli abitanti*

SIGNES

- primera resposta
- segona resposta
- + més respostes
- vegeu *INFORMACIÓ COMPLEMENTÀRIA*
- sense resposta

INFORMACIÓ COMPLEMENTÀRIA

- 3 + [bilar'ets]
- 17 □ Els que viuen a la part del port
- 44 □ CULT
- 62 ■ Nom dels habitants del barri: [do s'ans], [sans'ensos]
- 79 + [palmes'anos]
- 80 + [ximmasor'ajns] Ho diuen els de fora
- 129 ■ ARC
- 163 ■ Nom dels habitants del barri: [de la-font'eta]

Atlas Lingüístic del Domini Català © ALIC

MAPA 1. Nom dels habitants

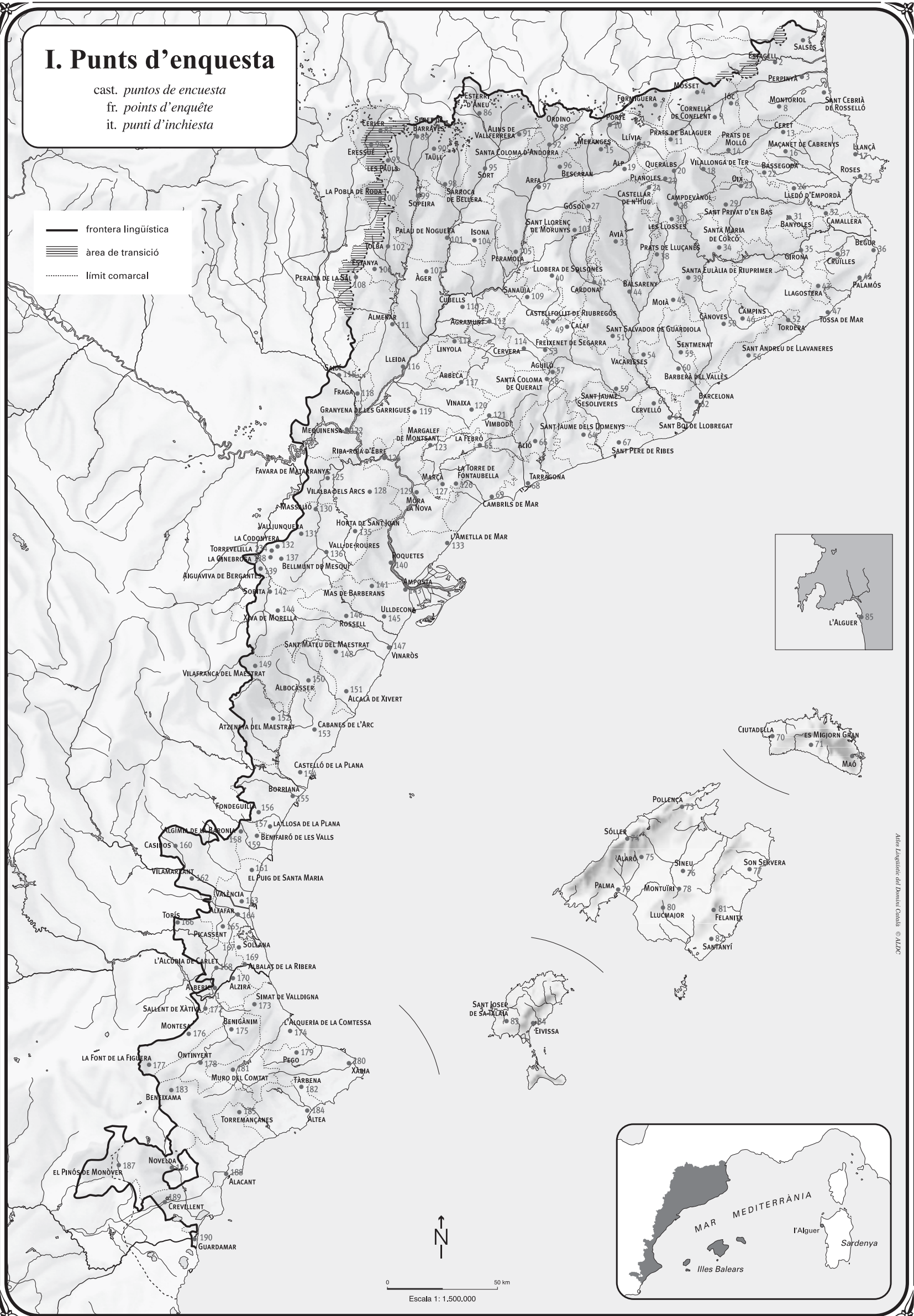
I. Punts d'enquesta

cast. *puntos de encuesta*

fr. *points d'enquête*

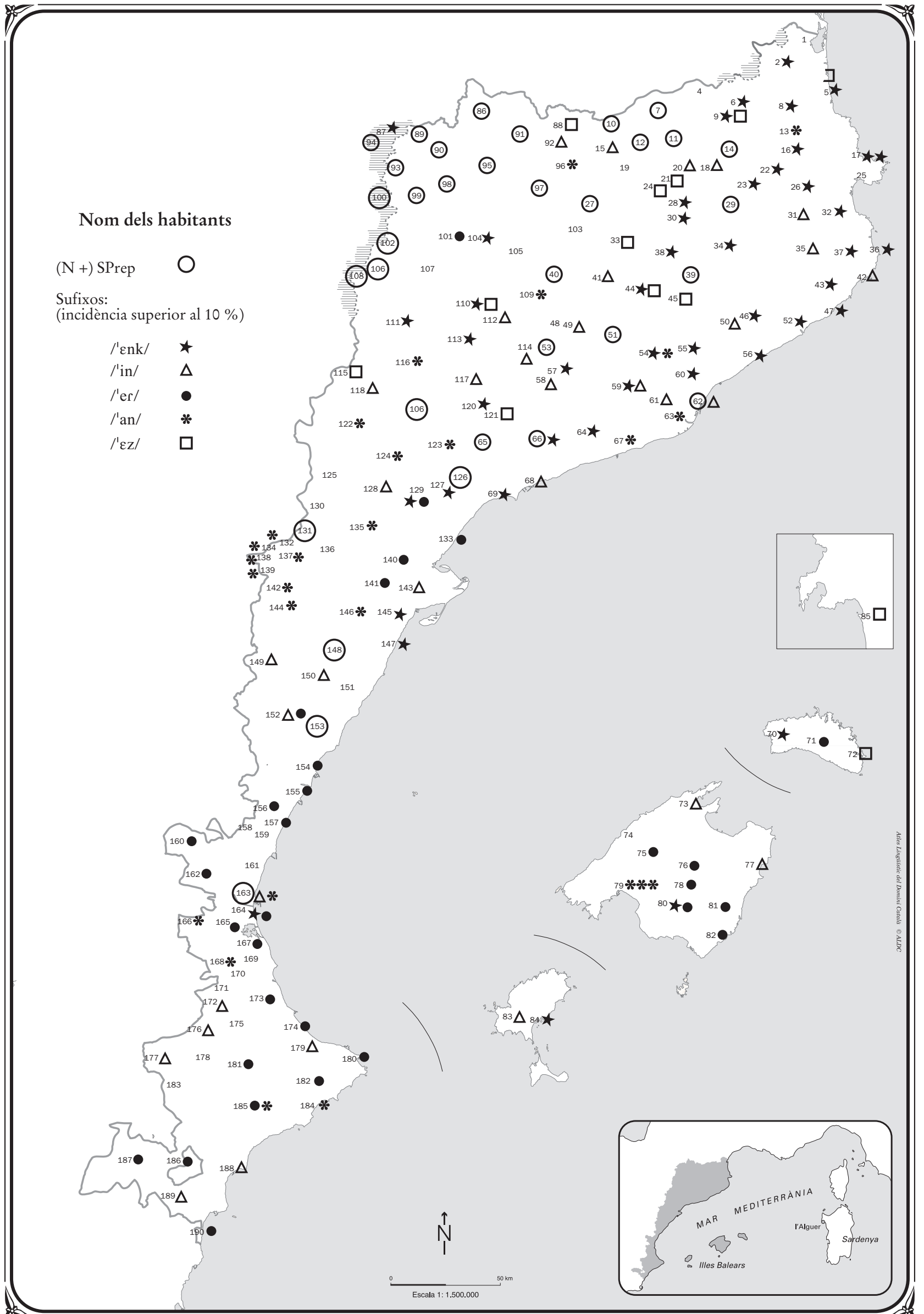
it. *punti d'inchiesta*

- frontera lingüística
- àrea de transició
- límit comarcal

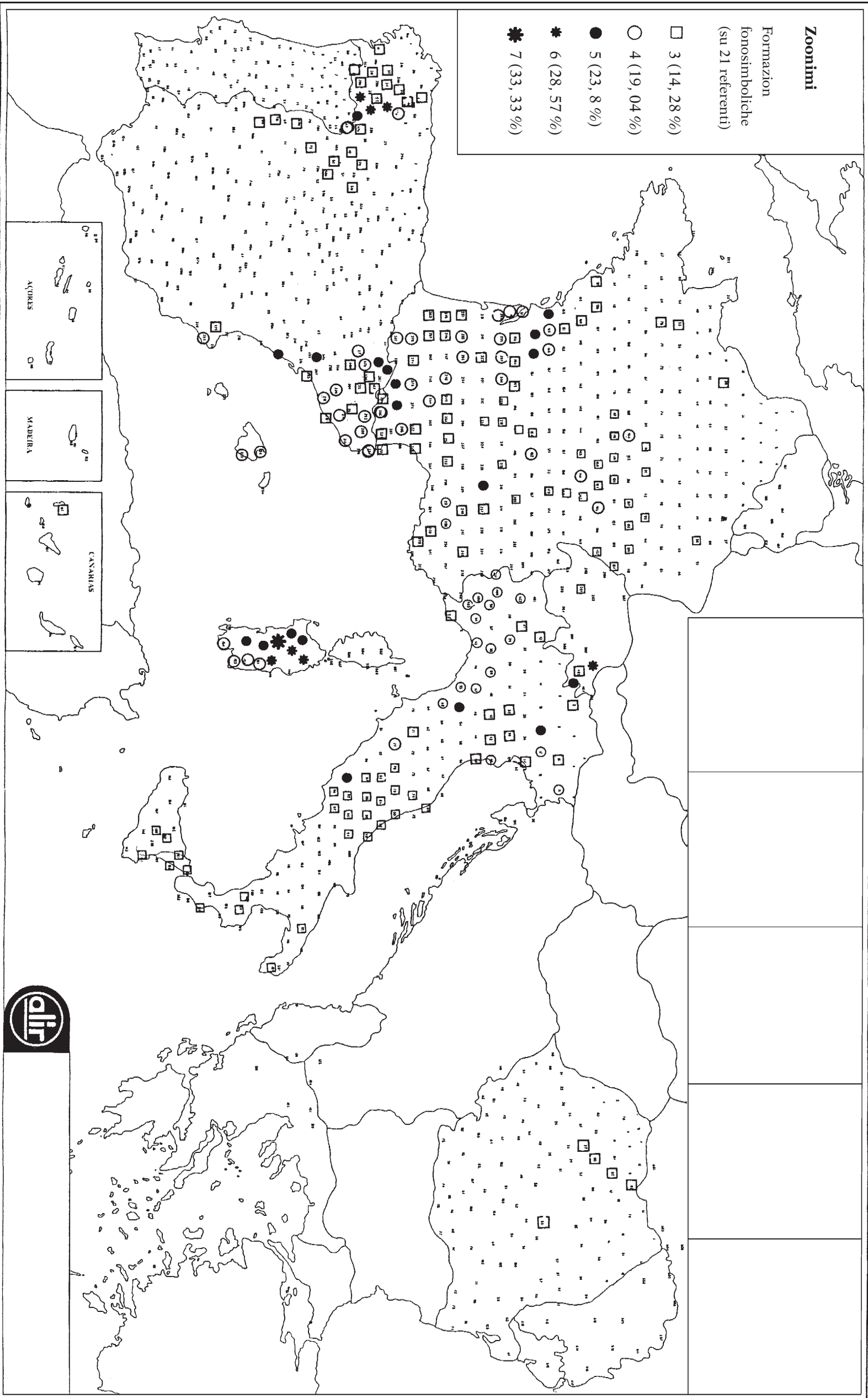

Atlas Lingüístic del Domini Català © ALZAC

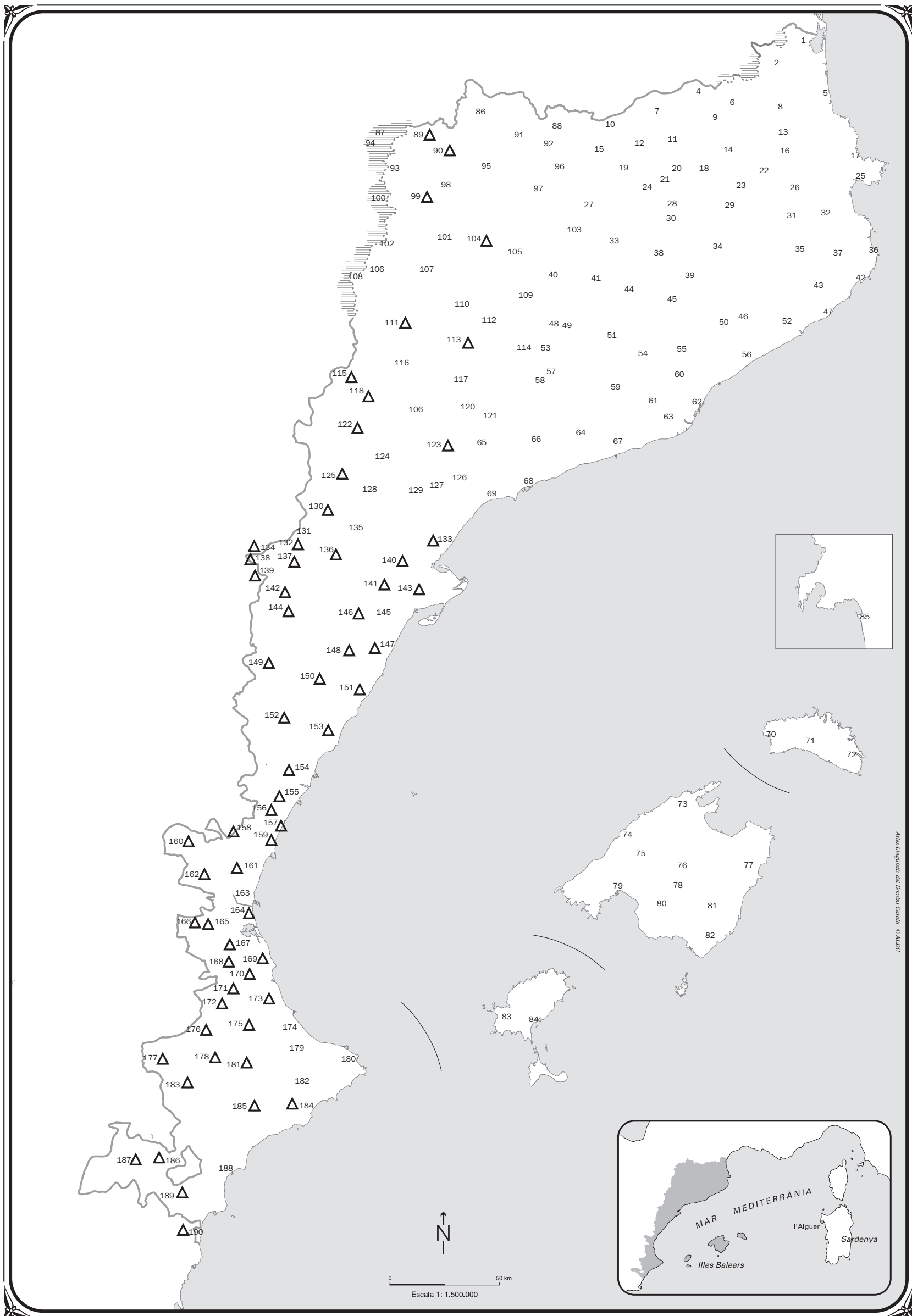
MAPA 2. Punts d'enquesta

MAPA 3. Sufixos dels noms dels habitants

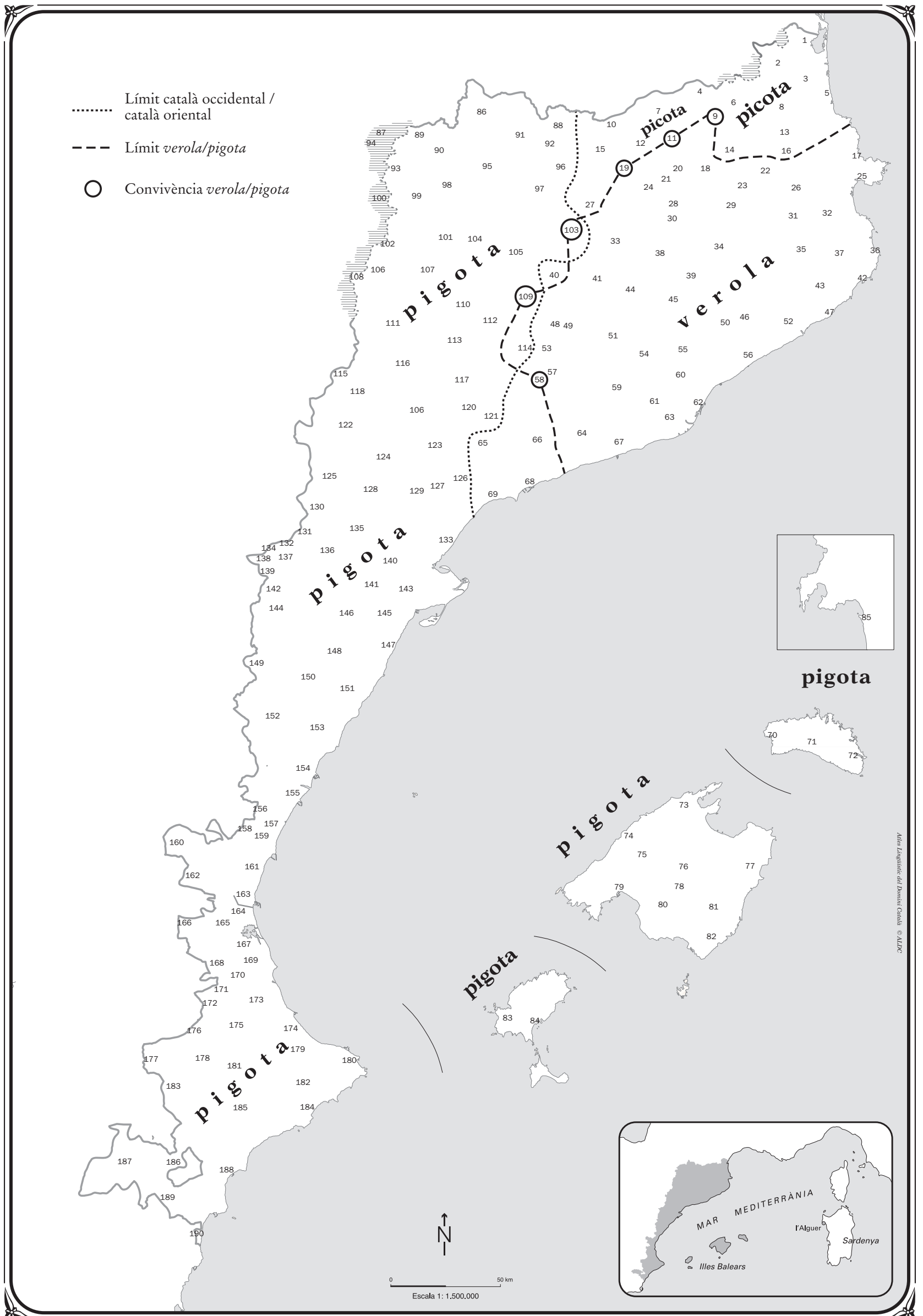

MAPA. Zoonimi

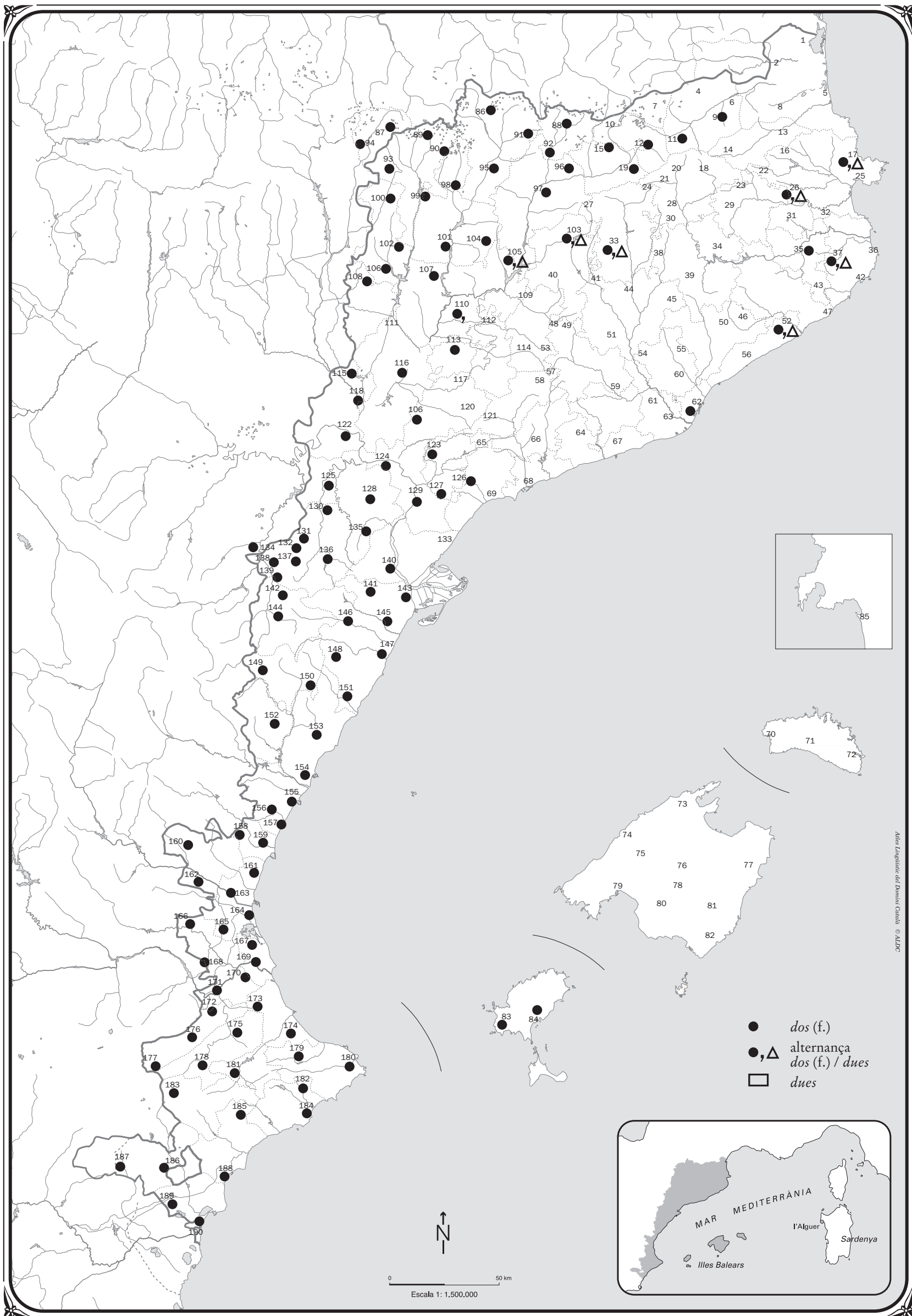

Atlas Lingüístic del Domini Català © ALDC

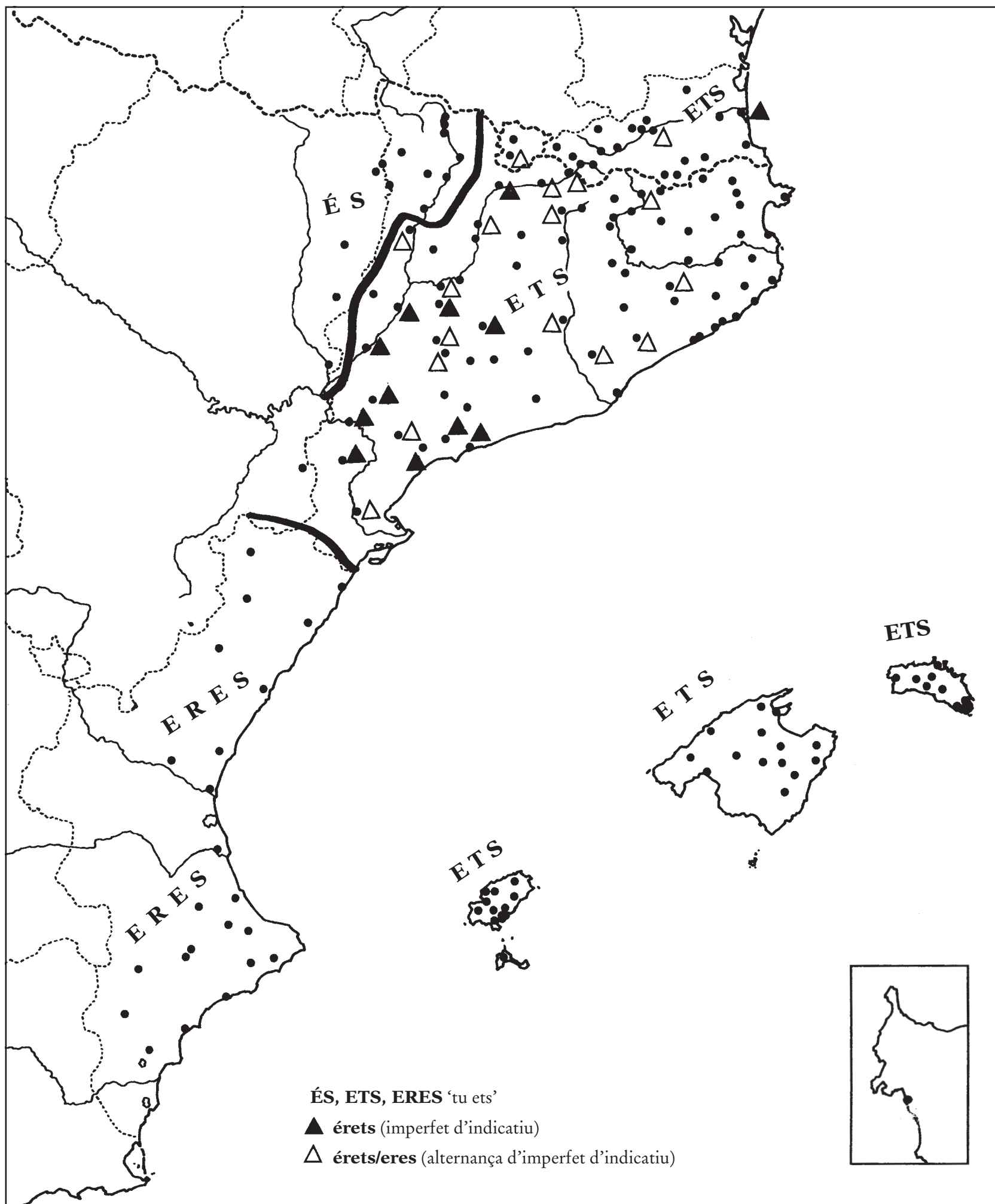
MAPA 2. Àrea de [am] vist 'hem vist' (segons l'ALDC, Q. 2404)

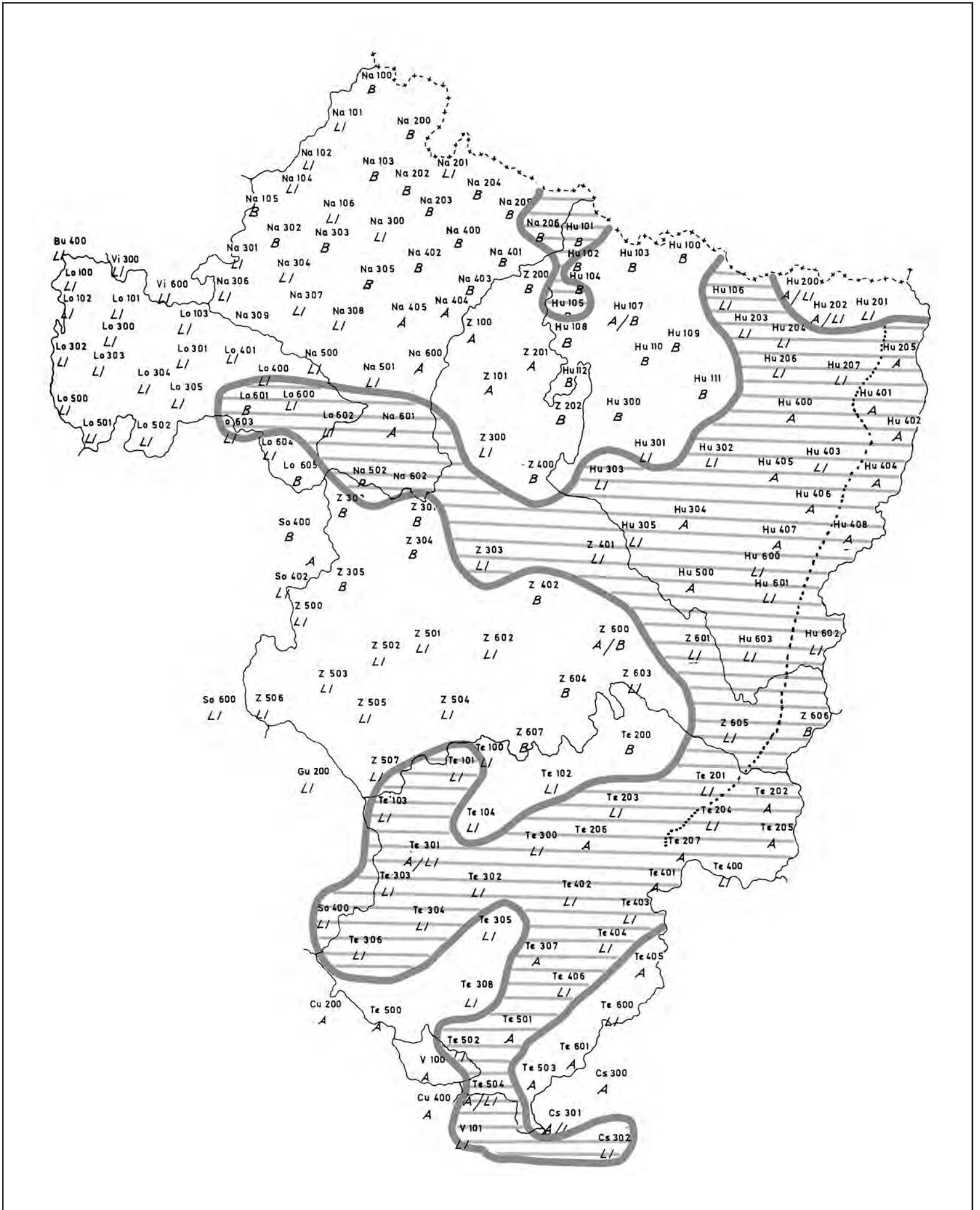
MAPA 3. Distribució de *verola/pigota* (ALDC, I, 166)

MAPA 4. Distribució de *dos (f.) / dues* (ALDC, Q. 2158)

MAPA 1. La forma *érets*, anàloga de *ets* (dades combinades de l'obra de Maria Pilar PEREA, «*La flexió verbal en els dialectes catalans*» d'A. M. Alcover i F. de B. Moll: *Les dades i els mapes* [Recurs electrònic]. [Palma de Mallorca:] Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura, 2001. 1 disc òptic)

MAPA 5. Distribució de la forma aragonesa *canalla* 'chiquillería alborotadora' (ALEANR, 1160)

ISBN 84-7283-798-X

9 788472 837980